

ARCHEOLOGIE

ARCHEOLOGIE

No 1

1989

Uitgave: Stichting Archeologie, Duizel
Redactie-adres: A.N. van der Lee, Weth. v. Soestbergenstraat 27,
5224 JA 's-Hertogenbosch

Lay-out en
verzorging: Pieter Dijkstra en Ad Wouters
Druk: Krips Repro, Meppel

© 1989. No part of this book may be translated or reproduced
in any form, by print, photoprint, microfilm or by any other
means without written permission from the publishers.

Te bestellen bij: G.H. Fonteyn, Kempstraat 31, 5525 BC Duizel

Gironummer

60.37.287

INTRODUCTIE

Voor U ligt het eerste nummer van "ARCHEOLOGIE", een nieuw oudheidkundig tijdschrift. En toch is het al een blad met een traditie. Vrijwel alle medewerkers ervan zijn immers verbonden geweest aan "Archaeologische Berichten".

Het door de voorzitter van de gelijknamige stichting gevoerde beleid heeft er toe geleid, dat vrijwel alle bestuursleden en redacteurs zijn opgestapt om hun ideeën te verwezelijken binnen de "Stichting Archeologie", die op 10-8-1989 formeel is opgericht.

De doelstellingen hiervan, zoals verwoord in de statuten, luiden: "Het (doen) redigeren, samenstellen, in druk brengen en uitgeven van een reeks tijdschriften van een zo hoog mogelijke kwaliteit ten behoeve van allen die zich voor archeologie interesseren en voorts al hetgeen daarmee rechtstreeks of zijdelings verband houdt, alles in de ruimste zin des woords".

Wij willen duidelijk stellen, dat wij daarbij een periodiek voor ogen hebben, waarin traditionele onderwerpen aan de orde komen op een zodanige manier, dat het zowel voor amateurs als voor professionele archeologen aantrekkelijk is, er kennis van te nemen. Daarnaast zullen er ook zaken in aan de orde worden gesteld, die in bepaalde opzichten (nog) als controversieel kunnen worden beschouwd. Het ligt niet in de bedoeling, steeds op zoek te gaan naar hoenderhokken, waarin knuppels geworpen zouden kunnen worden, maar anderzijds zal ook niet worden geschroomd, kritische kanttekeningen te plaatsen daar waar dat zinvol wordt geacht. Het is niet verwonderlijk, dat het zwaartepunt van de bijdragen zal liggen bij de Steentijd. In "A.B." was dat veelal het Paleolithicum, maar wij willen nadrukkelijk ook meer aandacht besteden aan het Mesolithicum, Neolithicum en nog latere perioden van de prehistorie.

Het is begrijpelijk dat het voor verschillende medewerkers van ons tijdschrift een moeilijke beslissing is geweest, een punt te zetten achter hun activiteiten voor Archaeologische Berichten, waarin ze zoveel energie, tijd en geld hadden gestoken.

Zo'n stap zet men alleen om zeer zwaarwichtige redenen. Wij zien er nadrukkelijk van af, een weerwoord te geven op de minderwaardige publiciteit, die de enkele overgeblevenen van de "A.B." hebben gezocht en die niet bevorderlijk is voor het imago van de amateur-archeologiebeoefening.

Niettemin hechten wij eraan te benadrukken, dat wij inhoudelijk altijd nog achter de 18 afleveringen van "A.B." staan. Helaas kunnen wij die niet meer aan geïnteresseerden verstrekken, maar in bepaalde gevallen zullen wij hen wel kunnen helpen door inzage te bieden in onze persoonlijke exemplaren.

De Stichting Archeologie is gevestigd te Duizel en ingeschreven bij de Kamer van Koophandel in Eindhoven (Nr. S.091333). Het bestuur wordt gevormd door H.B. Boer, H. Brummer, ir. J. Bulthuis en G. Fonteijn. Laatstgenoemde is penningmeester en administrateur. Zij adres luidt:

Kempstraat 31,
5525 BC Duizel. Telefoon: 04970 - 12109

Let wel, het gironummer van de Stichting Archeologie is:

60.37.287

Maak dus niet de vergissing, het vroegere gironummer van "A.B." te gebruiken.

In de redactie van "ARCHEOLOGIE" treft U vrijwel alle vertrouwde namen van vroeger aan.

Hoofdredacteur: A.N. van der Lee

Weth.v. Soestbergenstraat 27 (redactie-adres)
5224 JA 's-Hertogenbosch.

Redactieleden: P. Dijkstra

G. van Noort

drs H. Peeters

jhr. G. thoe Schwartzenberg

F. Somers

A. Wouters

Adviseur: dr. A. Span.

Dit team streeft er naar, het tijdschrift te maken tot een bindend element tussen amateurs, studenten en professionele archeologen, die op een gezonde basis met elkaar willen samenwerken.

Wij willen niet nalaten, onze dank uit te spreken aan alle begunstigers en sponsors die het voor ons mogelijk maakten, met dit tijdschrift van start te gaan.

De redactie.

DE DANSER VAN WANSSUM
DE DANSERES VAN GELDROP KREEG EEN PARTNER

door

P.Dijkstra en J.Groels, met een bijdrage van dr A.Span.

1. Inleiding

Tijdens een lezing, die drs L.Verhart van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden op 14 maart 1989 hield voor de Archeologische Werkgroep "t Oude Slot", maakte de spreker voor het eerst gewag van een "nieuwe vondst", een kleine steen met daarin de gravure van een dansende mannenfiguur, die sterke overeenkomsten vertoonde met de in 1961 opgegraven "Danseres van Geldrop". Hij kon bij die gelegenheid nog geen dia vertonen; dat gebeurde op 1 april 1989 in Groningen, in het kader van de Steentijddag tijdens de lezing "Tussen Amerika en Siberië, enige aspecten van het Maasdalproject". Het was een sensationele primeur.

Drs.Verhart verklaarde in zijn voordracht onomwonden, dat er geen enkele reden was om te twifelen aan de echtheid van de vondst, omdat deze onder volkomen onverdachte omstandigheden was gedaan. Bovendien had hij na een uitgebreid onderzoek met een binoculair vastgesteld, dat de gegraveerde lijnen oud en verweerd waren. Hij verbond aan de vondst van Wanssum bovendien de conclusie, dat er geen enkele reden was om te twifelen aan de authenticiteit van de "Danseres van Geldrop", gezien de sterke stilistische overeenkomsten tussen beide gravures.

Degene die in woord en geschrift deze twijfels de wereld ingestuurd had, verliet daarop de zaal.

Het was immers géén 1 april-grap....

2. De vondstgeschiedenis

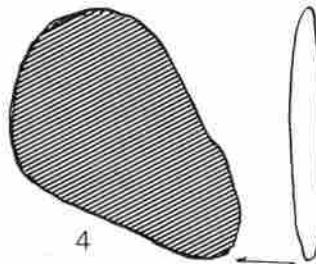
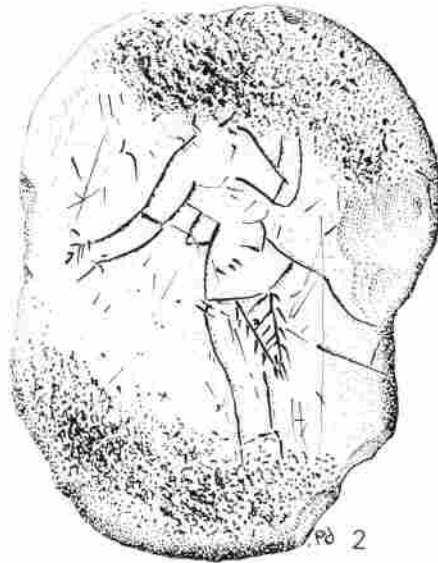
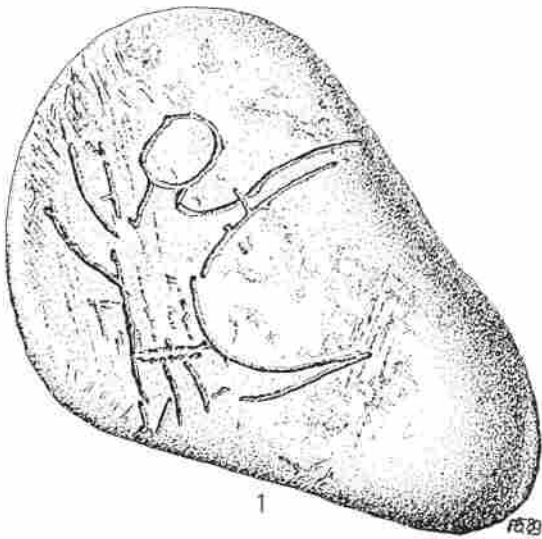
De vondst werd in het begin van de jaren zestig gedaan op een akker ten oosten van een oude zijarm van de Maas en ten westen van de oude Maasterrassen in de gemeente Wanssum. De coördinaten zijn bij de vinder en bij de redactie van dit tijdschrift bekend, maar ze worden ter bescherming van de site niet gepubliceerd. De vindplaats werd ontdekt door de heer B.Kruysen uit Venray, die tezamen met een aantal amateurs rond zijn woonplaats archeologische verkenningen uitvoerde. Hij hield de vondsten bij elkaar, verzorgde de codering en de meldingen en hij stond de materialen later af aan het Venrayse Museum, waar ze onder inventarisnummer 1242-WA-I zijn ingeschreven.

Toen drs Verhart in het kader van zijn inventarisatie in de Maasvallei de collectie onder ogen kreeg, bleek eerst wat voor een interessant artefact hier al jaren op "herontdekking" had liggen wachten.

3. Het onderzoek

Voor de auteurs was de bekendmaking van drs Verhart aanleiding tot het instellen van een nader onderzoek.

Een van de voornaamste beweegredenen daartoe was de discussie, die de laatste jaren is ontstaan rond de echtheid van de "Danseres van Geldrop" (Zie ook onze bijdrage in Archeologische Berichten nr.14, pag.123-132).

- 1 en 2: Tekeningen van resp. de gravures van Wanssum en Geldrop.
 3: Foto van de gravure van Wanssum
 4: Werkelijke grootte van de gravure van Wanssum.
 5: Steelspits, schaal 1:1, gevonden niet ver van de site van de gravure.
 6: Super-macrofoto's van de gravure-lijnen. Vergrotingen resp. 12 x en 44 x.

De Wanssumse vondst zou onze argumenten kunnen versterken en nieuwe gezichtspunten kunnen opleveren, die zouden kunnen bijdragen tot de rehabilitatie van de ontdekker van de site in Geldrop en van de vinder van de betreffende retouchoir met gravure. De heer Kruysen was ons uitermate behulpzaam en stelde ons in de gelegenheid, de "Danser van Wanssum" uitgebreid te bestuderen. Wij zijn hem daarvoor erg erkentelijk. Het onderzoek werd uitgevoerd met een binoculair (0,6 - 44 x vergrotend). De foto's werden genomen met een Leica (lens: Macro Elmar-R, 100 mm aan balg), terwijl de super-macro-foto's werden vervaardigd met een speciale stereo Zenith-camera op de binoculairuitrusting.

Het steentje, waarop de danser is afgebeeld, is een typische lei-lydriet. Het is glad gepolijst, zoals we dat kennen van meerdere jongpaleolithische vindplaatsen; soms zijn deze stenen ook doorboord (zie tabel op pag. 10).

De polijstkrasjes zijn links van het hoofd goed waar te nemen. Sommige lijnen of zgn. "krassen" houden verband met de structuur van de steen; ze lopen schuin over de breedte van het betreffende steentje. Diepere delen van de krasjes en putjes zijn ingevuld met de matrix van de oorspronkelijke ligging, gemengd met fijne zand- en leemdeeltjes. Volgens de heer Kruysen is dit typisch voor de sites in die regio. Deze materie zit redelijk vastgekit in de krassen van de gravure en in andere diepere delen. Bij de lijnen van de gravure is de bovenbegrenzing afgerond en gedeeltelijk aangetast (putterig), vermoedelijk als gevolg van oplossing door chemische werking in de bodem, zowel in de meer recente als in de oorspronkelijke ligging. Dit geldt eveneens voor een aantal structuurlijnen, die zich aan de rompzijden boven de gordelaanduiding bevinden en onder de rechter armaanduiding, links van de romp. Het geheel heeft een lichte silica-coating.

Op de achterzijde van het steentje zijn ook een paar krassen ingegraveerd, maar die zijn niet als een samenhangende structuur te determineren.

Uit de groefbasis valt af te leiden, dat de gegraveerde lijnen door de maker zijn aangebracht met behulp van een stenen kling met een scherpe laterale snedehoek. Een steker is zeer zeker niet gebruikt.

4. Stilistische aspecten

Dit hoofdstuk werd tezamen geschreven met dr A. Span in een poging, de "Danser van Wanssum" te beoordelen op esthetische kwaliteiten en hem te vergelijken met andere Nederlandse vondsten uit de zelfde (?) periode, t.w. de gravures van Valkenburg en de "Danseres van Geldrop".

De "Danser van Wanssum" is in een extatische houding uitgebeeld. Het rechter been is standbeen (wanneer we het steentje van voren bekijken) en het wijkt in perspectivische zin buiten het steentje. Mogelijk is het daarom slechts ten dele aangegeven. Het linkerbeen ("spilbeen") verdwijnt naar achter en vormt zo een sierlijke boog. De armen zijn enigszins naar boven en in perspectief naar achter gebogen, waardoor met name de linker arm naar achter wegdraait. Ook het hoofd helt wat achterover. De maker heeft er misschien naar gestreefd, de afbeelding aan

te passen aan de vorm van de uitgezochte steen. Vergelijken we de afbeelding met die van Geldrop en Valkenburg, dan constateren we naast verschillen ook merkwaardige overeenkomsten, vooral met de figuur van Geldrop. Deze laatste is beter en meer in details uitgewerkt, met meer realisme en natuurgetrouwheid. Beide hebben wel dezelfde zwierigheid. Bij de danseres zijn de vrouwelijke kenmerken duidelijk aangegeven, maar van het hoofd zijn nog slechts de eerste aanzetten aanwezig; de rest verdween onder de gebruikssporen (druk- en klopsporen) van de functie als retouchoir.

De gestalte van de Wanssumse vondst doet mannelijk aan en het hoofd is hier wél afgebeeld. Beiden hebben om de arm een band en beiden dragen ze een schaamdoek, zoals we die kennen van de Australische aboriginals. De band, waaraan deze doek bevestigd is, toont weer meer overeenkomst met een van de Valkenburgse gravures, maar de doek zelf ontbreekt bij de laatste.

Interessant zijn ook de tekens, die op beide stenen zijn aangebracht. Bij die van Wanssum bevinden ze zich links naast het hoofd en rechts van de rechter arm; bij de danseres één boven de rechter arm, onder die arm en door en onder het linker been. Ook de Valkenburgse gravures tonen deze tekens (Span 1983 in het artikel van S. Hutschemakers). We moeten echter wel rekening houden met het feit, dat dergelijke tekens heel lang in zwang zijn geweest, zelfs al vanaf het Oud-Paleolithicum (b.v. de Homo erectus site van Bilzingsleben) tot in het Vroeg-Mesolithicum. Vooral op Magdalénien sites in Frankrijk en ook in Zwitserland komen ze veelvuldig voor.

Wanneer we samenvattend voorzichtig een indeling of waardering willen geven van de Valkenburgse, Wanssumse en Geldropse gravures, dan moeten wij in de eerste plaats beseffen, dat dit een subjectief oordeel is, weliswaar op basis van ervaringen met de paleolithische kunst, maar zonder absolute geldigheid op archeologisch en paleontologisch gebied, ook m.b.t. de relatieve datering. Bovendien is het persoonlijk artistiek talent van de makers een onzekere faktor, die een onderlinge vergelijking tot een hachelijke zaak maakt.

Wagen wij ons desondanks aan een oordeel, dan lijken ons de gravures van Valkenburg het oudste, gevolgd door die van Wanssum, waar de uitbeelding in enkele opzichten beter is en daarna die van Geldrop, die in artistiek opzicht het hoogste niveau bereikt. Wat de laatste betreft mag nog worden aangetekend, dat van deze site een goede datering bekend is en dat de vondst ook in stratigrafisch verband exact te plaatsen is.

Bij dit alles mogen we niet vergeten dat in het late Jong-Paleolithicum, vanaf 15.000 BP, de kunst werkelijk een hoogtepunt bereikte, maar dat desondanks de menselijke afbeeldingen een karikaturaal karakter behielden (Span, 1984). In een later stadium zien we een betere anatomische weergave en de verhoudingen zijn dan juist, maar dan zijn we al beland in de laatste fase van het Jong-Paleolithicum, 10.000 BP.

5. De echtheid van prehistorische gravures.

Toen drs Verhart de nieuwe vondst wereldkundig maakte, is hij niet verder ingegaan op de overwegingen, die hem hadden geleid tot zijn positieve stellingname m.b.t. de "Danseres van Gel-

drop."In het kader van zijn korte voordracht en het meer algemene onderwerp van zijn inleiding was dat ook niet te verwachten.Het lijkt ons nuttig,over de echtheid van gravures enkele opmerkingen te maken en te proberen,een paar beoordelingscriteria te formuleren,die bij het bepalen van de authenticiteit in de overwegingen kunnen worden meegenomen.Wetenschappelijk gezien is het namelijk onbevredigend,dat nu aan de echtheid van de "Danseres van Geldrop" niet meer behoeft te worden getwijfeld alléén dank zij een tweede,vergelijkbare vondst. Wanneer die echter niet was gedaan,zou er dan wél reden zijn geweest om te twifelen?

Bij het onderzoek van gravures moet naar onze mening met ondermeer de volgende punten rekening worden gehouden:

a.Zijn de gegraveerde lijnen als echt oud te herkennen? Glans, kleur,putterigheid e.a. kunnen hierbij een rol spelen.

b.Zijn er andere zaken zoals residu's en oude verontreinigingen in de gegraveerde lijnen aanwezig,die alleen bij een langdurig verblijf in de bodem kunnen ontstaan? (auxieten,mangaan-oxydes,aankoevingen van site-eigen matrixdelen etc.).

c.Is er sprake van een in situ gedane vondst,tezamen met ander materiaal?

d.Past de steen (bot) met de gravure in de context van de overige vondsten van de site?

Zowel voor de gravures van Geldrop en Wanssum geldt,dat de punten a en b positief uitvallen.Voor Geldrop geldt dit ook voor de punten c en d.

De vondst van Wanssum werd gedaan op een akker,waarop vondsten vanaf het Jong-Paleolithicum tot en met de IJzertijd zijn gedaan (mondellinge mededelingen van L.Verhart en B.Kruysen).De punten c en d zouden dus mogelijk geweest kunnen zijn.

Niet ver van de vindplaats werd door A.Wouters in 1959 op een zandweg een steelspits gevonden,die al in 1959 gemeld werd aan dr.A.Bohmers van het B.A.I. en gepubliceerd bij de losse vondsten in 1985 (Van Noort-Wouters).De betreffende steelspits werd geschonken aan de heer Kruysen (Zie tekening nr.5).

Opm.

Los van de hierboven vermelde criteria bij het beoordelen van de echtheid van prehistorische kunstuitingen lijkt het in de praktijk ook nog van belang,wie de vondst heeft gedaan of wie zich erover heeft uitgelaten.Uiteraard alle waardering onzerzijds voor de openlijke stellingname van drs L.Verhart m.b.t. de "Danseres van Geldrop".Maar zijn daardoor de conclusies van de auteurs van dit artikel,gepubliceerd in Archaeologische Berichten nr.14 op basis van een diepgaand onderzoek nu eerst juist geworden?

Is de danseres nu nog echter geworden dan ze al was?

Wat is er in de archeologische wereld aan de hand,wanneer controleerbare feiten van fysieke aard,ondersteund met macrofoto's gepubliceerd door amateurs,volslagen kunnen worden genegeerd in de beroepswereld?Omdat deze feiten niet door iemand uit eigen geleiden openbaar zijn gemaakt?Telt dan alleen maar mee wat het eigen kringetje presenteert?Is de archeologische wetenschap het geestelijk eigendom van een exclusieve groep? Er zijn heel wat vragen te stellen naar aanleiding van deze zaak,maar wie zal ze beantwoorden?

6.Conclusies en slotbeschouwing

Er is de laatste jaren heel wat discussie geweest over de authenticiteit van de "Danseres van Geldrop",maar dank zij de nieuwe vondst kan wat dit betreft de rust in archeologische

kringen wederkeren (*1).

Zoals we reeds stelden, moeten we toch enige reserve in acht nemen, wanneer we de Wanssumse gravure in het Jong-Paleolithicum willen plaatsen; maar er zijn toch enige goede argumenten vóór een dergelijke datering:

- De frapante gelijkenis met de tegenhanger van Geldrop, die wel gedateerd is.
- De stijl van de gravure, gezien in het verband van wat tot nu toe van de jongpaleolithische kunst bekend is.
- De gebruikte steensoorten, t.w. lydiet en lei-lydiet, die geregeld in jongpaleolithische context opduiken (zie tabel).
- De aanwezigheid van tekens, die, zoals vermeld, in een ruime tijdspanne optreden vanaf het Paleolithicum tot in het Vroeg Mesolithicum.
- Het in ieder geval óók aanwezig zijn van jongpaleolithische vondsten op de betreffende akker.

Al met al kunnen we stellen dat de nieuwe ontdekking en de vergelijkende studie bijdragen tot een betere invulling van onze kennis van prehistorische kunstuitingen.

Dat bij uitzonderlijke vondsten - maar wat is nu in de prehistorie uitzonderlijk? - enige scepsis wordt betracht is normaal, maar laten we niet meteen bij deze zaken gaan slingeren met het woord "vervalsing", zoals dat bij bepaalde personen en instellingen een mode-verschijnsel is geworden. Ook het onbekende moet onbevooroordeeld tegemoet getreden worden.

En tenslotte: Ook voor de "Danseres van Geldrop" moet het toch een aardig idee zijn, dat ze voortaan een geschikte danspartner heeft. Voor de archeoloog blijft één vraag open: Hoe klonk de muziek, die deze twee zo in vervoering heeft gebracht?

We zullen het nooit weten....

Rest ons diegenen dank te zeggen, die voor ons een steun zijn geweest bij het samenstellen van dit artikel. In alfabetische volgorde: J. Driessens, A. van der Lee, medewerkers van de Oudheidkamer in Venray en A. Wouters.

Veldhoven-Best, 8 augustus 1989.

(*1)

Een aantal vakarcheologen hebben hun visie gegeven:

Drs. D. Stapert deed zijn ongefundeerde uitspraken in "Brabant in Pré- en Protohistorie" (1975) en in "Een paleolithische benen retouchoir van Empel" in Museologia 1977.

Prof. H. T. Waterbolk, die eerst de gravure als "een waardevolle aanwinst" kwalificeerde in een persoonlijke brief aan de vinder, kwam dit jaar op die uitspraak terug in zijn getuigenverklaring in de rechtzaak tussen R. Merckx en A. Wouters. Hij liet bij die gelegenheid zijn rancunes en frustraties m.b.t. amateurs en hun vondsten prevaleren boven zijn bevindingen uit 1961.

Literatuur

Arts, N. en J. Deeben, 1976: Een Federmesser nederzetting langs de Kapeldijk te Westelbeers. Bijdragen tot de studie van Brabants Heem, deel XV.

Arts, N. en J. Deeben, 1981: Prehistorische jagers en verzamelaars te Vessem: een model. Eindhoven.

- Bohmers, A. en A. Wouters, 1962: Belangrijke vondsten van de Ahrensburgcultuur in de gemeente Geldrop. Brabants Heem XIV, pp 3-28.
- Dijkstra, P. en J. Groels, 1983: Nogmaals de Venus van Geldrop. A.B.nr.14, pp 123-132.
- Hutschemakers, S., 1983: Polijststeen uit Camerig (ZL) met mogelijke symbooltekens? A.B.nr.13, pp 201-202.
- Noort, G. van, en A. Wouters, 1987: De jagers-verzamelaars van de Ahrensburgcultuur. A.B.nr.18, pp 63-138.
- Span, A., 1983: Prehistorische grotwandkunst ook in Nederland? Jazeker, en bovendien in relatie tot de Venus van Geldrop. A.B.nr.14, pp 138-147.
- Span, A., 1983: Nog eens iets over de Venus van Geldrop. A.B.nr.14, pp 133-137.
- Span, A., 1984: Enige aanvullende opmerkingen inzake de Valkenburgse gravures. A.B.nr.15, pp 129-130.
- Span, A., 1987: De identiteit der Valkenburgse gravures. A.B.nr.18, pp 139-144.
- Taute, W., 1968: Die Stielspitzen-Gruppen im Nördlichen Mitteleuropa. Köln.

TABEL	KULT.			KENMERKEN					GESTEENTE			OPMERKING
	MAGDALENIEN	TJONGERIEN	AHRENSBURGIEN	GEPOLIJST	DOORBOORD	KRASSEN	GRAVERING	GEBROKEN	LYDIET	LELLYDIET	ANDERE STEEN	
SITE												
OOSTELBEERS		*		*					*			Lossevondst
WESTELBEERS		*		*					*			15 stuks
WANSSUM			?	*		*	*			*		Danser
VESSEM			*	*	*				*			
			*		*	*				*		
GRIENDTSVEEN	*			*	*						*	Kwartsiet
HEYTHUIZEN		*		*	*	*		*		*		
GELDROP III-1			*	*		*	*		*			Danseres
GELDROP I			*		*	*					*	Oöl.oker
			*		*						*	Oöl.oker
GELDROP III-1			*	*	*	*	*	*	*			
			*	*	*				*			
MOOKERHEIDE			*	*	*	*	*			*		MEANDER
KETZENDORF IV			*	*	*						*	Leisteen
HORPEL 7-1			*	*	*	*		*			*	Leisteen

Bij de vele, al dan niet uitvoerige artikelen die wij schreven in de achttien afleveringen van de "ARCHAEOLOGISCHE BERICHTEN", het tijdschrift van Franssen én Wouters, werden slechts sporadisch Mesolithische sites besproken. Op veler verzoek willen we in de nieuwe serie uitgaven, middels een reeks artikelen, deze boeiende periode uit de archeologie uitvoerig gaan beschrijven.

A.W. Den Bosch.

HET MESOLITHICUM

door

AD WOUTERS

1. INLEIDING

Het Mesolithicum - de naam werd het eerst gebruikt door de Zweedse geoloog Torell - werd wel eens onterecht de overgangstijd genoemd van de trekkende rendierjagers uit het Laat-Glaciaal (Jong-Paleolithicum), via een minimaal plaatsgebonden levenswijze, naar het welhaast volkomen sedentaire agrarische bestaan in de Nieuwe Steentijd of Neolithicum (o.a. Obermaier, 1927).

Het betrof in deze visie een periode van ongeveer 4000 jaren, waarin de mens op een armetierige wijze in kleine groepen rondtrok, al jagend, visserij en op andere wijze voedsel verzamelend.

Het waren Schwantes en Schwabedissen die deze conversietheorie tenslotte als eersten afwezen:

"Auch die Mittelsteinzeit umschliesst eine tatsächliche Epoche und besitzt als solche einen eigenen Sinn und einen selbständigen Inhalt" (Schwabedissen, 1946).

Maar pas de laatste jaren is er, als gevolg van meerdere opgravingen o.a. in Z. Denemarken (Brinch Petersen, Andersen e.a.) en mede door de inbreng van de culturele antropologie, een volkomen ander beeld ontstaan van de Mesolithische mens en zijn aanpassing aan een geleidelijk veranderend klimaat; een adaptatie die zo optimaal bleek, dat ze plaatselijk tot in het Vroeg-Neolithicum kon doorlopen. Een gelijktijdig voortbestaan met wederzijdse beïnvloeding (o.a. vuursteenbewerking) van Laatmesolithische groepen naast bijvoorbeeld de Vroegneolithische Bandkeramiek (BK), meende Newell te kunnen aantonen (Newell, 1969).

Op het einde van de Weichselijstijd, na de subarctische fase van het Jonge-Dryasstadiaal (+ 10.000 BP), waarin de laatste rendierjagers van de Ahrensburgcultuur konden bestaan, begint met de stijging van de temperatuur in Preboreaal en Boreaal (zie Fig. 1) de afsmelting van de grote landijsmassa's. Hier ligt de grens van Pleistoceen en Holoceen.

Deze afsmelting resulteerde weer in een stijging van de zeespiegel en het verloren gaan van grote bewoningsgebieden op de eerst droogliggende Noordzeevlakte met zijn gunstige biotoop langs grote zoetwatermeren en meanderende rivierenstelsels. (Voor deze hoogst interessante kwestie zie: Van Noort-Wouters, 1987).

In het Vroeg-Mesolithicum, te situeren in het Preboreaal en het beginnend Boreaal, lag de landbrug tussen Engeland, Texel en Denemarken nog boven de waterspiegel en waren ook de zeer rijke vuursteenvoorkomens aan de basis van de "Banks" nog bereikbaar. De Vroegmesolithische mens had dan ook vele uitwijkmogelijkheden en heeft daarnaast overvloedig gebruik kunnen maken van genoemde opeenhopen van hoogkwalitatieve silexvariëteiten.

TIJD BP	GEOLOGISCHE PERIODE	KLIMAAT	VEGETATIE	GROOT JACHTWILD	KULTUREN	
					NOORDEN	ZUIDEN
5500	ATLANTICUM	ZEEKLIAMAAT WARM	GEMENGD EIKENBOS ELS IEP LINDE	(HUISDIEREN) OEROS EVERZWIJN EDELHERT	LAAT MESO	LAAT MESO
7500				BOREAAL	CONTINENTAAL WARM	EIK IEP ELS DEN LINDE HAZELAAR
8500	PREBOREAAL	CONTINENTAAL VRIJ WARM	GESLOTEN DENNEN- EN BERKENBOS			
10200				////	SUBARCTISCH KOEL	PARKTOENDRA MET SPORADISCH BERK EN DEN
11000	JONGE DRYAS	SUBARCTISCH GEMATIGD	DENNEN EN BERKENBOS	ELAND EDELHERT EVERZWIJN PAARD		
11800	ALLERØD					

Fig.1
Jongpaleolithische en Mesolithische culturen in relatie tot tijd, geologische periode, klimaat, flora en fauna. De Mesolithische culturen zijn in dit schema verdeeld in Vroeg-Midden- en Laat Meso. Verderop in deze reeks zal deze grovere periodisering nog op meerdere manieren nader worden ingedeeld. // Grens Pleistoceen - Holoceen.

Rond 8300 BP wordt de landbrug tussen Engeland, Texel en Denemarken door het stijgend water overspoeld en de Noordzeevlakte is niet langer meer een der meest ideale woongebieden van Noord-West Europa.

De grens tussen het Vroeg en Midden-Meso is in zuidelijk Nederland nagenoeg gelijk te stellen met de transgressie van de verbinding tussen Engeland en Denemarken. In Brabant en Noord en Midden-Limburg verdwijnt de streekvreemde excellente Noordzee-silex, die zowel bij de Epigravettien-componenten (Creswell-Tjonger), de Ahrensburgcultuur en het Vroeg-Meso regelmatig op de nederzettingen wordt aangetroffen, voorgoed uit het beeld.

Buiten het morenegebied is men daarna nagenoeg alleen aangewezen geweest op de veelal inferieure vuursteen van kleinere erratica uit het Maasdi-luvium; voor de "betere" artefacten geleidelijk aan steeds meer en meer aangevuld met "grès quartzite de Wommersom"

Grès quartzite de Wommersom (afgekort:GQW), dat zeer sporadisch ook al in oudere culturen werd gebruikt, is afkomstig uit het stroomgebied van de Gette bij Wommersom ten noord-oosten van Tienen (Tirlemont) in België. Het is een grijs tot grijs-bruin, vrij homogeen gesteente dat in gericht, schuin opvallend licht in kleine "flikkerende schilfertjes" oplicht. Het uitstekend, als vuursteen splijtend en vettig aanvoelend mineraal bestaat uit relatief grote hoekige, niet aaneengesloten kwartsdeeltjes, ingebed in een zeer fijnkorrelig kwartsiet (vgl.: Michot, 1935).

GQZ werd vooral gebruikt voor de "betere" artefacten (rechte klingen, al dan niet met kerven, schrabbers en microlithen). Het wordt wel het gidsgesteente genoemd voor het zuidelijk Midden en vooral Laat-Mesolithicum met een redelijk aantal microlithen die een zeer minutieuze oppervlakteretouche vertonen (zgn. Rijn-Maas-Schelde-component = R.M.S. Zie later in deze artikelenreeks). Dit R.M.S. komt in Nederland hoofdzakelijk voor beneden de grote rivieren.

2. TYPOLOGIE DER WERKTUIGEN OF ARTEFACTEN UIT STEEN.

Alvorens verder te kunnen gaan met een indeling en bespreking van de verschillende componenten van het Mesolithicum is het noodzakelijk, eerst kennis te maken met de meest gebruikte artefacttypen uit de jacht- en huishoudelijke, cq ambachtelijke inventaris van deze jagers-verzamelaars met hun afgebakende, vrij kleine sociale territoria. Nog steeds berust een indeling van het Mesolithicum, ook deze in tijdsvolgorde helaas, voor een groot deel op de typologie van de artefacten; vooral op die van de microlithen, "bijltypen" en bewerkte benen voorwerpen.

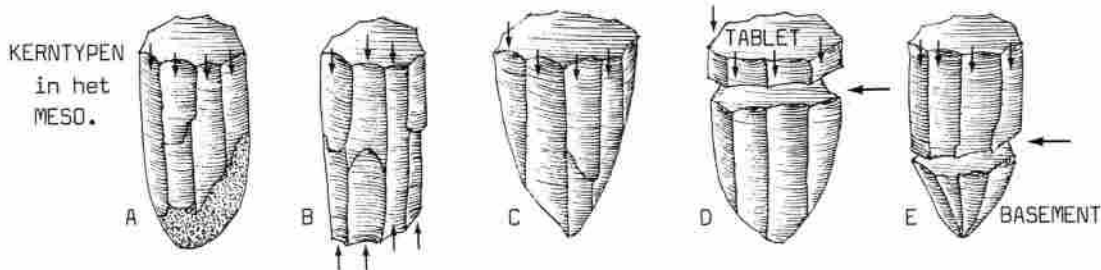
Er zijn in de loop der jaren al meerdere "typologieën" van het Mesolithicum opgesteld. We willen hier uitgaan van de niet te ingewikkelde typenreeksen van Bohmers-Wouters, aangevuld met enige toevoegingen (Bohmers-Wouters, 1958). Deze typologie wordt ook nu nog, al dan niet aangevuld, veelvuldig gebruikt en vormde ten dele ook de grondslag voor: "The codex book excavation Bergummermeer" van Newell-Vroomans (1972).

We willen hier duidelijk stellen, dat er bij elke typologie soms "grensgevallen" en afwijkingen voorkomen, die echter bij de vindplaatsbeschrijvingen kunnen worden toegelicht.

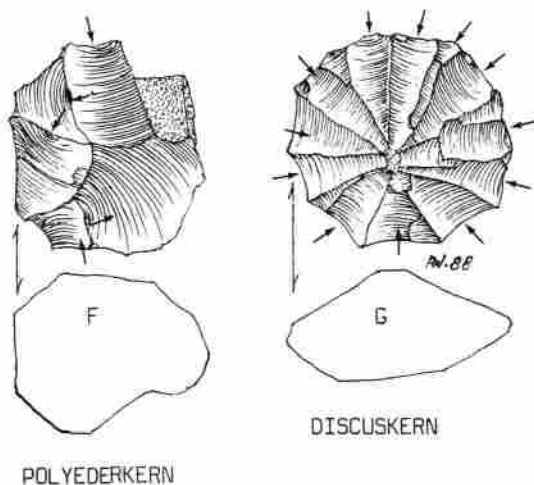
2.A. DEBITAGE-TECHNIEK.

Omdat men in het Mesolithicum veelvuldig kleine tot zeer kleine werktuigen gebruikte, behoefde het uitgangsmateriaal aan vuursteenknollen, -pebbles en -brokken in meerderheid niet groot te zijn. Grotere kernstenen zijn over het algemeen dan ook zeldzaam in het Midden en Laat-Mesolithicum. De kernen werden normaliter ook verder opgebruikt dan in het Jong-Paleolithicum.

In het Vroeg-Meso (preboreale phase), waarin de huishoudelijke werktuigen nog vrijwel identiek zijn aan deze van het Laatpaleolithische Epi-Gravettien en het Ahrensburgien en waarin het microlithisch element nog minder evident is (Ahrensburg heeft reeds meerdere microlithen), zijn ook grotere kernstenen niet zeldzaam. Het zelfde geldt, maar in mindere mate voor het Laat-Meso met kern- en afslagbijlen. De techniek van het slaan van klingen is gelijk aan deze, gebruikelijk in het Jong-Paleolithicum (vgl. Van Grunsven, 1987).

KLINGKERNEN

- A. Prismatische kern met één slagvlak
- B. Prismatische kern met twee slagvlakken
- C. Pyramidale kern
- D. Kern met tabletafslag
- E. Kern met basementafslag
- F. Polyederkern
- G. Discuskern
- Richting van de afslag
- Ontkopping

Fig.2

Schematische voorstelling van kerntypen zoals ze in het Mesolithicum voorkomen.

TYOLOGIE MESOLITHICUM. I.

Bij het slaan van afslagen werd in feite vaak de oude Clactontechniek toegepast, waarbij elke slag geplaatst werd vanaf het negatief van een vorige afslag.

2.B.KERNEN EN BROKKEN.

Kernen (restkernen) zijn de restanten van knollen of brokken, nadat de klingen en/of de afslagen hiervan min of meer zijn verwijderd. Soms werden grotere knollen eerst opgedeeld, meestal in buffertechniek op een zwaardere aambeeldsteen. De zo ontstane knolfragmenten noemt men brokken. De meest geschikte hiervan werden weer gebruikt voor het maken van afslagen en klingen met als restant weer een restkern. De qua kwaliteit of vorm onbruikbare brokken behoren bij het "afvalmateriaal". Bij gebrek aan betere silex is het percentage debitage-afval op veel Meso-sites erg hoog. (Zuidned.: braggel).

Het komt zelden voor, dat grote brokken of knollen van goede kwaliteit ongebruikt werden achtergelaten. Een van de uitzonderingen was een grote brok GQW van uitstekende kwaliteit (430 gram. S.G. 2,3) op een Meso-site onder Borkel en Schaft (Collectie: G. Fonteyn).

De lithische artefacten uit het Mesolithicum werden vervaardigd uit klingen en afslagen. Deze zijn respectievelijk afkomstig van kling- en afslagkernen. Aangezien een groot deel der artefacten uit het Meso klein van afmeting is (micro-artefacten en specifieke microlithen) zijn er ook veel kleinere kernresten te verwachten. De kernen die primair het basismateriaal voor grotere werktuigen leverden en die in vele paleolithische en neolithische culturen niet verder werden opgedeeld, waren in het Meso nog goed

bruikbaar voor het afslaan van micro-klingen en -afslagen. Het Vroeg-Meso, dat nog overwegend de huishoudelijke artefactinventaris van het Jong-Paleolithicum heeft en een kwantitatief mindere microlithisering kent, is zoals we zagen alleen al aan de gemiddeld grotere kernen te herkennen. De verdeling van de in het Meso meest voorkomende kerntypen is in Fig. 2, op de vorige pagina, schematisch weergegeven. Het discoïde type is vrij zeldzaam. In sommige componenten, die bijv. samenhangen met de Ahrensburgcultuur (Epi-Ahrensburgien) komen ze sporadisch voor.

In Fig. 2.D en Fig. 2.E zijn voorbeelden te zien, hoe door het afslaan van een tablet of basement een vernieuwing van het slagvlak werd verkregen.

2.C. NIET GEMODIFICEERDE ARTEFACTEN.

De van de kern verwijderde klingen en vooral de afslagen zijn lang als "halffabrikaten" beschouwd. Het gebruikssporenonderzoek heeft echter aangetoond dat deze "halffabrikaten" wel degelijk primair als werktuig zijn gebruikt. Voor de afslagen, waarvan de meeste bij het archeologisch onderzoek als "afval" terzijde werden gelegd, is dit een belangrijk gegeven. Veel afslagen vertonen zelfs gebruikssporen die veel intenser blijken te zijn dan waargenomen op gemodificeerde artefacten als stekers, schrabbers etc. Bij afspraak is het onderscheid tussen klingen en afslagen gelegd bij de lengte-breedte verhouding. Bij een kling is de lengte gelijk of meer dan tweemaal de grootste breedte; bij een afslag is de lengte kleiner dan tweemaal de breedte (zie Fig. 3.A).

De verdeling der klingen werd door ons reeds uitvoerig besproken bij de typologie van het Jong-Paleo (Wouters, 1982 en 1984). Voor de technieken van het klingen slaan verwijzen wij nogmaals naar Van Grunsven, 1987.

Voor de volledigheid geven we in Fig. 3.B nogmaals schematisch de verdeling van de niet-gemodificeerde klingen in A-, B-, D- en E-klingen; in Fig. 3.C geschematiseerde voorbeelden van kernvoet-, kam- en mantelklingen; in Fig. 3.D de dorsale en ventrale zijden van een kling en in de tekst hiernaast voorbeelden van twee typen rugmessen.

De afslagen worden in het Mesolithicum verdeeld in: micro-afslagen; afslagen; brede-, spitse en scheve afslagen (zie Fig. 3.E).

2.D. GEMODIFICEERDE ARTEFACTEN.

Gemodificeerde artefacten (volgens sommigen artefacten s.s.) ontstaan door nabekapping en/of re-touchering van de uitgangsvormen als afslagen, klingen etc.

Ze worden verdeeld in artefacten gebruikt voor de jacht en de visvangst (jachtinventaris) en artefacten voor huishoudelijk en ambachtelijk gebruik

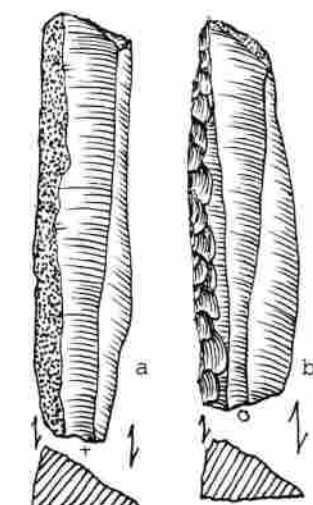
(huishoudelijke- en ambachtelijke inventaris). Het spreekt vanzelf dat tijdens de jacht en visvangst ook wel eens werktuigen uit de huishoudelijke inventaris gebruikt zijn geweest voor snijden, kappen etc.

2.D.1. JACHTINVENTARIS

De jachtinventaris bestond grotendeels uit artefacten, vervaardigd uit steen, hout of been en hertshoorn.

a. Artefacten uit steen.

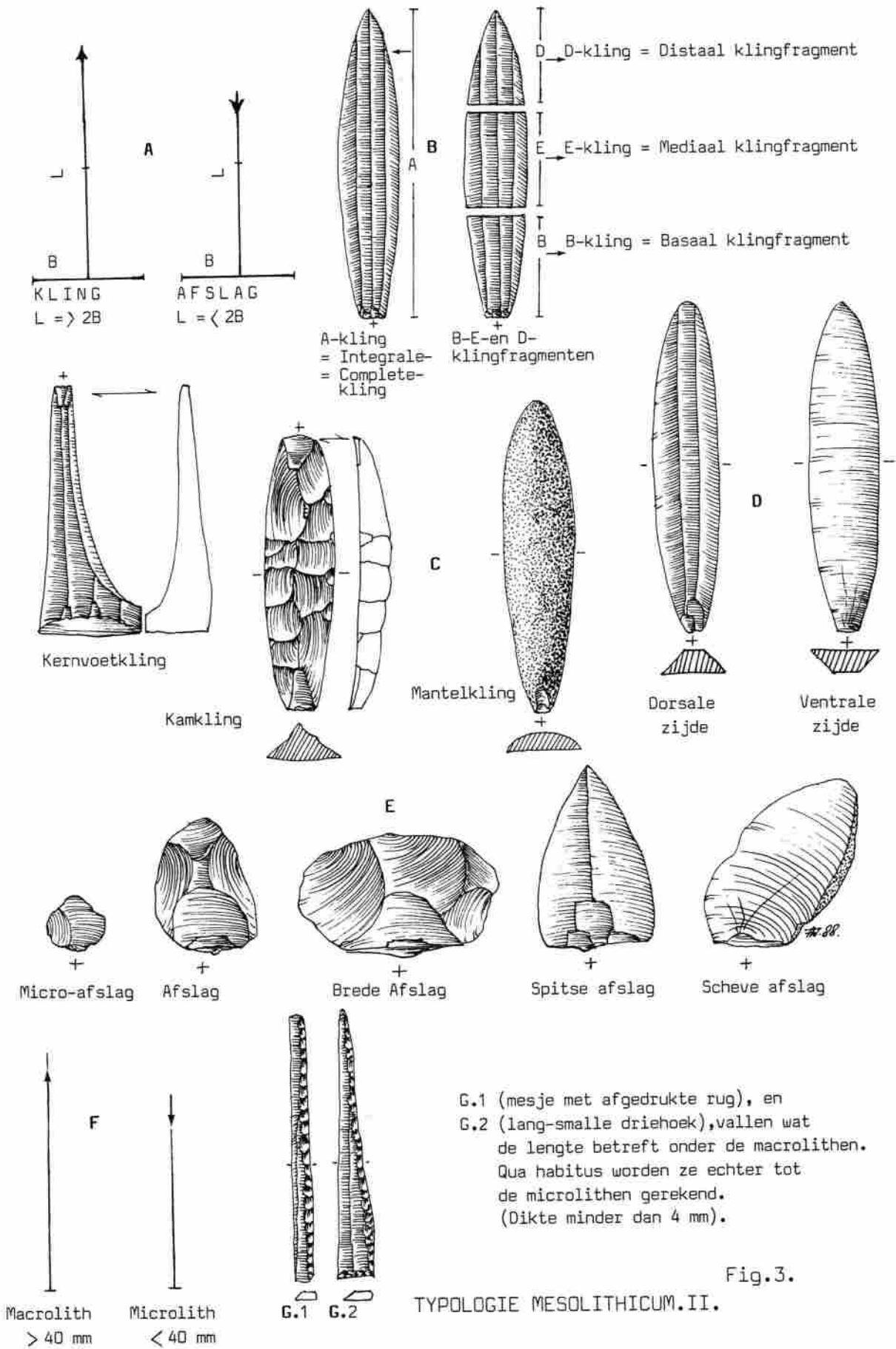
Als basismateriaal is veelal gebruik gemaakt van vuursteen (silex), GQW,

RUGMESSEN

a. Rugmes met ongeretoucheerde rug

b. Rugmes met geretoucheerde rug (Gravettesmes).

G.1 (mesje met afgedrukte rug), en G.2 (lang-smalle driehoek), vallen wat de lengte betreft onder de macrolithen. Qua habitus worden ze echter tot de microlithen gerekend. (Dikte minder dan 4 mm).

Fig.3. TYPOLOGIE MESOLITHICUM.II.

andere kwartsieten en phtaniet, waarbij vuursteen wel het meest algemeen is. In het Mesolithicum zijn vrijwel alle stenen jachtartefacten bijzonder klein van afmeting; ze vallen dan ook grotendeels onder het begrip microlithen. Dit begrip microlith is echter bijzonder moeilijk te omschrijven. Bohmers-Wouters (1958) leggen de grens tussen microlith en "macrolith" bij 40 mm (zie Fig. 3.F.). Er wordt echter nadrukkelijk bij vermeld dat de totale habitus van het artefact in de beoordeling betrokken dient te worden. Hierbij is vooral de dikte van het werktuig van belang. In Mesolithische context (maar ook bijv. in het Magdalénien) komen dunne, smalle mesjes met afgedukte rug en lang-smalle driehoeken voor, die de lengte van een Gravetespits bereiken. Ze worden door hun totale habitus (o.a. hun geringe dikte en breedte) toch bij de microlithen gerekend (zie Fig. 3.G.1 en 2). De microlithen uit de jachtinventaris kunnen als enkelvoudige artefacten gebruikt zijn (stenen spitsen op pijlen en speren), ofwel als elementen van samengestelde werktuigen hebben gediend (weerhaken in pijlen of harpoe-nen). Op het gebruik en de schachting van microlithen willen we in een latere aflevering van deze artikelenreeks terugkomen (zie ook Wouters, 1955 pag. 98-106).

De microlithen uit de jachtinventaris zijn met voorbeelden en benamingen afgebeeld in Fig. 4 en Fig. 5. Het zijn vondsten uit Mesolithische vindplaatsen in Overpelt; Budel-Dorplein; Luiksgestel; Vessem-Buikheide en Aardborst; Sweijkuizen; Venlo; Hatert; Drunen; Hulshorst en Zundert. De tekeningen van Zundert en Buikheide zijn overgenomen met toestemming van J. Verhagen en F. Somers.

a.1. Spitsen.

We kunnen de spitsen verdelen naar hun lengte-breedte verhouding in zeer slanke en bredere spitsen. Bij de zeer slanke spitsen ligt deze verhouding bij 5:1. Tot de zeer slanke spitsen worden gerekend de lancet-, naaldvormige- en dubbelspitsen van het Sauveterre-type.

Lancetspitsen (Fig. 4, 1-6).

Dit type spitsen hebben één steil afgedrukte laterale kant die rechts of links kan zijn aangebracht. Deze spitsen zijn vrij zeldzaam op de zuidelijke Meso-sites. Ze zijn echter meer algemeen in de noordelijke (Maglemose) Mesogroepen. In het zuiden zijn ze o.a. bekend uit Overpelt, Sweijkuizen en Kesseleik; in het Noorden van ons land o.a. uit De Leien, Haule en Ap-pelscha.

Naaldvormige spitsen (Fig. 4, 7-10).

De naaldvormige spitsen hebben aan beide laterale kanten een steil afgedrukte rug. Meestal heeft een van deze kanten een minder abrupte retouche-ring, vooral aan het spitse einde. Ook deze spitsen zijn op de Nederlandse vindplaatsen erg zeldzaam. Op vele Franse sites zijn ze algemener (Boutigny, Le Martinet e.a.).

Dubbelspitsen van het Sauveterre-type (Fig. 4, 11-14).

De Sauveterre-spitsen, genoemd naar de type-lokatie Sauveterre-la-Lemanche (Lot-et-Garonne, Fr.) zijn spitsen van het naaldvormige type met zowel proximaal als distaal een spitse punt. Ze zijn typisch voor het Franse Sauveterrien, een vrij vroeg Meso (onder het Tardenoisien s.s.) zonder vierhoeken (Coulonges, 1935). Er zijn enkele van deze spitsen bekend uit Budel en Overpelt.

De bredere spitsen hebben een lengte-breedte verhouding die lager ligt dan 5:1. Tot deze bredere spitsen rekent men nagenoeg alle andere spitsen uit het Mesolithicum op enkele extreem grote dubbelspitsen met oppervlakte-retouche na (zie aldaar). Tot de bredere spitsen behoren:

A-spitsen (Fig. 4, 15-24).

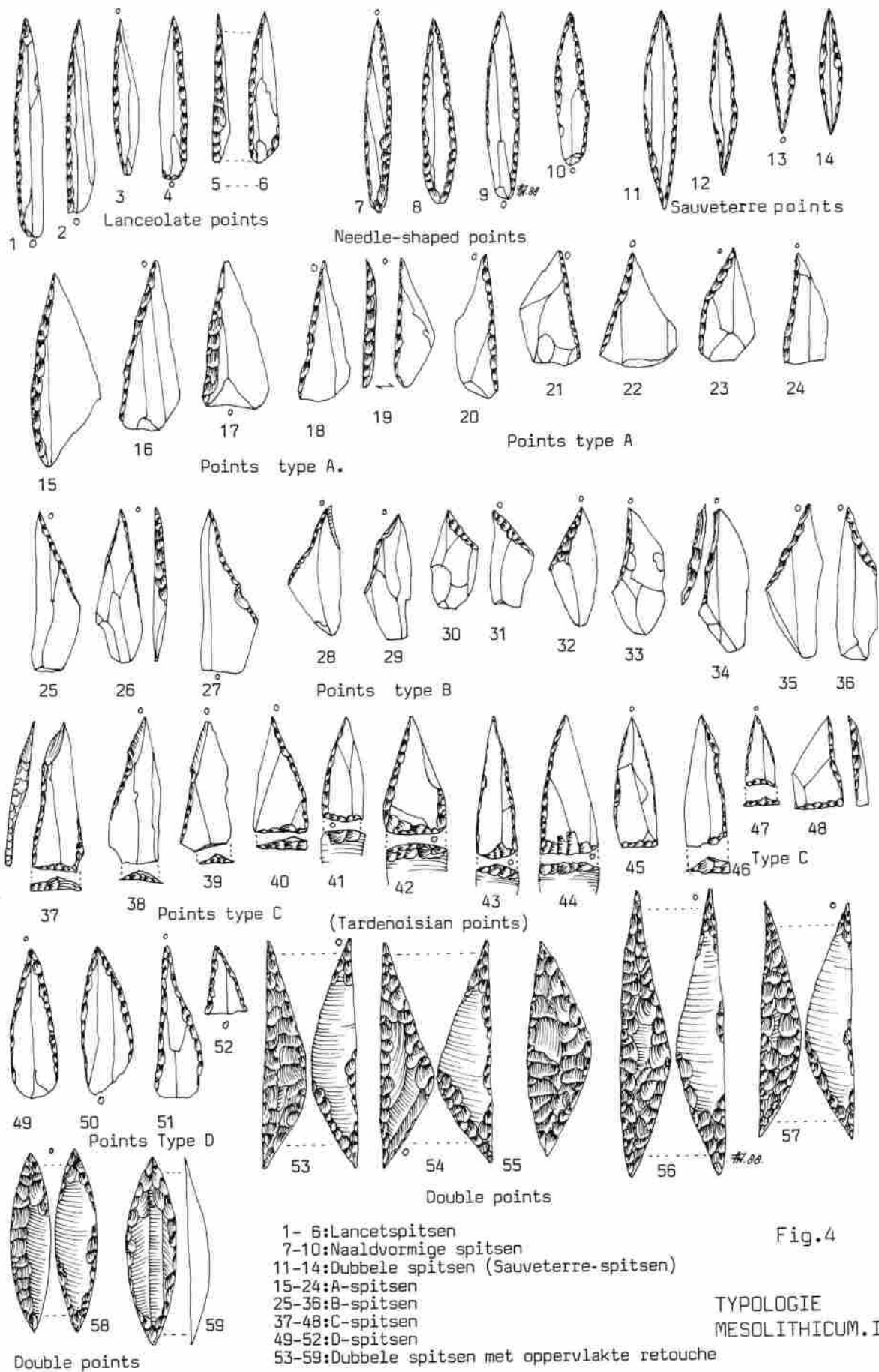

Fig.4

TYOLOGIE
MESOLITHICUM.III

Deze spitsen zijn, in tegenstelling tot de slanke spitsen, vaak asymmetrisch en hebben een punt die ontstaan is door één der laterale kanten via steile drukretouche van basishoek naar het distale einde tot spits te modelleren. Ze gelijken op microvormen van de spitsen uit de Gravettereeks. A-spitsen komen door het gehele Mesolithicum voor.

B-spitsen (Fig.4,25-36).

Ook de B-spitsen zijn vaak asymmetrisch. De retouche die de spits aanzet, loopt niet tot de basis van het artefact door. Noch de A-, noch de B-spits heeft een geretoucheerde basis. Meestal bestaat deze basis uit het dunnere, distale deel van de kling of slanke afslag waaruit de spits werd vervaardigd. B-spitsen (bredere type) werden vroeger aangeduid als "Zonhovenspitsen" (Fig.4,27). B-spitsen komen al in de Epi-Paleoculturen (o.a. Ahrensburg) voor en blijven het gehele Mesolithicum in het artefactcomplex aanwezig.

C-spitsen (Tardenoisspitsen) (Fig.4,37-48).

Meestal zijn de C-spitsen min of meer symmetrisch. De basis is altijd geretoucheerd: recht, concaaf of bij uitzondering licht convex. Als de basis uit het proximale deel van de kling of afslag bestond met een nog aanwezige bulbus, was schachting niet goed mogelijk. De spits werd dan schachtbaar gemaakt door op de ventrale zijde de bulbus weg te retoucheren (vgl. Fig.4,41-44). Minstens één van de laterale zijden heeft steilretouche; soms zijn beide laterale zijden - al dan niet geheel - geretoucheerd. Ook C-spitsen kunnen, zij het sporadisch, al in een vroeg stadium van het Mesolithicum optreden (Vessem: Aardborst, Vessem: Buikheide, Echt: Kamp e.a.) Alhoewel in het Ahrensburgien "Zonhovenspitsen met basisretouche" (vierhoeken) vrij algemeen zijn, zijn C-spitsen uit deze Jongpaleolithische cultuur niet bekend. De naam Tardenois-spits komt van de type-lokatie Fère-en-Tardenois (Aisne) in Frankrijk.

D-spitsen (Fig.4,49-52).

Deze minder algemene spitsen zijn aan beide laterale zijden meer of minder intens geretoucheerd. Er is nooit basisretouche. In feite zijn het "bredere naaldvormige spitsen" binnen de 5:1 verhouding.

Dubbelspitsen met oppervlakteretouche (Fig.4,53-59).

Evenals de Sauveterre-spitsen hebben deze artefacten zowel proximaal als distaal een uitgesproken spitse punt. De oppervlakteretouche overdekt de dorsale zijde nagenoeg geheel en is zeer minutieus aangebracht. De zelfde soort retouche is aan de ventrale zijde voornamelijk aan de spitse uiteinden aangebracht.

Deze dubbelspitsen zijn qua habitus nagenoeg gelijk aan de bladspitsen van het type "feuille de gui" (maretakspits, mistletoe-point. Zie fig.5,1-3). Ze werden in Z. Nederland voor meer dan 50% vervaardigd uit GQW en zijn met de driehoeken met oppervlakte-retouche, de maretakspitsen en de andere bladspitsen met oppervlakte-retouche zeer typerend voor enkele component-varianten van het zuidelijke RMS (Rijn-Maas-Schelde-complex).

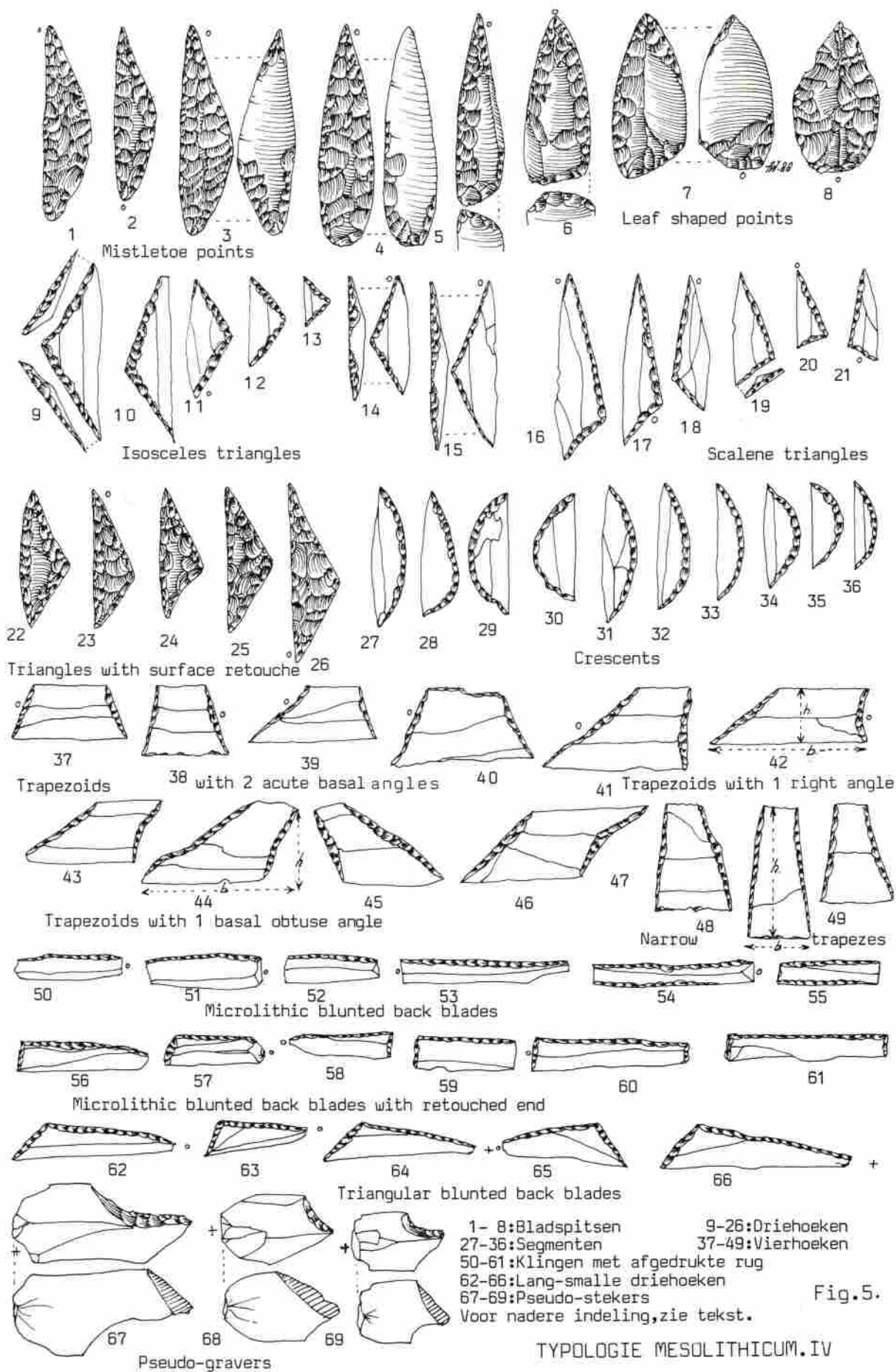
Verbanden zoeken met het Neolithicum op grond van de perfecte oppervlakte-retouche is erg voorbarig. Het verschijnsel van deze typische retouchering trad al vanaf het Midden-Paleolithicum via het Jong-Paleolithicum met tussenpozen steeds weer op (vgl. Altmühl-spits, Solutréen-spits e.a.).

Bladspitsen (Fig.5,1-8).

Tot de bladspitsen behoren de maretak-spitsen (feuille de gui-spitsen); de smalle bladspitsen en de bredere bladspitsen.

De maretak-spits (Fig.5,1-3) lijkt, zoals we boven zagen, op de dubbelspits met oppervlakte-retouche. De basis is echter rond en heeft daar dus geen spits. De laterale zijden zijn asymmetrisch.

De smalle (Fig.5,4-5) en de brede bladspitsen (Fig.5,6-8) zijn wel symmetrisch. Ze kunnen ook voorkomen met alleen oppervlakte-retouche bij de punt van de spits.

Zowel op de smalle als op de brede bladspitsen is meestal op de ventraal-basale kant een retouchering aangebracht, die een betere schachting mogelijk maakte (Fig.5,4-8).

In het Vroeg-Meso met een huishoudelijke c.q. ambachtelijke toolkit die nagenoeg identiek is aan deze van het Epigravettien (Tjonger etc.) en het Ahrensburgien, komen sporadisch nog Gravettespitsen en/of steelspitsen voor. E.e.a. kan leiden tot foutieve kultuurduidingen.

In het latere Mesolithicum - vooral in het zuidelijke RMS - komen soms grote en vrij dikke asymmetrische, op ongelijkbenige driehoeken gelijkende C-spitsen voor met een uitgesproken ventrale schachtingsretouche aan de basis van de spits (Fig.6,10). Ze gelijken op, dan wel zijn identiek aan de Bandkeramische spitsen (Budel, Neer, Weelde-Paardsdrank e.a.). Newell heeft getracht een relatie te leggen tussen het Laat-Meso en de Bandkeramische- of Donaucultuur (Newell, 1969).

In het noordelijk Mesolithicum (Maglemose complex s.l.) komen de Svaerdborg-II -spitsen voor, zowel van het type PB (met alleen basisretouche: Fig.6,6 en 7) als van het type PC (met basis- en laterale retouche (Fig.6, 8 en 9)). In ons land zijn deze spitsen bekend uit de sites van Bergumermeer, De Leien, Oldebroek, Wartena e.a.).

a.2. Driehoeken en segmenten.

Driehoeken komen ook reeds voor in sommige componenten van het Jong-Paleolithicum (Magdalénien, Ahrensburgien). Ze verschijnen dan ook al vroeg in het Mesolithicum. Ze kunnen zowel als pijlbewapening, harpoenweerhaak, dan wel bij de visvangst als "haak" gebruikt zijn.

De driehoeken kunnen verdeeld worden in gelijkbenige-(isosceles triangles) en ongelijkbenige (scalene triangles) driehoeken. Beide kunnen mét of zonder oppervlakte-retouche voorkomen.

Gelijkbenige driehoeken (Fig.5,9-15).

De plompere, grotere vormen (Fig.5,9) komen, aansluitend aan het Ahrensburgien, vrijwel overwegend voor in het (Preboreale) Epi-Ahrensburgien en andere Vroeg-Meso-componenten (Zundert; Echt, Kamp; Vessem, Buikheide en Aardborst; Sougné). Soms komen ook uiterst kleine gelijkbenige driehoekjes voor, o.a. in de stuifzanden van Hulsthorst (Fig.5,13).

Ongelijkbenige driehoeken (Fig.5,16-21).

Sommige ongelijkbenige driehoeken zijn vrij slank. Hierdoor zijn ze soms moeilijk te onderscheiden van de lang-smalle driehoekvormige mesjes met afgedrukte rug (microlithic blunted back blades with retouched end, Fig.5, 62-66). Deze laatste hebben echter geen echt spitse punt; vaak hebben ze ter plaatse zelfs nog de slagbulbus van de kling waaruit ze vervaardigd werden.

Driehoeken met oppervlakte-retouche (Fig.5,22-26).

Deze voor o.a. het zuidelijk R.M.S.-complex typische artefacten kunnen zowel als gelijkbenige-, dan wel als ongelijkbenige vormen voorkomen. Soms is het moeilijk een onderscheid te maken tussen deze driehoeken en dubbelspitsen met oppervlakte-retouche (bijv. Fig.5,26).

SEGMENTEN (Fig.5,27-36).

Bij deze microlithen zijn zowel de distale- als de proximale einden tot een punt uitgewerkt met daartussen een boogvormig steil geretoucheerde rug. Er zijn zowel brede -(Fig.5,29-30) als smalle segmenten (Fig.5, bijv. 27 en 31-33). In het preboreaal Mesolithicum treden deze segmenten, gelijkend op Micro-Azilien-spitsen, nog niet op. In sommige Midden - en Jongmesolithische sites zijn ze overvloedig aanwezig (Hulshorst, Venlo, Luiksgestel), in andere zijn ze zeldzaam of afwezig (Oirschot, Kesseleik, Bakkeveen, De Leien).

a.3.VIERHOEKEN.

Om verwarring in benamingen te voorkomen hebben Bohmers-Wouters (1958) de namen Zonhovenspits met basisretouche, trapezium, transversaalspits e.a. laten vervallen. We hebben toen voor een zuiver geometrische indeling gekozen:

Hoge vierhoeken Type I (Fig.5,47-49).

Bij de hoge vierhoeken (narrow trapezoids) is de hoogte (h), groter dan de breedte (b). Deze pijlbewapeningen verschijnen in het Laat-Meso. Ze lopen tot ver in het Neolithicum door (TBK;SOM; e.a.).

Smalle vierhoeken Type II (Fig.5,37-46).

Bij deze vierhoeken is de hoogte (h) minder dan de breedte (b). Zie tekeningen op Fig.5.

De smalle vierhoeken (Type II dus) worden weer onderverdeeld in:

Type II.A.

Met twee scherpe basishoeken (Fig.5,37-40). Vooral gebruikelijk in het Laat-Meso.

Type II.B.

Met één of twee rechte basishoeken (Fig.5,41-42). Vooral gebruikelijk in het Midden- en Laat-Meso.

Type II.C.

Met één stompe basishoek (Fig.5,43-46). Deze laatste vierhoek wordt ook wel rombische vierhoek genoemd. De typen II.B en II.C zijn tendele reeds in het Laat Jong-Paleolithicum bekend als Zonhovenspitsen met basis-retouche (Ahrensburgien).

De vierhoeken zijn zowel als pijlbewapening en in functie van "weerhaak" gebruikt geweest.

a.4.MESJES MET AFGEDRUKTE RUG.

De mesjes met steil afgedrukte rug (blunted back blades), zijn al in het Jong-Paleolithicum, vooral in sommige componenten van het Magdalénien veelvuldig gebruikt. Op de Brabantse Magdalénien-site Griendtsveen (Wouters, 1983) vormen ze zelfs ruim 30% van de totale toolkit.

In wezen zijn deze "mesjes" in het Mesolithicum van gelijke habitus. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze ook reeds in het Preboreaal (vroegste) Meso voorkomen (Vessem, Buikheide en Vessem, Aardborst). Ze worden-ongeacht de lengte- tot een dikte van 4 mm tot de microlithen gerekend.

Er zijn drie typen te onderscheiden:

A.Mesjes met steil afgedrukte rug (Fig.5,50-55).

De uiteinden zijn of "natuurlijk" of ze zijn al dan niet moedwillig gebroken. Soms komen ook mesjes voor die aan beide laterale kanten retouche hebben (Fig.5,54-55).

B.Mesjes met steil afgedrukte rug en geretoucheerd uiteinde (Fig.5, 56-61).

Soms zijn beide uiteinden geretoucheerd (Fig.5,60-61).

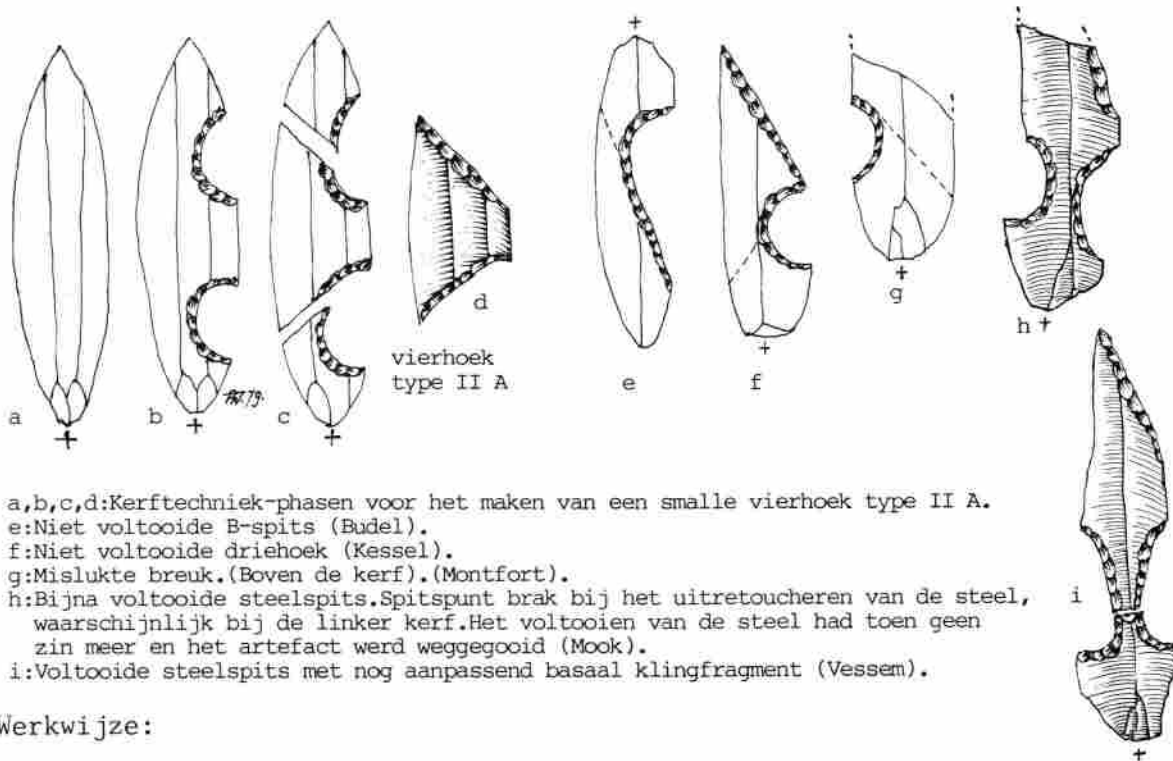
C.Driehoekige mesjes met steil afgedrukte rug (Fig.5,62-66).

Zie hiervoor ook onder a.2.

Aldeze steilgeretoucheerde rugmesjes zijn mogelijk als onderdeel van samengestelde pijlbewapeningen en mesjes of als vistuig gebruikt.

a.5.PSEUDO-STEKERS.

De in Fig.5,67-69 afgebeelde pseudo-stekers zijn geen artefacten s.s., maar afvalprodukten ontstaan bij het vervaardigen van microlithen in de kerf- of encochetechniek (zie tekening hieronder). In veel gevallen werd de dikke moeilijk schachtbare basale slagbult verwijderd.

a,b,c,d:Kerftechniek-fases voor het maken van een smalle vierhoek type II A.

e:Niet voltooide B-spits (Budel).

f:Niet voltooide driehoek (Kessel).

g:Mislukte breuk.(Boven de kerf).(Montfort).

h:Bijna voltooide steelspits.Spitspunt brak bij het uitretoucheren van de steel, waarschijnlijk bij de linker kerf.Het voltooiën van de steel had toen geen zin meer en het artefact werd weggegooid (Mook).

i:Voltooide steelspits met nog aanpassend basaal klingfragment (Vessem).

Werkwijze:

Het verwijderen van het basale klinggedeelte met slagbulbus gebeurde door de kling met de kerf diagonaalsgewijze op de rand van het aambeeld (bijv. een kernsteen) te leggen en ter plaatse van de kerf een tik met een slagsteentje op de kling te geven.

Bij het vervaardigen van een Ahrensburg-steelspits maakte men eerst twee kerven tegenover elkaar en tikte opdezelfde wijze de spits van het basale klingfragment (Zie:h en i).

2.D.2.HUISHOUDELIJKE,CQ AMBACHTELIJKE INVENTARIS.

In tegenstelling tot de jachtinventaris is de huishoudelijke inventaris - vooral in het Vroeg-Mesolithicum - nagenoeg gelijk gebleven aan deze van het Jong-Paleolithicum.Een scheiding tussen Vroeg-Meso en Jong-Paleo is op grond van deze inventaris(huishoud.inventaris)soms moeilijk te leggen.De mate van microlithisering en verschuiving in de samenstelling van de jachtinventaris wordt in dit geval vaak als norm genomen.In hoeverre deze grens te leggen is tussen Jonge Dryas,Preboreaal en Vroeg-Boreaal,is gezien de vele onbetrouwbare C-14 dateringen t.o.v. podsoleringsinvloeden,al helemaal discutabel.

In de Franse literatuur heeft men dit dilemma,mogelijk te simpel,opgelost door de "overgangs-culturen" aan te duiden als Epipaleolithicum.In ons land zijn de "Vroeg-Meso-sites":Vessem,Aardborst en Buikheide;Zundert;Echt,Kamp; Geldrop III-2 e.a. dan tot dit Epipaleo te rekenen.

Voor de typologie van de huishoudelijke inventaris verwijzen wij naar Bohmers-Wouters (1958) en Wouters (1982,pag.5-27).Voor de volledigheid geven wij deze typologie in het kort nog even weer met tekeningen in Fig.6 en 7. De huishoudelijke inventaris bestaat uit:schrabbers,stekers,boren,geretoucheerde kling en afslagen (rand-eind-en kerfretouche),combinatiewerktuigen,bijlen,beitels,pics,retouchoirs,slijpstenen,napjesstenen en klop-

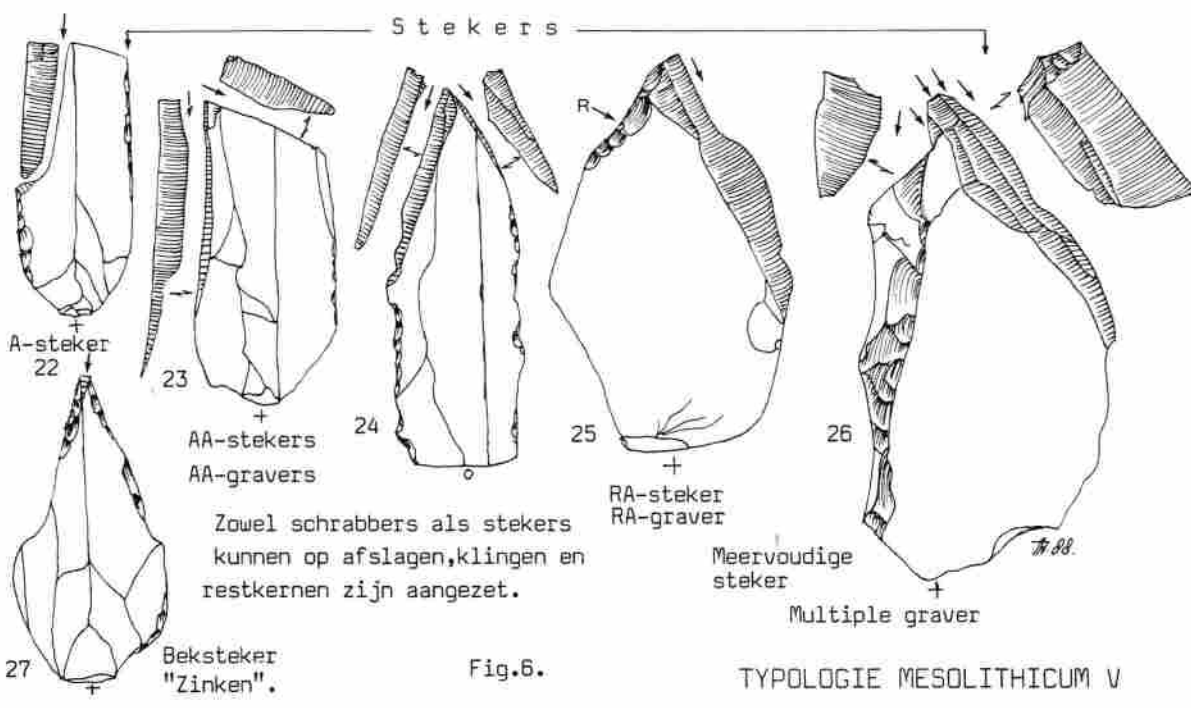
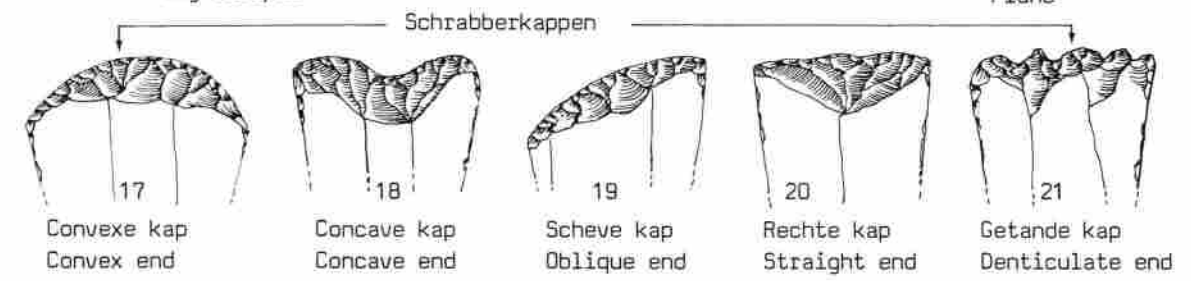
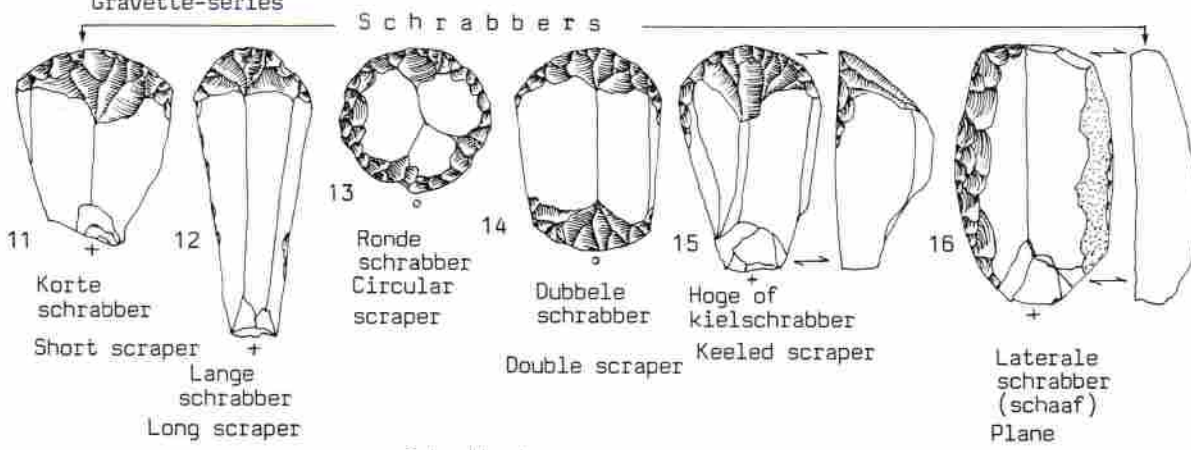
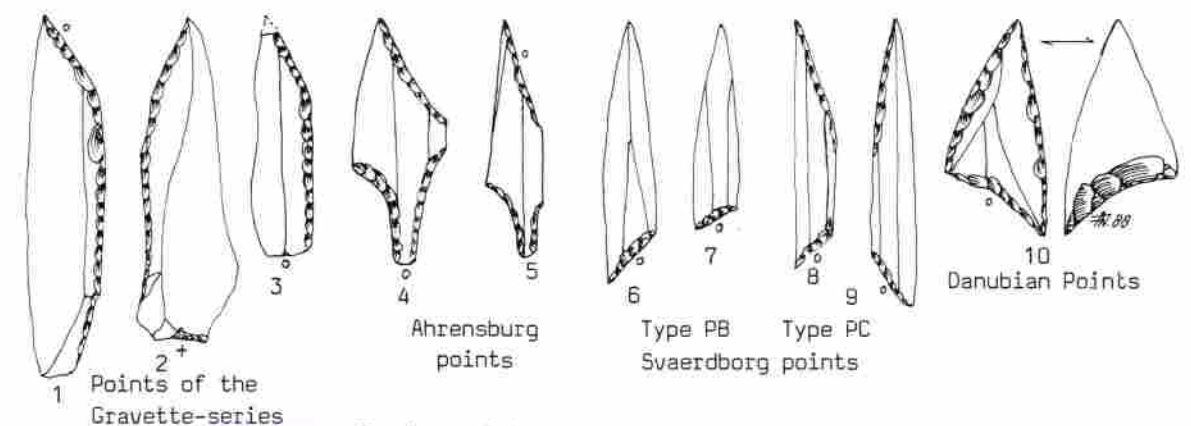

Fig.6.

TYOLOGIE MESOLITHICUM V

stenen.

a.1. SCHRABBERS (Fig.6,11-21).

De schrabbers zijn in het Mesolithicum de meest voorkomende huishoudelijke artefacten. Ze werden aangezet op klingen, afslagen en sporadisch ook op kernresten. Ze werden, zoals het gebruikssporenonderzoek leert vooral gebruikt op been, hout, huiden en vlees. Sommige schrabberkappen zijn zo versplinterd, dat een gebruik als retouchoir voor microlith-fabricage niet uitgesloten is. Voor de verdeling der schrabbers zie Fig.6,11-16. Naar de vorm van de schrabberkappen kan elk type van Fig.6,11-16 weer convex, concaaf, scheef, recht en in al deze gevallen weer al dan niet getand zijn. (Fig.6,17-21).

a.2. STEKERS (Fig.6,22-27).

De meest specifieke artefacten uit de Jongpaleolithische huishoudelijke inventaris, de stekers, nemen vanaf het Vroeg-Meso percentueel geleidelijk in aantal af. Sommige typen als vlakstekers, boogstekers en krombekstekers verdwijnen zelfs geheel. Rechte bekstekers komen nog wel eens sporadisch voor. Het gebruikssporenonderzoek toont aan dat stekers vooral werden gebruikt op been en hout. Meerdere exemplaren blijken, al dan niet secundair, ook als boor te zijn gebruikt. Het aantal stekers op afslagen en restkernen ligt in het Meso hoger dan in het Jong-Paleo, waar de meeste stekers op klingen of klingfragmenten werden geslagen.

Voor een uitvoerig overzicht van de stekers, zie Wouters (1982, pag.21-25). Een kort overzicht van de in het Mesolithicum meest voorkomende stekertypen is weergegeven in Fig.6,22-27. Het is de indeling van Bohmers-Wouters (1958), die ook door Newell-Vroomans (1972) werd overgenomen. Al deze stekertypen kunnen zowel op afslagen als op klingen en kernresten voorkomen. Vooral in het Vroeg-Meso en nog meer in sommige componenten van het Maglemose s.l. komen soms zeer grote en zware stekers (en schrabbers en boren) voor (Vgl. Kesseleik, "Archaeologische Berichten" IX, pag.128-130, Wouters 1981 en Newell, 1969 plate 50-55).

a.3. BOREN, RUIMERS EN PRIEMEN (Fig.7,1-9).

De meeste-niet veelvuldig voorkomende-boren en priemen uit het Mesolithicum zijn vrij klein. Soms komen echter, vooral in Maglemose s.l. componenten, zeer zware op pics gelijkende boren voor.

De priemen (Fig.7,1 en 2) vertonen meestal weinig sporen van gebruik; wel hebben ze soms aan de werkpunt een intense glans, die veroorzaakt kan zijn door het doorboren van huiden. Ze hebben een echte "priemfunctie" gehad. De echte boren en ruimboren (ruimers) zijn blijkbaar op hardere materialen als been en hout gebruikt, mogelijk ook voor het fijne retoucheerwerk op microlithen. Ze dragen hiervan soms de sporen als torsieretouche, versplinteringen en afstomping (vgl. Fig.7,5-7).

Soms werden de effectieve booreinden alternerend geretoucheerd op de wijze waarop men ook nu nog stalen boren alternerend slijpt. (Fig.7,3-4).

Voor het vergroten (ruimen) van met fijne boren voorbereekte gaten werden ruimboren gebruikt. Ze hebben een stompere werkhoeft (Fig.7,6-9). Ook op deze ruimers treft men soms alternerend aangezette boortoppen aan (Fig.7,8).

a.4. GERETOUCHEERDE KLINGEN EN AFSLAGEN (Fig.7,10-17).

Klingen en afslagen waren niet alleen halffabrikaten voor schrabbers, stekers en boren. Ze werden ook door laterale, distale en kerfretouche of keepretouche gemoduleerd. Zo ontstonden geretoucheerde klingen (Fig.7,10), geretoucheerde afslagen (Fig.7,11), afgeknotte klingen (Fig.7,12-13), afgeknotte afslagen (Fig.7,14), kerfklingen (Fig.7,15-16) en kerfafslagen (Fig.7,17). Kerfklingen als afgebeeld in Fig.7,15 komen vaak in het Laat-RMS voor.

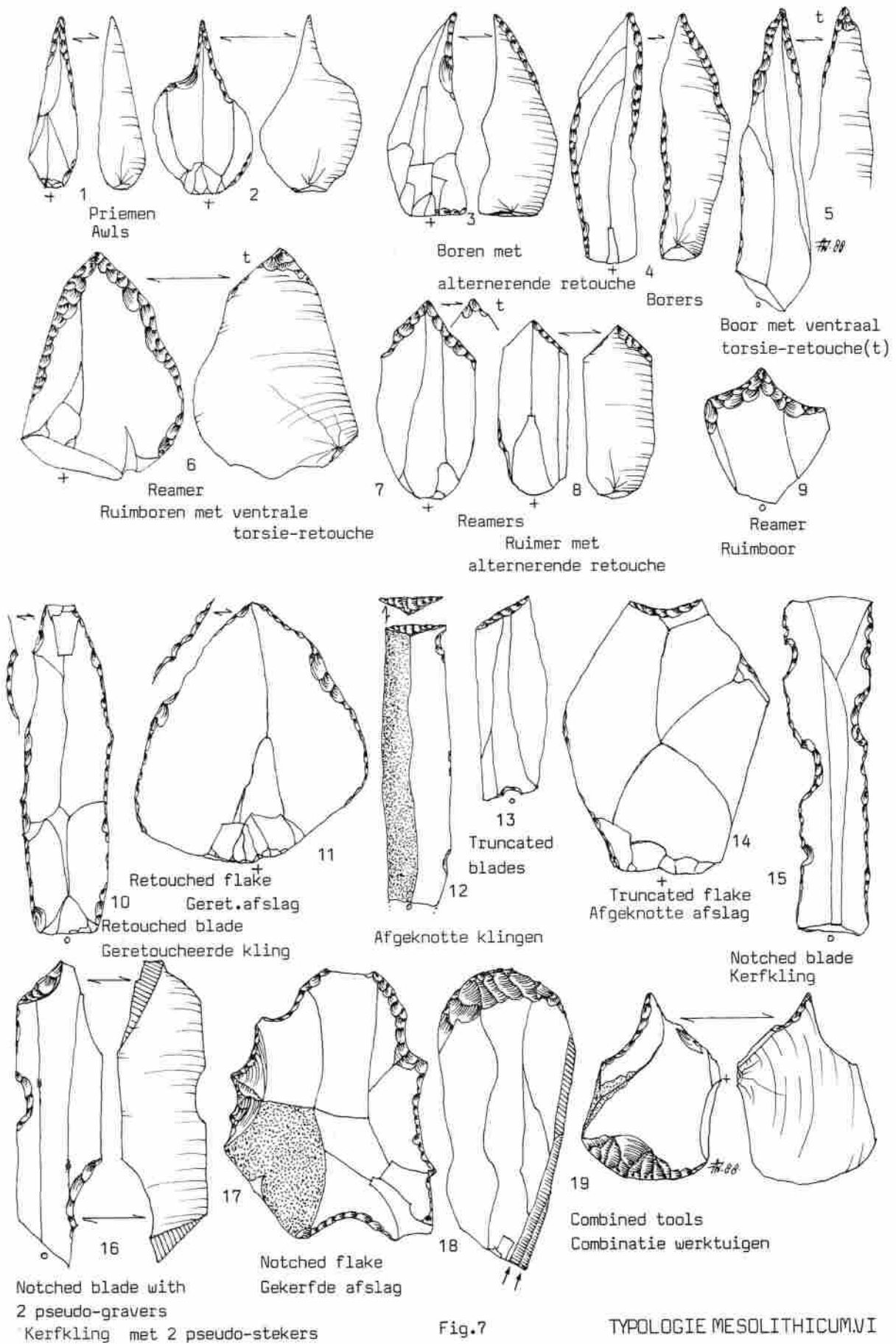

Fig.7

TPOLOGIE MESOLITHICUM.VI

Ze worden Montbani-klingen genoemd en ontstaan bij het "ontbasten" en rondschaven van pijlschachten (vgl. Rozoy, 1978 pag. 769-771). De hier afgebeelde Montbani-kling van GQW is een, bij één van onze vele experimenten ontstaan exemplaar.

Sommige zwaar geretoucheerde klingen worden door anderen (Newell, 1972) "klingmessen" genoemd. Gebruikssporen onderzoek geeft geen verschil te zien op het effectieve snijdend gedeelte van deze klingen met die op zwak geretoucheerde klingen. Het is ons dan ook niet duidelijk waarom alleen de zwaar geretoucheerde klingen het predikaat "meskling" meekregen. Experimenten toonden aan dat dit type kling veeleer als "schraapkling" gebruikt werd. (vgl. echter de rugmessen met bekapte rug onder 2.C.).

Fig. 7,16 is een GQW-kling, die zowel proximaal als distaal pseudo-burijs laat zien. Aan een of beide einden werd door kerftechniek waarschijnlijk een microlith verwijderd.

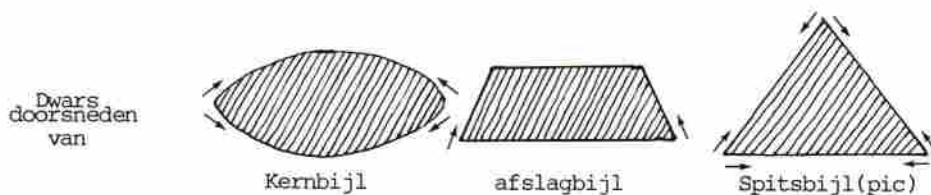
a.5. COMBINATIE-WERKTUIGEN (Fig. 7,18-19).

Een combi-artefact verenigt in zich twee of meer werktuigtypen. Afgebeeld zijn de combi's: schrabber + steker (Fig. 7,18) en boor + schrabber (Fig. 7,19). Andere mogelijkheden zijn bijv.: schrabber + schrabber, steker + boor, steker + steker en boor + boor; alle met mogelijkheden van combinatie met kerfwerktuig. Meerdere van deze combinaties - in het Jong-Paleo algemeen - zijn in het Meso erg zeldzaam.

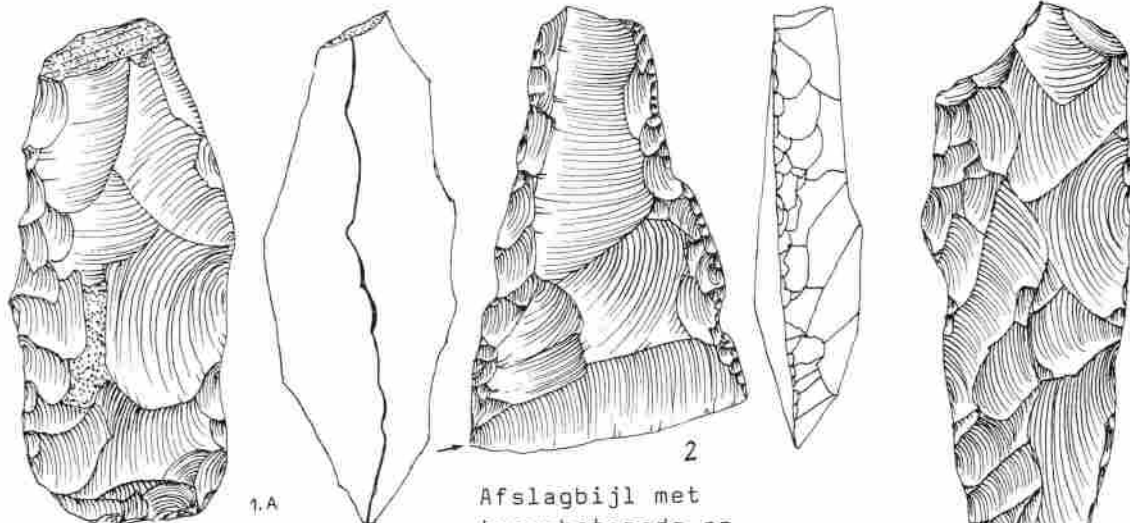
a.6. BIJLEN (Fig. 8,1-2). (Noot 1 en 2).

De stenen bijlen en pics, in feite al uit het oudste Paleolithicum bekend, verschijnen opnieuw weer in de toolkit van het latere Mesolithicum en ze blijven er een essentieel onderdeel van uitmaken; in het noorden al vanaf het Kongemose II (Vedbaek) tot in het Laat-Ertebölle (Petersen, 1984) waar ze met het verschijnen van het eerste aardewerk van Ertebölle-facies en het slijpprocédé van bijlen uit kristallijn gesteente (zuidelijker al vroeger bekend uit de BK), dáár mede de aanwijzingen zijn van een nieuw tijdperk. Waarschijnlijk is (???) dit slijpprocédé op silexbijlen al iets eerder (bijv. in Spiennes) aan de orde geweest (Vermeersch, 1980).

Aansluitend aan het laatste Ertebölle zien we in Denemarken de Neolithische Vroege TBK. In 't zuiden was het Laat-Meso al gelijktijdig met de BK. Naar uitgangsmateriaal verdelen we de Meso-bijlen in kernbijlen (Fig. 8,1a en 1b) en afslagbijlen (Fig. 8,2), die beide zowel symmetrisch als asymmetrisch kunnen zijn. De kernbijl werd rechtstreeks uit de silexknol geslagen, de afslagbijl werd op een zware afslag aangezet met voornamelijk een dorsale en laterale bekapping. Naar de wijze waarop de effectieve werkkant (sne-de) van deze bijlen kan zijn vervaardigd, spreken we van bijlen met éénzijdige

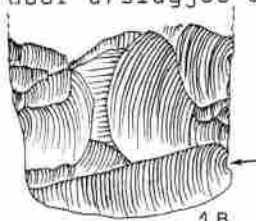
dige of dubbelzijdige tranchetsnede (fig. 8,1b en 2) en bijlen die hun werkkant verkregen door meerdere kleine opslagjes of retouches (Fig. 8,1a). De bijlen met een eenzijdige tranchetsnede worden wel aangeduid als disselbijlen, waarvan men aanneemt dat ze vooral voor het schillen van boomstammen en takken werden gebruikt (*). De afslag-disselbijlen worden in de Deense archeologie weer in meerdere typen onderverdeeld, die dan weer TYPEREND zouden zijn voor bepaalde fasen van bijv. de Ertebölle-cultuur. (Zie hiervoor de recente Deense literatuur). (* :Mogelijk ook voor bot- en geweebekapping.)

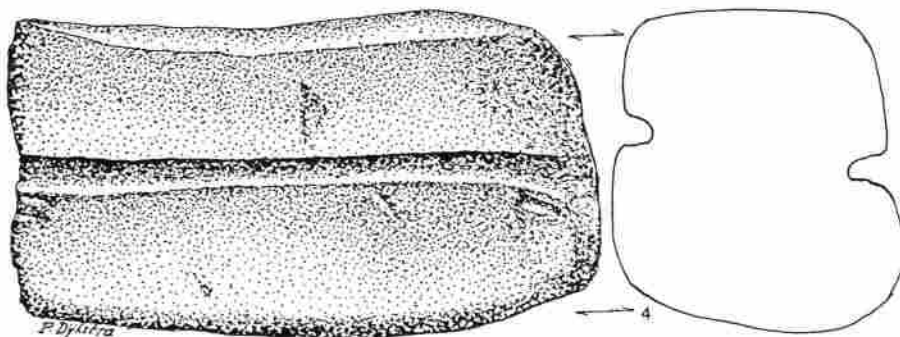
Core-axe
Kernbijl met snede
door afslagjes en retouche

Afslagbijl met
tranchetsnede en
steilgeretoucheerde
laterale kanten
Steeply retouched
flake-axe

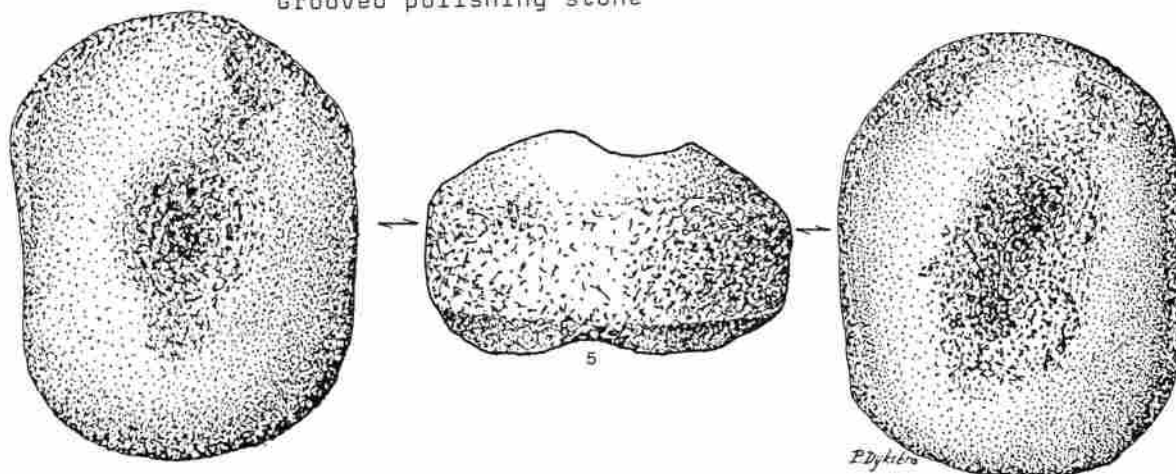
Pic of
spitsbijl

Kernbijl met
tranchetsnede
(disselbijl)
Core-adze

Rillen-slijpsteen met zowel dorsaal als ventraal
een vrij diepe slijpril.
Grooved polishing stone

Kleine napjessteen (rolsteen-hamer; Geröllkeule)
met dorsaal en ventraal een napvormige uitholling
Pebble-hammerstone (Cup-hammerstone)

Fig. 8
TYPOLOGIE MESOLITHICUM
VII.

Voor het voorkomen van afslag- en kernbijlen in Zuid-Nederland zie: Newell 1969, Warrimont-Wouters 1981, Wouters 1981).

a.7. PICS (SPITSBIJLEN) (Fig. 8,3).

In het Mesolithicum zijn pics vooral bekend uit de noordelijke Maglemose s.l. componenten. Het is een kap-, slag- en mogelijk graafwerktuig. Het is in wat grotere afmetingen vooral bekend uit de Neolithische mijnbouwcentra van West-Europa (o.a. Rijckholt).

a.8. OVERIGE ARTEFACTEN.

Artefacten als retouchoirs en klopstenen kunnen zowel uit vuursteen als uit andere gesteenten bestaan. Vaak werd gebruik gemaakt van kwartsieten. Slijpstenen, wrijfstenen en "napjesstenen" zijn altijd uit andere steensoorten als silex vervaardigd; meestal echter uit zandsteen, kwartsiet, amfiboliet e.a. Retouchoirs (drukstenen), percuteurs (klopstenen) en slijpstenen zijn algemeen bekend uit het Mesolithicum; ze verschillen niet of niet veel van deze uit het Jong-Paleolithicum (vgl. Wouters, 1984 pag. 110-113). Interessant zijn slijpstenen met rillen (Fig. 8,4), die als naald- of priem-slijpers gediend kunnen hebben. Ze zijn ook uit het Ahrensburgien bekend (vgl. Arts-Deeben, 1981 pag. 77-81). Hetzelfde geldt voor groefstenen die als pijlschachteffeners werden gebruikt. Deze hebben slechts één, veel bredere groef. De naaldslijpsteen afgebeeld in Fig. 8,4 heeft zowel ventraal als dorsaal een ril.

Een bijzondere plaats in het Midden- en Laat-Mesolithicum nemen de sporadisch optredende vormen van napjesstenen (rolsteenhamers, Geröllkeulen) in (Fig. 8,5). Sommige hebben een volledige doorboring (Geröllkeule s.s.); de meeste hebben echter aan beide zijden een napvormige uitholling zonder perforatie. Men is het nog niet eens over het gebruik van deze artefacten (Zie: Hulst-Verlinde, 1976 pag. 93-126 en v.d. Lee, 1983 pag. 152-164).

3. SLOT.

Aan dit typologisch overzicht ontbreken de artefacten, gemaakt uit been, gewei, hout en andere vergankelijke materialen. Recente ontdekkingen van een Meso-site met artefacten uit dit materiaal tezamen met de normale vuursteeninventaris en liggend in een goede in situ, maken een afzonderlijke publikatie in deze artikelenreeks noodzakelijk.

Ook volgen nog afleveringen waarin zal worden ingegaan op de relatie biotoop en culturele aanpassing; bewoningsplattegronden; Vroeg-Neolithicum en Laat-Mesolithicum; gebruik en schachting van microlithen; gravingen en sculpturen en een serie vindplaatsbeschrijvingen, zowel uit het Vroeg, Midden en Laat-Mesolithicum.

Deze inleiding was slechts een summiere gids om de beschrijvingen van de materiële inventaris van de verschillende sites mogelijk te maken.

Wij zeggen hier dank aan de heren P. Dijkstra, F. Somers en J. Verhagen voor het beschikbaar stellen van enkele tekeningen en de heren Joh. Musch, H. Peeters en G. van Noort voor toegezonden recente literatuur.

Den Bosch, juni 1989.

LITERATUUR.

- Albrethsen, S.E. en Petersen, B.E. (1977) Excavation of a Mesolithic cemetery at Vedbaek, Denmark. *Acta Archaeologica* Vol. 47.
- Arts, N. en J. Deeben (1981) Prehistorische jagers en verzamelaars te Vessem: een model.
- Arts, N. en Hoogland, M. (1987) A mesolithic area with a human cremation grave at Oirschot V. Municipality of Best, the Netherlands. In: *Helinium* XXVII-2.

- Bohmers, A. (1958) Statistics and graphs in the study of flint assemblages P.II. Palaeohist. Vol. V.
- Bohmers, A. en A. Wouters (1958) Statistics and graphs in the study of flint assemblages P.III. Palaeohist. Vol. V.
- Christofoor, B. (1960) Een Tjongervindplaats in West-Brabant? Brabants Heem Deel XII.
- Clark, J.G.D. (1954) Excavations at Star Carr. Cambridge.
- Coulonges, L. (1935) Les gisements préhistoriques de Sauveterre-la-Lemance (Lot et Garonne). Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine XIV.
- Deeben, J. (1986) Archeologie en sociale organisatie van jagers. Proeve van een Syllabus. IPP. A-dam.
- Gob, A. en F. Spier (1982) Le Mésolithique entre Rhin et Meuse, 21-50. Luxembourg.
- Gob, A. (1984) Les industries microlithiques dans la partie sud de la Belgique. In: Peuples chasseurs de la Belgique préhistorique dans leur cadre naturel. Bruxelles.
- Grunsven, van A. (1987) Het slaan van klingen uit erratische vuursteen. Verslag van een experiment. Arch. Berichten XVIII.
- Hulst, R.S. en A.D. Verlinde (1976) Geröllkeulen aus Overijssel und Gelderland. Ber. R.O.B.
- Kozłowski, S.K. en Burdukiewicz, J.M. (1977) Les études sur le Mésolithique en Europe (IV). Les pointes PB et PC. Acta archaeologica. V. 48.
- Kozłowski, S.K. (1980) Atlas of the Mesolithic in Europe. Warsaw.
- Lanting, J.N. en W.G. Mook. (1977). The pre- and protohistory of the Netherlands in terms of radiocarbon dates. Groningen.
- Lee, v.d.A. (1983). Mesolithische rolsteenwertuigen uit Loon op Zand. Arch. Berichten XIV.
- Michot, P. (1935) Les échantillons dits "Quartzite de Wommersom". In: Hamal-Nandrin et al. Nouvelles contributions à l'étude du préhistorique dans la Campine Limbourgeoise (Belgique). B.S.F., 32:203.
- Newell, R.R. (1969). Affinities and typological relations of the Dutch Bandkeramik flint industry. (Univ. of London).
- Newell, R.R. en A.P.J. Vroomans. (1972) The codex Book excavation Bergumermeer. B.A.I. Groningen.
- Noort van, G. en A. Wouters (1987). De jagers-verzamelaars van de Ahrensburg-kultuur. Arch. Berichten XVIII.
- Obermaier, K. (1927) Mesolithicum. Eberts Reallexikon der Vorgeschichte.
- Odell, G.H. (1978) Préliminaires d'une analyse des pointes microlithiques de Bergumermeer (Pays Bas). B.S.P.F., Tome 75/2.
- Petersen, P.V. (1984) Chronological and Regional Variation in the Late Mesolithic of Eastern Denmark. Journal of Danish Archaeology. III.
- Price, T.D. (1975) Mesolithic settlement systems in the Netherlands. In: Mellers, The early postglacial settlement of northern Europe. London.
- Price, T.D. (1980) The Mesolithic of the Drents Plateau. Berichten R.O.B. XXX.
- Rozoy, J.G. (1968) Typologie de l'Épipaléolithique (Mésolithique). BSPF. 65.
- Rozoy, J.G. (1978) Les derniers chasseurs. Tome 2.
- Schwabedissen, H. (1946). Die mittlere Steinzeit im westlichen Norddeutschland.
- Schwabedissen, H. (1968) Der Übergang vom Mesolithicum zum Neolithum in Schleswig-Holstein. Führer zu vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern IX.
- Vermeersch, P. (1976) La position lithostratigraphique et chronostratigraphique des industries épipaléolithiques et mésolithiques

- en Basse Belgique. Congrès préhistorique de France. XXe session. Provence.
- Vermeersch, P. (1980) Quelques idées sur l'origine de la hache polie en silex en Europe occidentale. *Helinium* XX-3.
- Vermeersch, P. (1984) Du paléolithique final au mésolithique dans le nord de la Belgique. In *Peuples chasseurs de la Belgique préhistorique dans leur cadre naturel*. Bruxelles.
- Verhagen, J.H. (1984) Prehistorie en vroegste geschiedenis van West Brabant. *Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem*, Deel 24.
- Warrimont de, J.P. en A. Wouters (1981) Een vindplaats uit de Laatmesolithische Oldesloe-phase in Mesch-Steenberg, gem. Eysden (L). *Arch. Berichten* IX.
- Waterbolk, H.T. (1954) *De prehistorische mens en zijn milieu*. Assen.
- Wouters, A.M. (1952-1953) Het Palaeolithicum en Mesolithicum in Limburg. *Publ. de la Soc. Historique et Archéologique dans le Limbourg*. LXXXIX.
- Wouters, A. (1955) Gebruik en schachting van microlithen. *Brabants Heem* VII.
- Wouters, A.M. (1981) Laat-Oldesloe uit Kesseleik (Midden Limburg) en de typologie van deze Maglemose-component. *Arch. Berichten* IX.
- Wouters, A. (1982) Het Jong-Paleolithicum. *Arch. Berichten* XI-XII.
- Wouters, A. (1983) Magdalénien uit het Peelgebied. *Arch. Berichten* XIV.
- Wouters, A. (1984) "De Fransman". Een Jongpaleolithische vindplaats, behorend tot een der componenten van het "Gravettien" (Perigordien). *Arch. Berichten* XV.

Noot 1.

Evenals in het Jong-Paleolithicum, komen in het Mesolithicum soms massieve klingfragmenten voor met basaal en terminaal afsplinteringen die als korte "beitels" worden beschouwd (Ausgesplitterten Stücke, pièces esquillées; vgl. Wouters, 1983, pp. 102 en 105) Zie Fig. 9. Ook choppers en choppingtools blijken sporadisch ook nog in het Mesolithicum voor te komen.

Noot 2.

In het Vroeg-Neolithicum (o.a. BK en Rössenerkultuur) werden uitsluitend bijlen uit hard kristallijne gesteenten geslepen.

Als data voor geslepen vuurstenen bijlen uit een zekere archeologische context, geeft Vermeersch (1980) als oudste aan:

4.800 ± 140 (Gif-1732) Roquefort (Chasséen).

4.935 ± 40 (GrN-6214) Het Vormer-Wijchen (MK-variant).

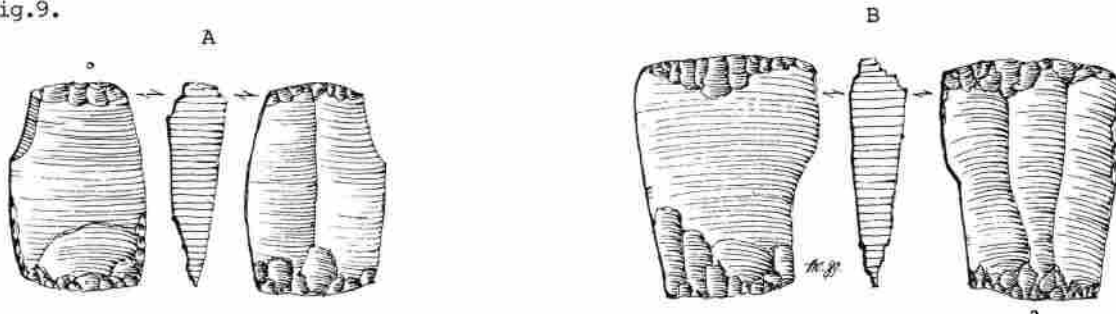
5.120 ± 130 (Gif-2919) Jonquières (Chasséen).

5.187: Gemiddelde data van Thieusies bij Spiennes (MK).

De oudst gedateerde geslepen vuurstenen bijlen uit Noord Europa zijn bekend uit de Muldbjerg I-phase: C14=4.780 ± 100 (K-123-129).

Vermeersch neemt voorlopig als hypothese aan, dat het gebruik van het slijpen van vuurstenen bijlen vanuit de MK in Henegouwen zeer snel zijn weg vond naar het bekken van Parijs en de Rijnvallei.

Fig. 9.

KORTE "BEITELS" (Ausgesplitterten Stücke; pièces esquillées).

A. Griendtsveen (Magdalénien).

B. Budel VI (Laat Mesolithicum, RMS).

EEN DEPOTVONDST VAN NEOLITHISCHE ARTEFACTEN
UIT RIJCKHOLT (ZUID-LIMBURG)

door
Ad Wouters

In 1881 ontdekte Marcel de Puydt "La Station Néolithique de Rijckholt Sainte Gertrude", een Belgische "découverte" die ook veertig jaar lang alleen een Belgische aangelegenheid bleef. De "Hollandse" archeologie verklaarde de enorme massa's afslagen, nuclei en halffabrikaten aanvankelijk tot natuurprodukten, tot pseudo's dus; een ook in de twintigste eeuw tot adagium uitgroeïende gemeenplaats voor veel wat nieuw was in de vaderlandse archeologie-beoefening.

Vanaf de ontdekking deden zowel De Puydt, Lohest, Nuel, Frédérique, Braconnier als Destinez uit het Luikse vele onderzoekingen ter plaatse, aangemoedigd door de eigenaars van de terreinen waarop de "ateliers" lagen: de graaf en de gravin De Geloës die samen met Ubaghs en Dubois in 1886 en 1887 meerdere excursies naar de ateliers van Rijckholt organiseerden. Voornamelijk betrof het leden van de "Société d'Anthropologie" en de "Société Belge de Géologie".

In 1898 begon Servais zijn "onderzoekingen"; vanaf 1910 bijgestaan door Hamal-Nandrin, DePuydt en Davin. Zij verlegden hun

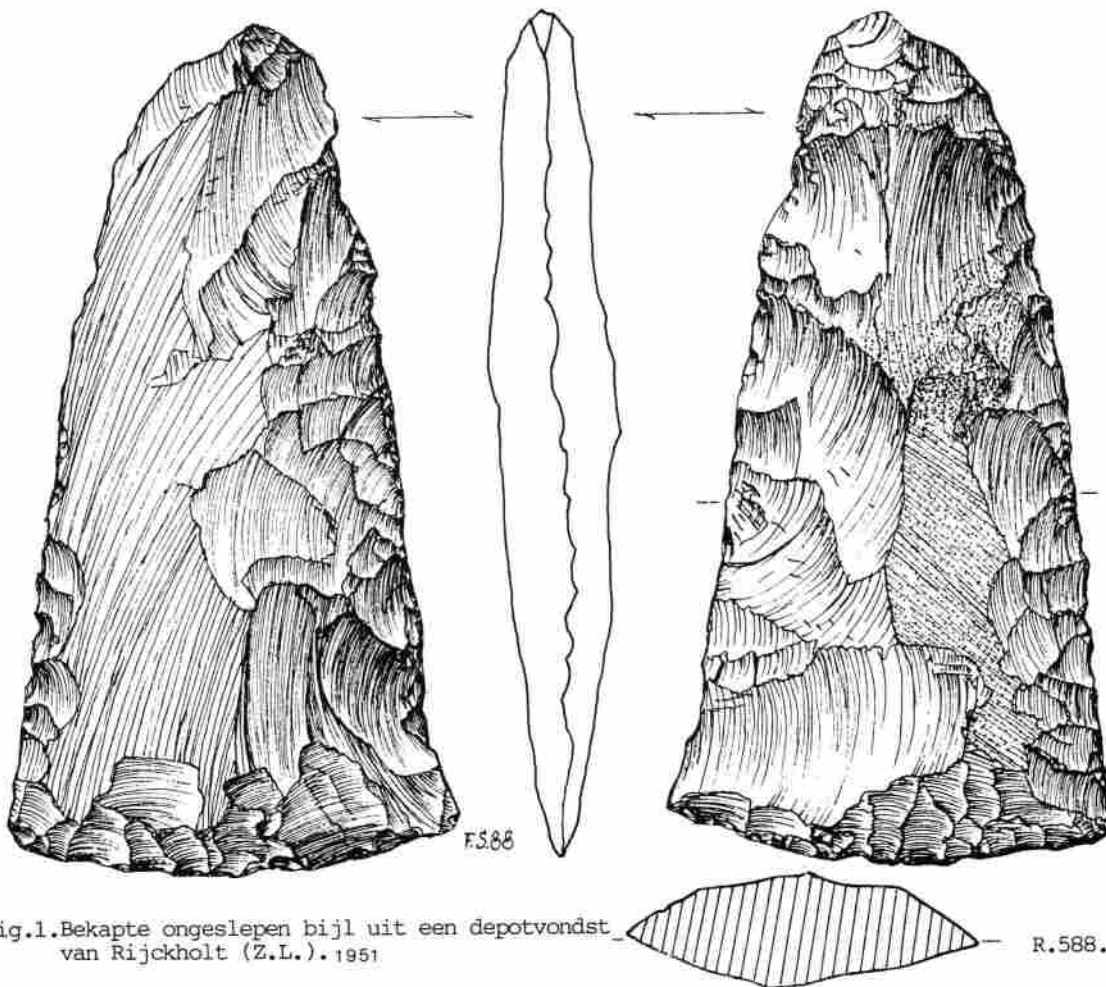
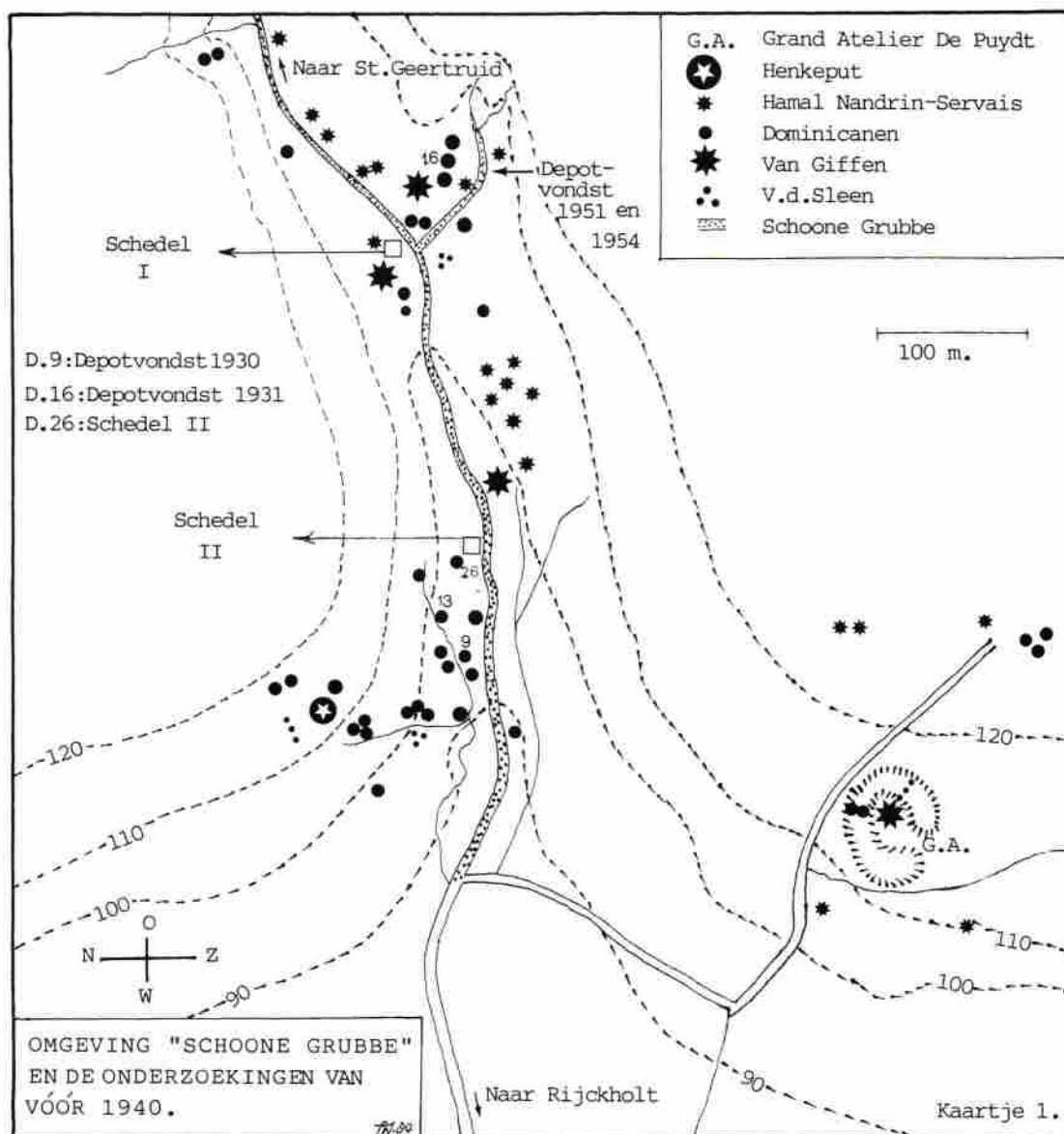

Fig.1. Bekapte ongeslepen bijl uit een depotvondst van Rijckholt (Z.L.). 1951

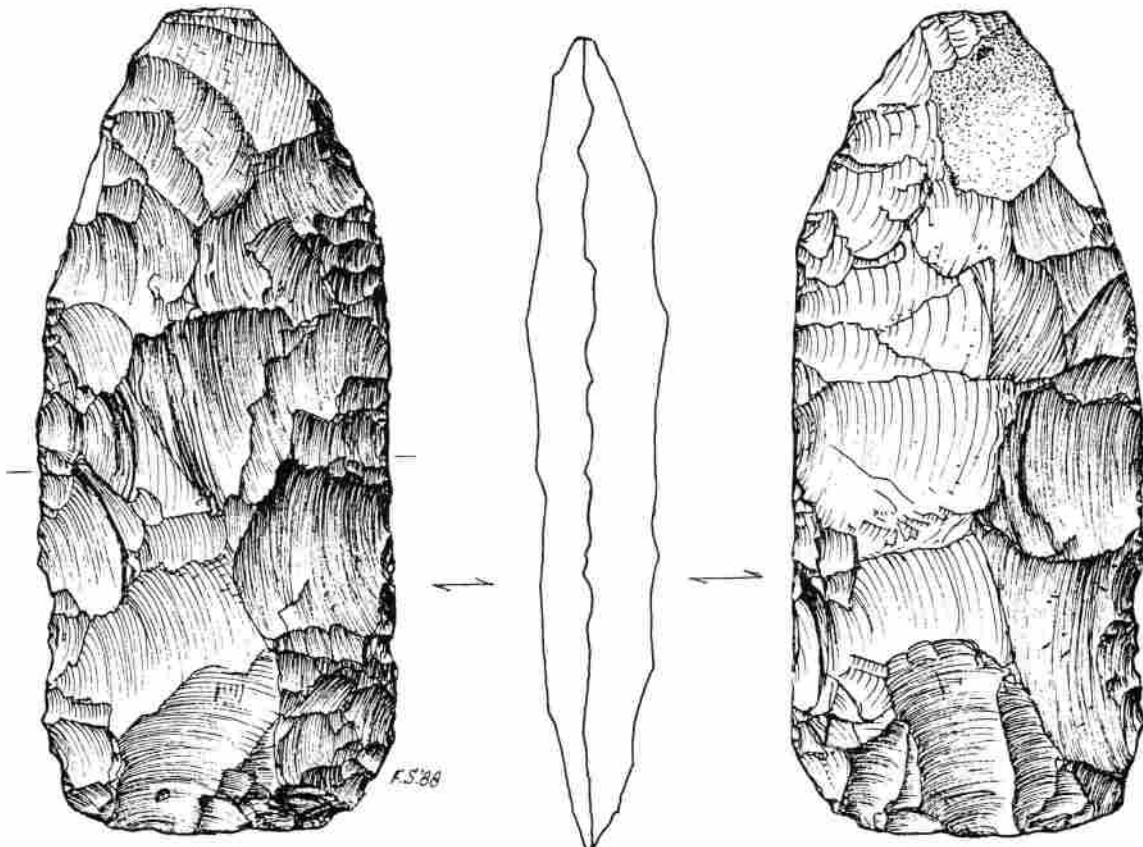
Naar Moos et al.

belangstelling naar het "Ravin De Schoone Grubbe", waar ze de eerste ondiepe schachten ontdekten van waaruit de Neolithische vuursteenwinning al vanaf het vierde millennium had plaats gevonden. De dagzomende krijtlagen hadden waarschijnlijk al in het Midden-Paleolithicum de mens reeds de nodige silexknollen opgeleverd.

In juli 1914 ontdekten Hamal-Nandrin en Servais de eerste horizontale gangenstelsels, uitgaande van verticale schachten. Intussen hadden ook leden van de "Deutsche Anthropologische Gesellschaft" en de bekende Franse archeoloog Commont uit Amiens de vuursteenwerkplaatsen van Rijckholt bezocht.

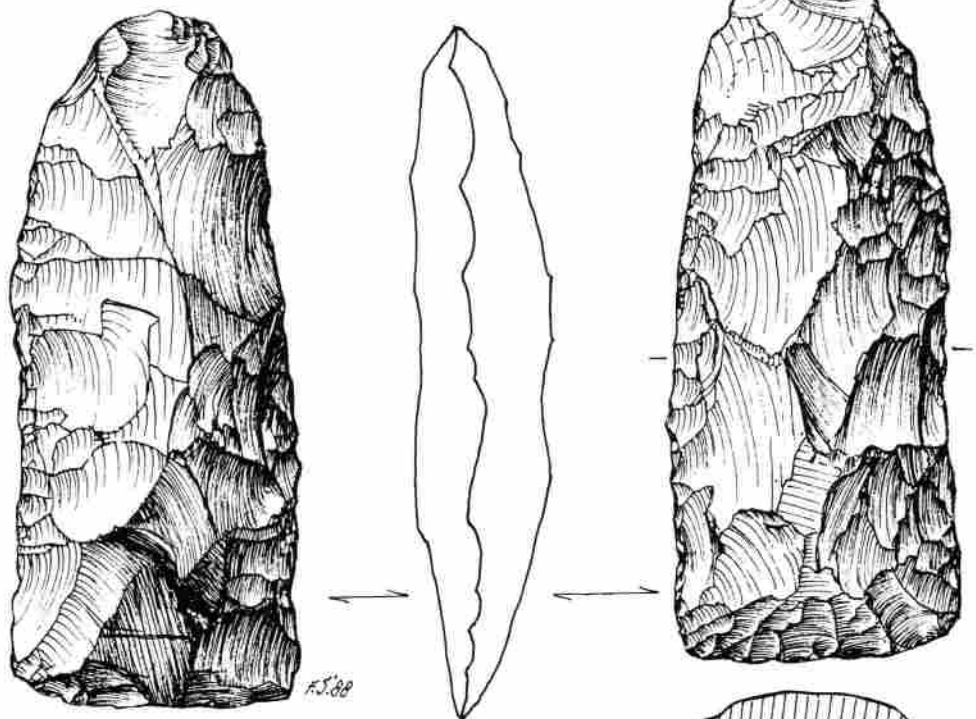
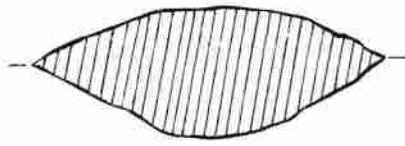
Op 1 augustus 1921, tijdens een congres in Luik, organiseerden Hamal-Nandrin en Servais een excursie naar Ryckholt voor de leden van het "Institut International d'Anthropologie" en een jaar later bezocht prof. Capitan van het "Collège de France" de intussen beroemd geworden "Ateliers".

Ook de vaderlandse archeologie werd na 42 jaar wakker en wilde

R.658

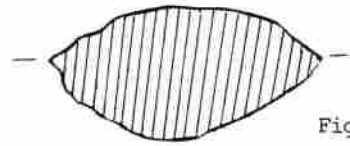
Fig.2

R.657

Fig.3

BEKAPTE, ONGESLEPEN BIJLEN UIT EEN
DEPOTVONDST VAN RIJCKHOLT (Z.L.). 1951

alsnog een steentje bijdragen. Prof. Van Giffen deed in 1923 enkele summiere opgravingen en ook de amateurs Oppenheim en Van der Sleen deden op enkele punten wat waarnemingen. Dan graven Hamal-Nandrin, Servais en Davin op 17 april 1923 aan de noordzijde van de Schoone Grubbe - ruim 400 meter vanaf de ingang - en tegenover het smalle zuidelijke zijrivijn een menselijke schedel op, niet ver van de plaats van de opgraving van Van Giffen. In oktober van datzelfde jaar publiceert Hamal-Nandrin dan zijn "Memoire" over Rijckholt in een dubbelnummer van de "Revue Anthropologique" (Nr. 9-10, 1923).

Tussen 1929 en 1932, voor hun terugkeer naar Frankrijk, ondernamen de paters Dominicanen uit Rijckholt met hun novicen een reeks van meer dan veertig opgravingen, waarbij grote hoeveelheden artefacten van vuursteen en meer dan honderd werktuigen uit hertshoorn werden aangetroffen. Tevens werden er ontelbare "puits", "galeries d'extraction de silex" en vele haarden ontdekt. Deze opgravingen onder leiding van Père Fabien Moos werden soms gehouden op aanwijzing van de arts Beckers uit Beek, die er steeds op gebrand is geweest om nederzettingssporen van de geheimzinnige vuursteendelvers te ontdekken. Dit is overigens tot nu toe nog steeds niet gelukt. Wel werden vooral aan de noordzijde (tussen 200 en 300 meter van de ingang en eveneens tussen 500 en 600 meter, niet ver van de vondst van de eerste schedel) meerdere haardplekken ontdekt, vaak met verbrande artefacten.

Het is niet uitgesloten dat er nog bewoningssporen aanwezig kunnen zijn, bedolven onder ingestorte abri's, nu tendele overdekt door afzettingen van verspoelde löss en grind.

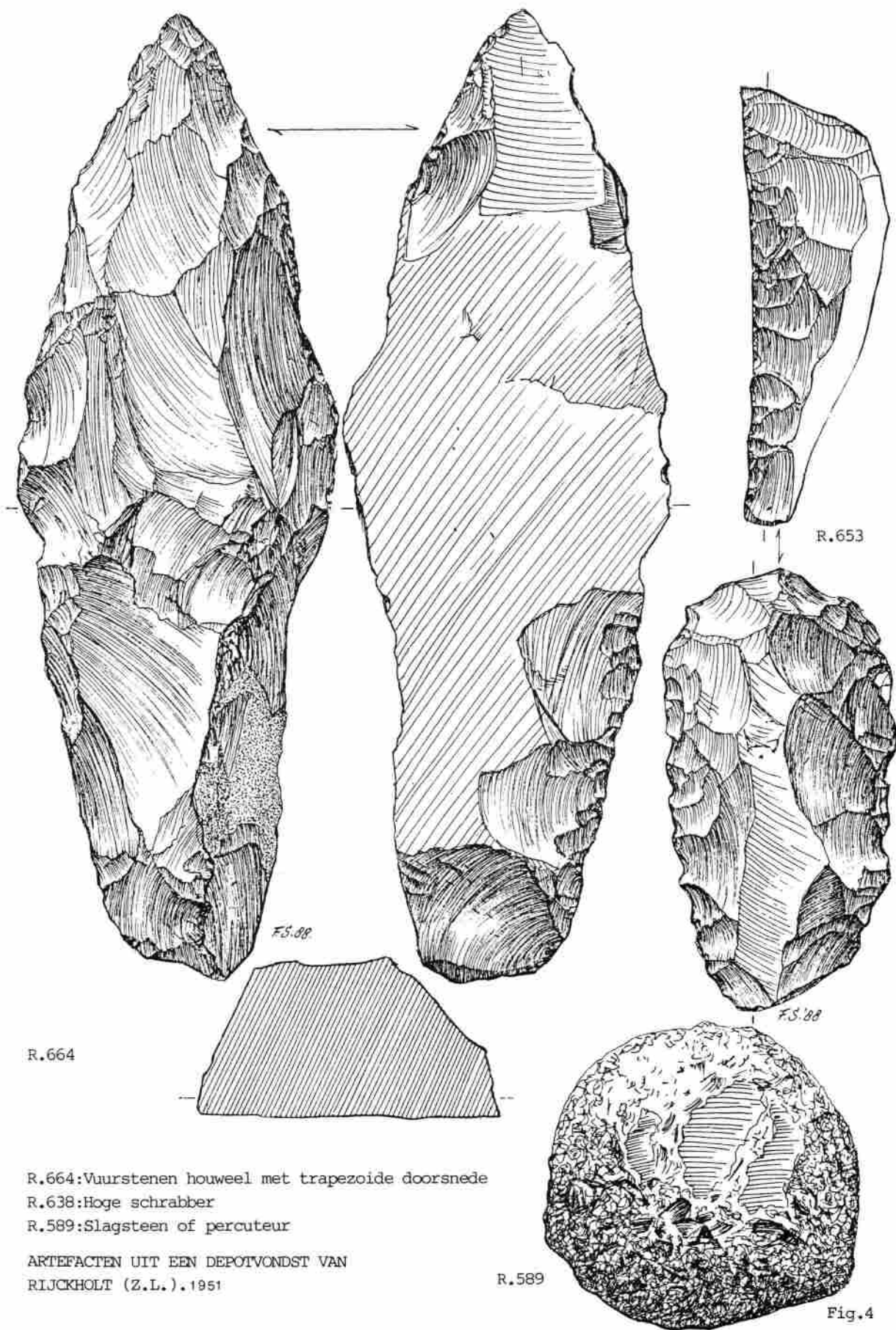
Het is opmerkelijk dat Beckers in zijn "Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg" (1940) de vuursteenmijnbouw in Rijckholt nauwelijks vermeldt (pag. 377).

Het waren de paters Dominicanen die ook een tweede menselijk schedeldak ontdekten, eveneens aan de noordflank van de "Grubbe", 150 meter tenwesten van de vondst van Hamal-Nandrin op hun lokatie D.26. (Zie kaartje).

Beide schedels zijn dolichocephaal evenals de 12 schedels uit het vergelijkbare vuursteencentrum Spiennes in België. De merkwaardige inhumaties van alleen maar schedels - alle zonder onderkaak - zijn eveneens typerend, zowel voor Rijckholt als voor Spiennes.

Van de ruim veertig onderzochte lokaties zijn er door de Franse Dominicanen 28 min of meer uitvoerig beschreven. Enkele hiervan zijn interessant omdat het geen "ateliers" van ééne't zelfde type artefact zijn. Zo is op D.13 een "toolkit" ontdekt van nagenoeg uitsluitend gebruikte artefacten waaronder schrabbers, citrusmessen, boren, klopstenen, bijlen waarvan één - voor de "Schoone Grubbe" uiterst zeldzaam - een begin van slijping vertoont op de dorsale zijde (Fig. 9:A en B).

D.9 was bijzonder rijk aan vondsten. Hier werd in een slechts $1\frac{1}{2}$ meter uitgediepte schacht een depot ontdekt van 36 hertshoornen werktuigen, waaronder een bijna complete en twee fragmentarische, voor schachting doorboorde hamers en een zware, niet doorboorde percussiehamer waarvan de "rozenkrans" vele slagsporen droeg (Afgebeeld in Moos et al. op pag. 27).

R.664

R.664:Vuurstenen houweel met trapezoïde doorsnede

R.638:Hoge schrabber

R.589:Slagsteen of percuteur

ARTEFACTEN UIT EEN DEPOTVONDST VAN
RIJCKHOLT (Z.L.). 1951

R.589

Fig.4

Verder leverde D.9 zeer veel kleinere, minutieus bewerkte vuurstenen bijltjes op, alle met een intense witte of blauwwitte patina. Ook D.16 aan de zuidzijde van de "Schoone Grubbe" - ten oosten van de daar aanwezige zijgrubbe, leverde een depotvondst op met vele artefacten, waaronder 58 hertshoornen hakken.

Alvorens naar Frankrijk terug te keren werden een deel der bevindingen van drie jaar graven - geen sinecure in de met boomwortels doorweven grond - door de paters Dominicanen gepubliceerd in het "Bulletin de la Société Préhistorique Française" (Moos et al. 1937).

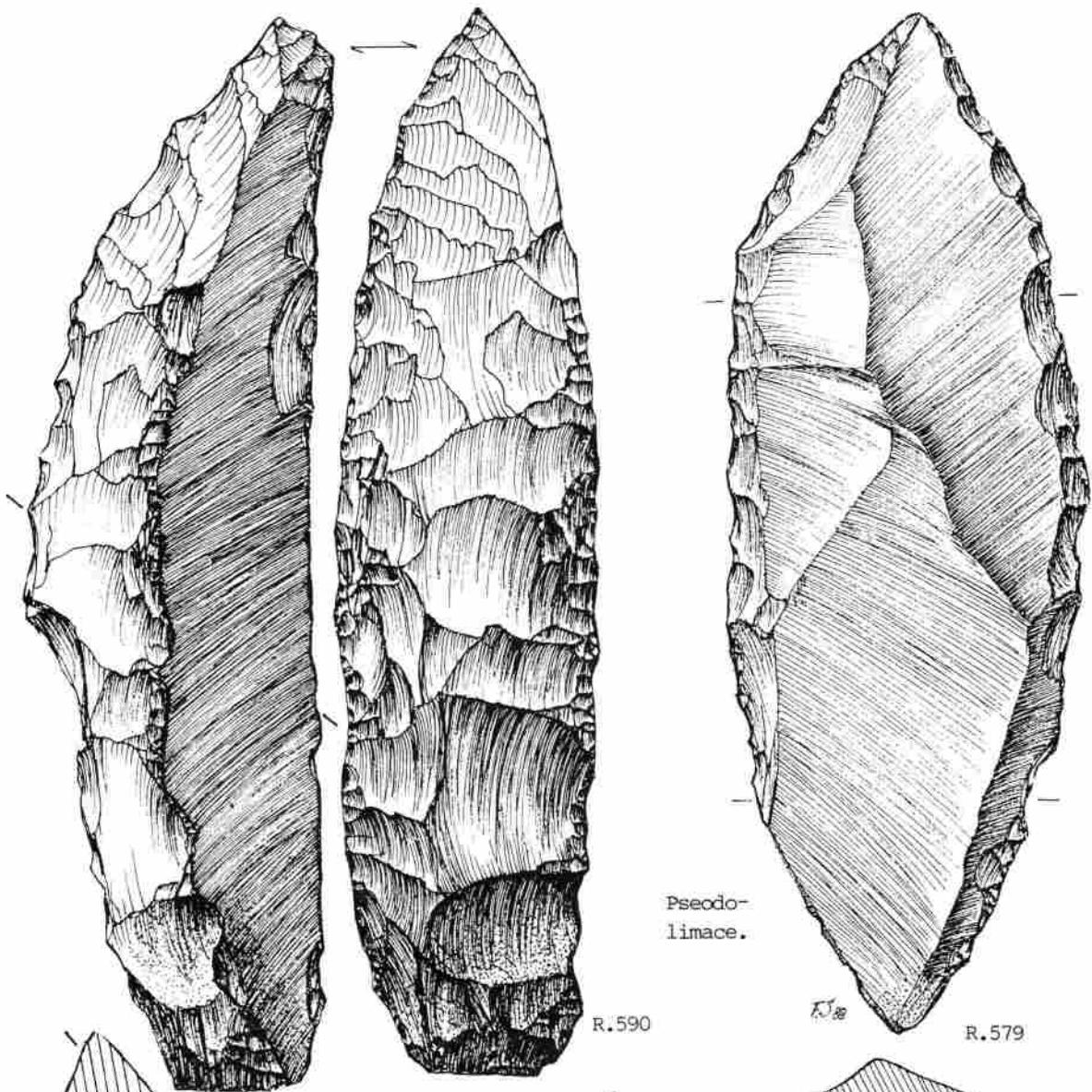
Algemeen werd aangenomen dat de gehele collectie artefacten van de Paters naar Frankrijk werd meegenomen. Persoonlijk bezocht ik in 1951 en 1952 enige malen het klooster in Rijckholt en trof er toen in de bibliotheek-studiezaal een zeer grote en hoge vitrinekast aan, volgestouwd met de allermooiste artefacten. Naast deze kast lagen tegen de muur stapels nuclei, pics en bijlen opgetast. Waar zich alles nu bevindt? (Zie noot 1). Zelf kreeg ik van een daar verblijvende vriend, pater Hyacinth Meyer een citrusmes en een partieel geslepen bijl cadeau uit de concentratie van D.13. Het citrusmes werd al afgebeeld op pag. 22 van de hierboven aangehaalde publicatie uit 1937 (Moos et al.), maar dan als "pic" (zie Fig. 8, R. 635).

Na de tweede wereldoorlog hebde de belangstelling voor de vuursteenmijnen vanuit België weg. Zo nu en dan kwam Hamal-Nandrin vanuit Luik nog eens naar Rijckholt en groef dan alleen nog maar aan de zuidelijke plateaurand van de "Schoone Grubbe". Zijn rechterhand bij het graafwerk was dan de welhaast legendarische Jean Rompelberg uit Rijckholt. Vanaf die tijd liepen onze contacten met Hamal-Nandrin die wij enkele malen zagen "Opgraven zoals het vooral niet moet", op de plateaurand bij de "Grubbe" en wiens collecties we bezochten in de Rue des Augustins in Luik. (Ook Alfons Vandeweyer hielp vaak in de Grubbe mee "graven").

Hamal liet nagenoeg ronde kuilen graven, een welhaast ondoenlijk werk tussen de vaak dikke boomwortels op plaatsen waar hij veel silexstukken had "gepeild". Er werd niets ingetekend en alleen de redelijk tot mooie artefacten werden terzijde gelegd en voor zijn heengaan als "groepsfoto bij de kuil" vastgelegd. Hij zocht daarna de interessantste stukken uit en nam ze mee naar Luik. Wat overbleef was voor Rompelberg "voor de moeite", die er weer een selectie uit opnam voor zijn collectie die hij voor enkele centen opruimde aan wie er interesse had. De overige stukken werden op het plateau verstopt. Soms trok Jean wel eens voor een grijpstuiver als "gids" naar de vuursteenvindplaatsen en zorgde er wel voor dat de "touristen" altijd wel enkele artefacten ter plekke vonden.

Johannes Daniël Rompelberg, aan wie wij nog steeds met veel genoegen terugdenken, overleefde zijn vrouw Barbara acht jaar en stierf op 21 maart 1973. Jean in de "Schoone Grubbe".... "Showroom" op zijn mooist!

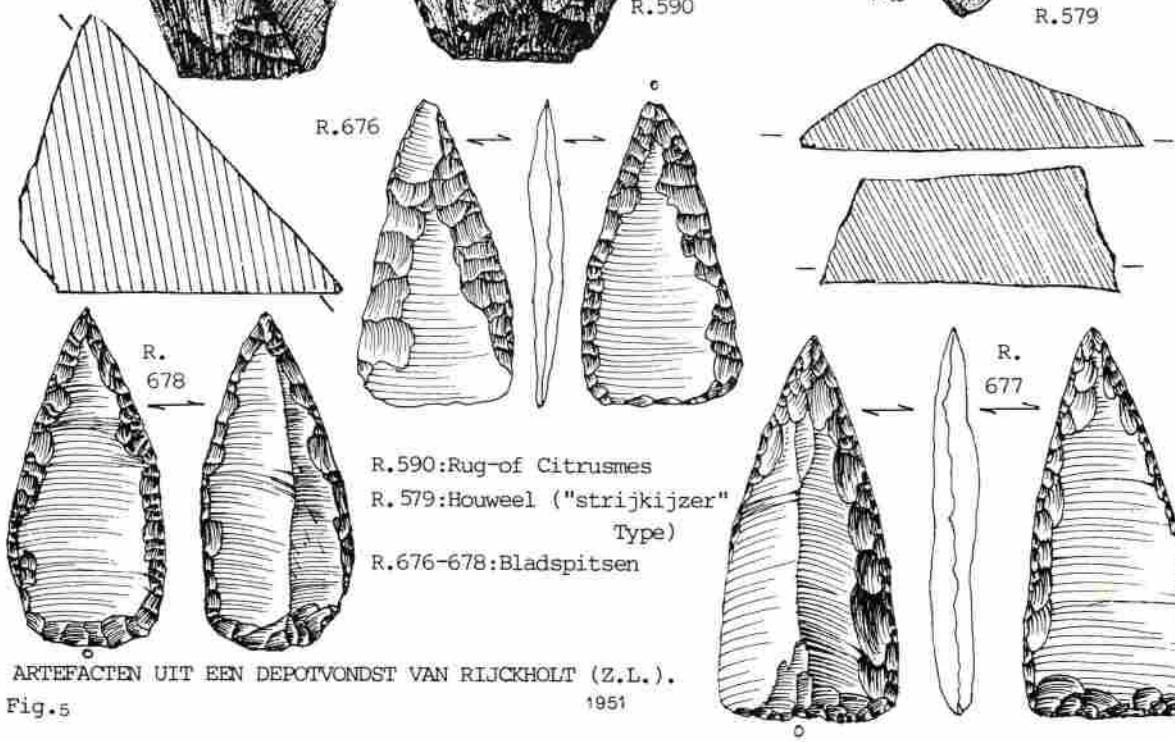
In augustus 1951 bezochten we met de bekende beeldhouwer en voortreffelijk steentijdkenner Joep Thissen het oude huisje van Rompelberg aan de Rijksweg. "Den hier" (Hamal-Nandrin) had daags ervoor in "de bosch" gegraven en Jean was naar de "Grub-

Pseudo-
limace.

R.590

R.579

R.676

R.
678

R.
677

R.590:Rug-of Citrusmes
R.579:Houweel ("strijkijzer"
Type)
R.676-678:Bladspitsen

ARTEFACTEN UIT EEN DEPOTVONDST VAN RIJCKHOLT (Z.L.).
Fig.5 1951

be" gegaan. Ter plaatse vonden we Rempelberg bezig met het dichten van de "opgraving" van Hamal. Al helpend ontdekten we bij het egaliseren links achter de kuil een depot van ruim honderd prachtige ongebruikte artefacten, bijeengestapeld in een kleine uitdieping van een waarschijnlijk opgevulde en ingeklonken schacht (Zie noot 2).

De vondst bestond uit 2 prachtige grote, nauwelijks opgebruikte klingen-nuclei; 3 "pics"; 19 zeer regelmatig bekapte kleine bijlen; 3 prachtige citrusmessen; 24 grote en zware schrabbers; 9 rechte klingen waarvan de langste 22 cm en de kleinste 13 cm mat; 9 bladspitsen en één nagenoeg ronde, intens gebruikte percuteur.

We konden van de collectie maar een beperkt aantal stukken verwerven; later werden door Thissen en Wouters ook meerdere artefacten bij Rempelberg alsnog aangekocht. Ook Hamal-Nandrin kon nog enkele topstukken van Rempelberg overnemen. De collectie van Joep Thissen kwam later teneinde bij dr. Franssen, teneinde bij het B.A.I. in Groningen terecht.

De in dit artikel door Frans Somers zo voortreffelijk getekende artefacten, bevinden zich in de collectie Wouters.

Beschrijving der artefacten:

Het belang van deze depotvondst ligt in de samenstelling van haar toolkit. Bijna uit alle onderzoeken blijkt dat de ateliers van het plateau in Rijckholt artefact-specifiek waren. Dat was ook zo op de ateliers die Hamal-Nandrin nog na de oorlog opgroef ten zuid-westen van het depot van 1951.

Klaarblijkelijk is de samenstelling de persoonlijke keuze voor eigen gebruik, dan wel het "handels-ruilobject" voor een "afnemer" geweest. De kernpreparaties en de klingen zijn van een zodanige perfectie, dat een vergelijking met een vrij jonge fase, vergelijkbaar met Spiennes III aannemelijk is. Het afwezig zijn van splijtbijlen pleit hier ook voor C-14 dateringen plaatsen deze fase rond 3000 B.C. (gecor.).

Men vermoedt dat de vuursteenmijnbouw in West-Europa een grote continuïteit heeft gekend die meerdere cultuurgroepen in successie dan wel gelijktijdig heeft kunnen bevoorraden. Door gebrek aan significant aardewerk - in tegenstelling met Spiennes - moeten we afgaande op de silex-toolkit met waarschijnlijkheid aannemen dat het depot bestemd is geweest voor een der vrij divergente Michelsberggroepen (Zie noot 3 en Louwe Kooijmans, '79). De bladspitsen, kleine bijltjes die om een hertshoornen tussenvatting vragen, de vrij grove schrabbers en lange klingen pleiten hiervoor. Van overtollige ballast ontdane (dus reeds vorebewerkte) nucleï van superieure kwaliteit, enkele pics of spitsbijlen en een handzame percuteur van silex, uitermate geschikt voor het opruimen van maalstenen zijn in elke neolithische gemeenschap welkom. Een duiding in "Michelsberg 3-4" is ook in tijd geen tegenspraak met Spiennes-phase III.

De bijlen (Fig. 1, fig. 2 en fig. 3) zijn vrij klein, zeer regelmatig van vorm en vuilwit tot blauw gepatineerd. Omdat er nog geen slijping heeft plaatsgevonden is de definitieve vorm - (vooral wat de opstaande kanten betreft) niet te geven volgens de typologie Hoof. Geen enkele van de 19 bijlen was als mislukking te beschouwen. De "pics" zijn zowel van het type met driehoekige (zie Fig. 6: R. 680) als dat met trapezoïde door-

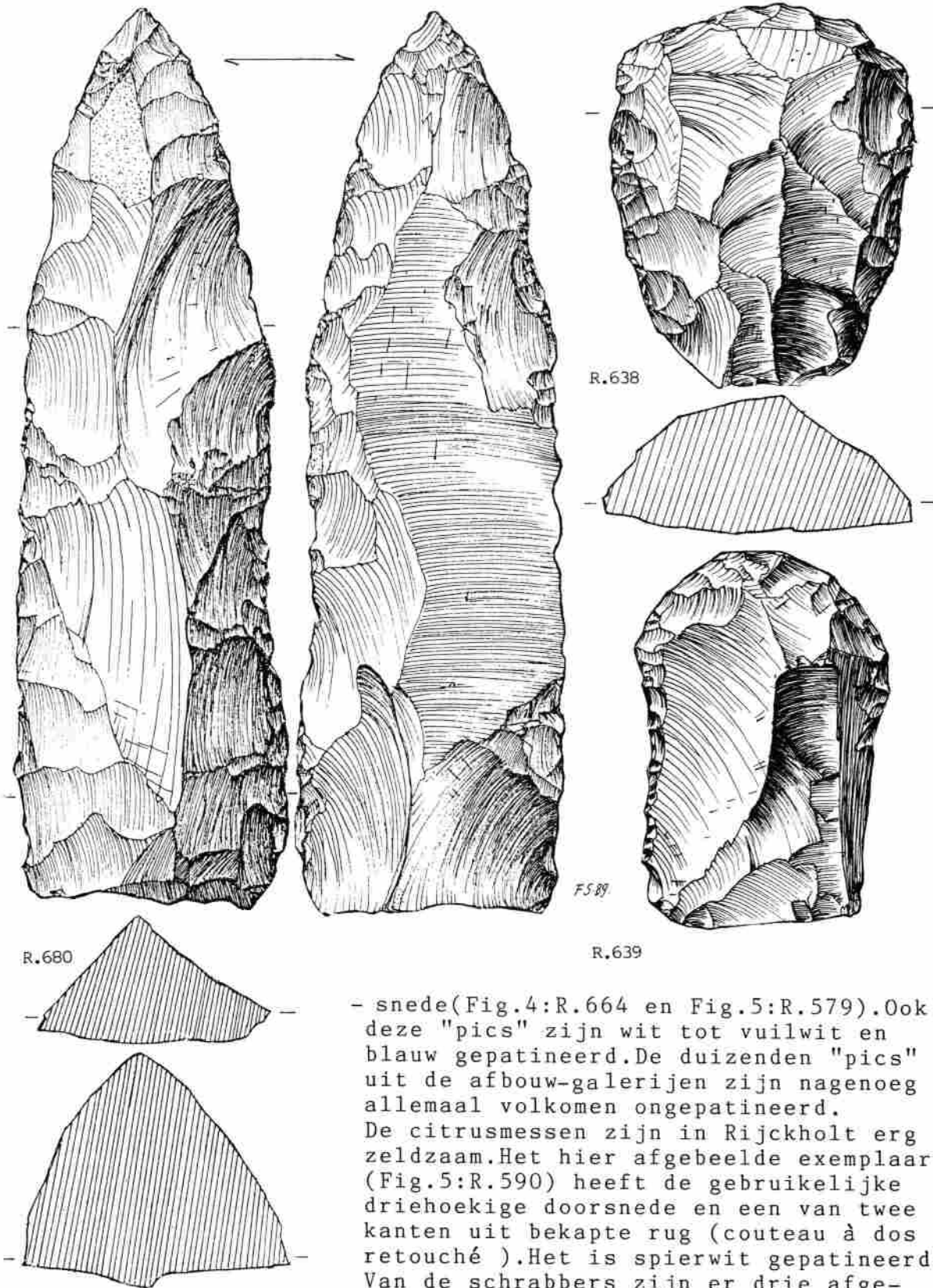

Fig.6. ARTEFACTEN UIT DEPOT RIJCKHOLT 1951.

R.680:Pic met driehoekige doorsnede
 R.638 en 639:Schrabbers.

- snede (Fig.4:R.664 en Fig.5:R.579). Ook deze "pics" zijn wit tot vuilwit en blauw gepatineerd. De duizenden "pics" uit de afbouw-galerijen zijn nagenoeg allemaal volkomen ongepatineerd. De citrusmessen zijn in Rijckholt erg zeldzaam. Het hier afgebeelde exemplaar (Fig.5:R.590) heeft de gebruikelijke driehoekige doorsnede en een van twee kanten uit bekapte rug (couteau à dos retouché). Het is spierwit gepatineerd. Van de schrabbers zijn er drie afgebeeld (Fig.4:R.653 en Fig.6:R.638 en R.639). Ze zijn groot, breed en met zware laterale retouches. Zeer bijzonder op de vuursteenwerkplaatsen Rijckholt zijn de negen puntgave

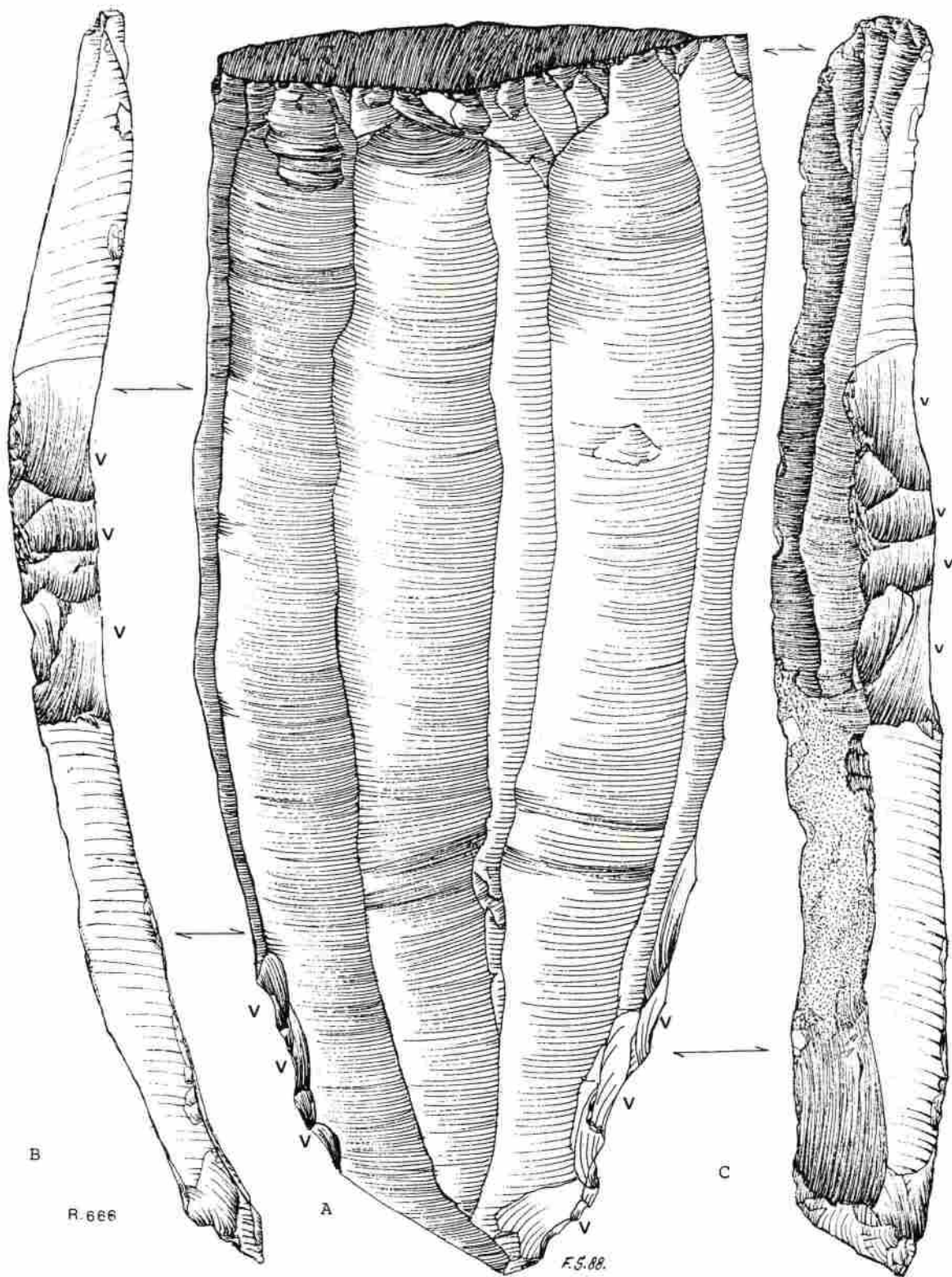

FIG.7 RESTKERN EN EEN VAN DE PASSENDE KLINGEN UIT EEN DEPOT-VONDST VAN RIJCKHOLT (Z.L.). 1951.

A. Restkern van het "Livre de beurre"-type.

B en C. Kling met preparatie-resten (Zie Noot 2).

Zowel kern als kling laten nog duidelijk de preparatie-opslagnegatieven (Quehrbahnen) zien (zie v).

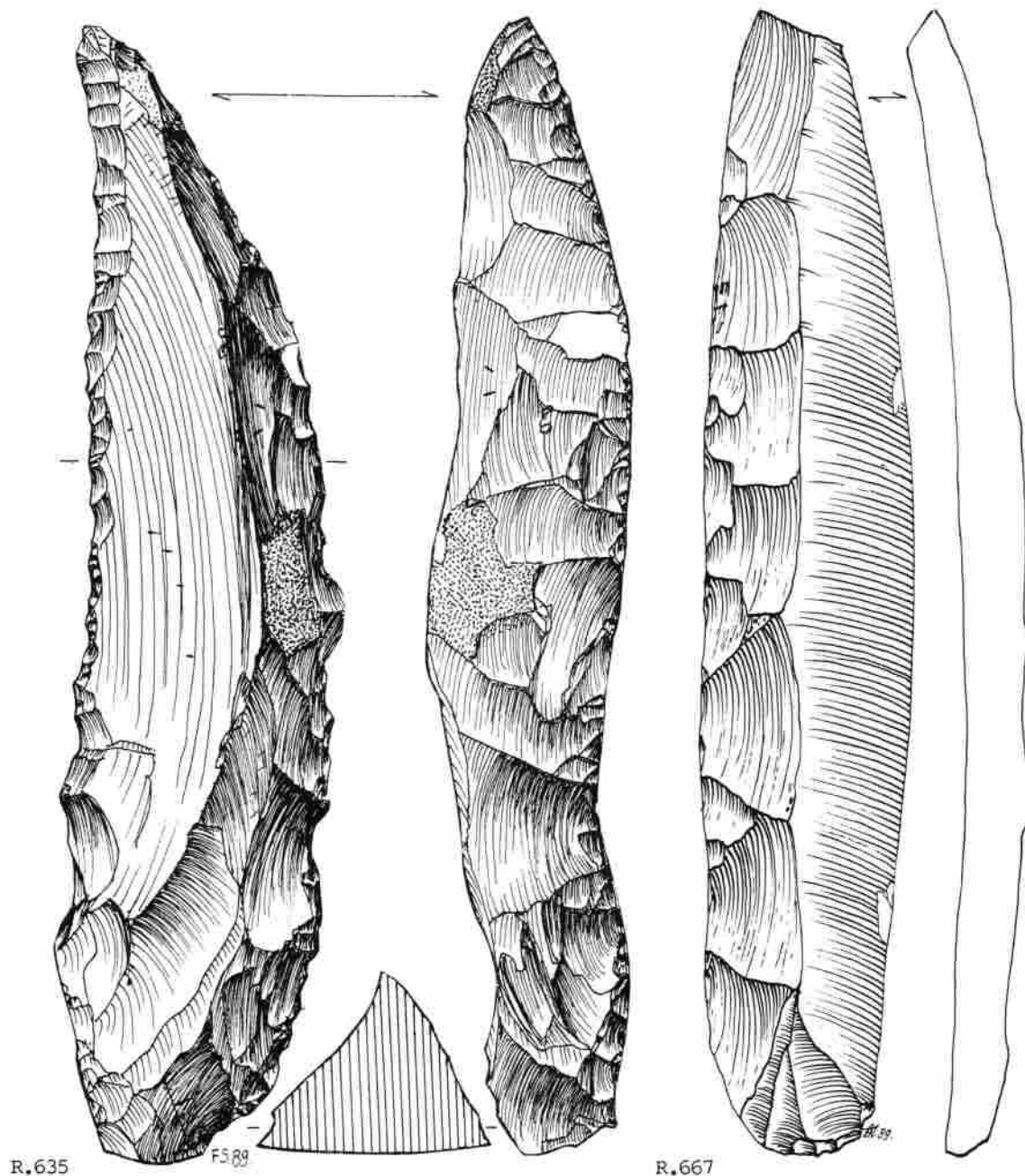

Fig.8 ARTEFACTEN UIT HET DEPOT D.13 (Dominicanen 1930) EN DEPOT 1951 UIT RIJCKHOLT.

R.635:Rugmes van de lokatie D.13 (1930).Het artefact werd reeds afgebeeld als "pic" op pag.22 van MOOS et AL.1937.

R.667:Een van de grotere klingen uit depot 1951.Links dorsaal zijn de "Quehrbahnen" nog goed zichtbaar.

bladspitsen.Mogelijk zijn er meer geweest maar er was geen zeef en water voorhanden voor betere controle tussen de vele grotere werktuigen.Er zijn hier een drietal van de spitsen afgebeeld (Fig.5:R.676-677 en 678).Ook deze artefacten zijn wit tot blauw gepatineerd.Ze werden geretoucheerd uit dunne en rechte klingen en zijn uitstekend schachtbaar.Pijlpunten werden waarschijnlijk meestal op sites der "afnemers" vervaardigd.

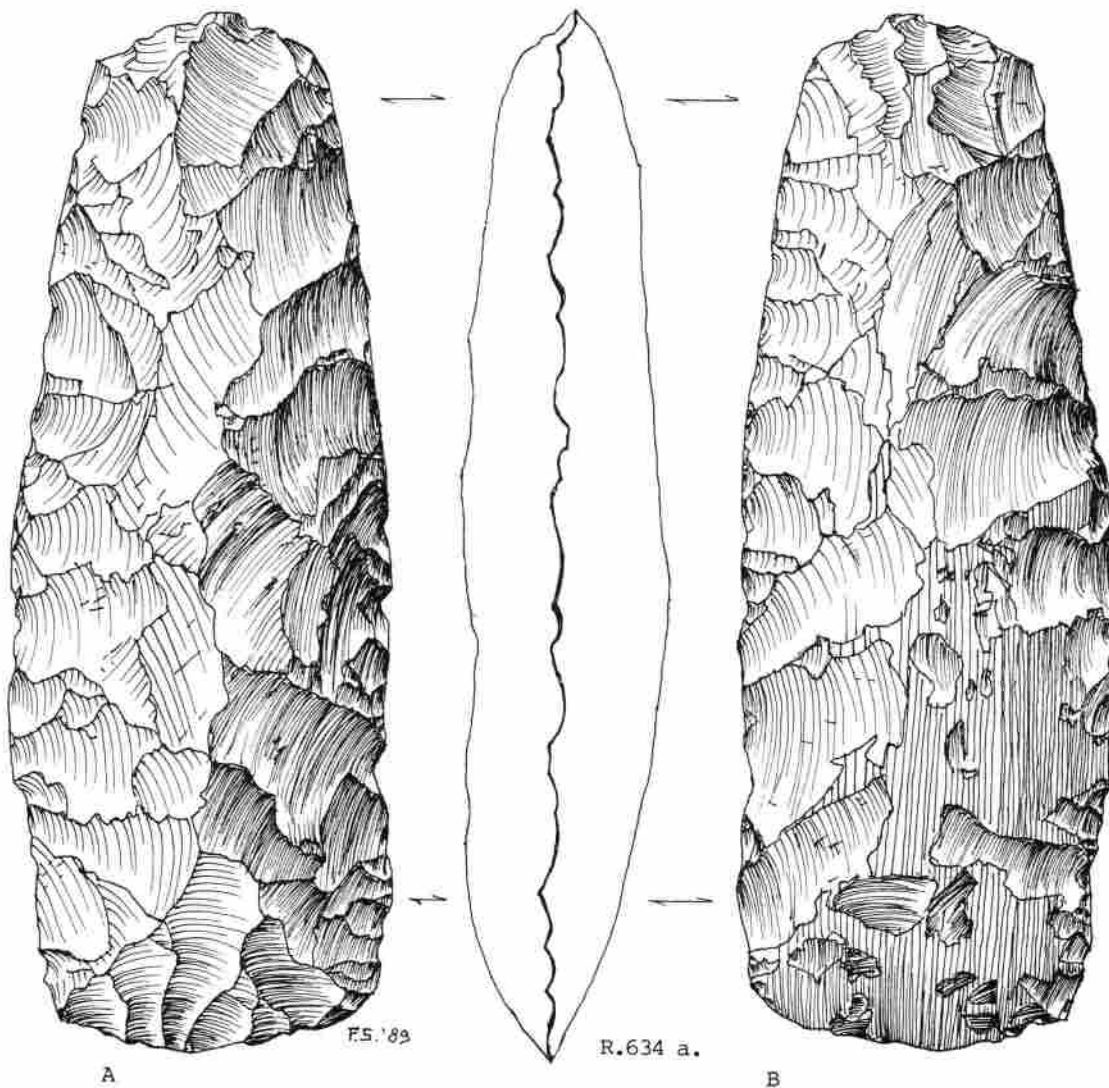

Fig.9. NEOLITHISCHE BIJL UIT HET DEPOT D.13 (Dominicanen 1930)

De dorsale zijde (B) van deze bijl heeft - uiterst zeldzaam bij de vuursteenateliërs - een begin van slijping. Ook de silex is iets afwijkend.

De percuteur (Fig.4:R.589) is nagenoeg rond en lijkt veel op de opfrishamers voor het "scherpen of billen" van maaltstenen. De klingen van deze depotvondst zijn voor Ryckholt van uitstekende kwaliteit en duidelijk afkomstig van nuclei met kernpreparatie in de Levalloistechniek zoals die ook bekend is van de vuursteenateliërs in Grand-Pressigny. De grote kern van Fig.7 is een schoolvoorbeeld uit ons depot 1951. (Voor dit soort kernen, zie: Franzen en Franzen, 1987 in "Archaeologie in Limburg" No.33.) (Zie noot 4).

De grote kling (Fig.7:R.666) is 215 mm lang en tendele als mantelkling te beschouwen. Deze kling die duidelijk de haakse "Quehrbahnen" van de kernpreparatie vertoont past op de grote kern. Een kling van betere kwaliteit waarop links dorsaal ook de "Quehrbahnen" nog te zien zijn is afgebeeld op Fig.8:R.667. In voorgaande tekst werd reeds melding gemaakt van andere depotvondsten o.a. van de paters Dominicanen. Van D.13 (1930) zijn hiervan afgebeeld een intens

gebruikt citrusmes met nageretoucheerde snede (Fig.8:R.635) en een Neolithische bijl van het type Hoof S.3-b, die dorsaal een partiële slijping heeft, een voor de ateliers bij de vuursteenmijnen weinig voorkomend gebruik (Fig.9:R.634 B).

Het was niet de bedoeling van dit artikel om ook de latere onderzoeken in Rijckholt te bespreken (B.A.I., 1964 en de prachtige resultaten van de amateurgroep die een gedeelte van het gangenstelsel vanuit het "Grand Atelier" op een meer dan professionele wijze onderzocht).

Onze bedoeling was om aan te tonen dat er in Rijckholt nog veel te ontdekken valt en dat dit ook op te maken is uit de gegevens van oude onderzoeken. Natuurlijk kunnen opgravingen van honderd tot zestig jaar geleden de kritiek van deze tijd niet doorstaan. Dat er mogelijk op onverantwoorde wijze aan een soort schatgraverij gedaan is - maar ook onze archeologische musea staan er vol mee - is primair de schuld van de Nederlandse archeologiebeoefenaars zelf. Men heeft totaal geen aandacht geschonken aan een van de belangrijkste fenomenen uit het West-europese Neolithicum in ons eigen Limburg. Hetzelfde geldt overigens ook voor het Paleolithicum.

Mijn dank gaat uit naar Frans Somers voor zijn voortreffelijke tekeningen op ware grootte; naar Jan Weertz voor oude literatuurgegevens; naar Joep Thissen voor vroegere samenwerking en naar mijn overleden vriend de dominicaan pater Hyacinth Meyer, die mij zoveel informatie verschafte over het werk van de dominicanen in en rond de "Schoone Grubbe". De heren Jan Willem van der Drift en Anton van der Lee, ben ik zeer erkentelijk voor het kritisch doorlezen van het manuscript.

Den Bosch, juni 1989.

Noot 1. Een gedeelte van de collectie van de paters Dominicanen bevindt zich volgens van Giffen (1953) op het B.A.I. te Groningen: "Ze is daar door Mevr. T. Kat-van Hulten volledig geïnventariseerd, beschreven, getekend en naar vindplaats geordend en gegroepeerd". Het zou om 385 artefacten gaan. Tijdens een bezoek aan de heer Bohmers op het B.A.I. in 1961, bleken daar echter ruim 700 artefacten uit de voormalige collectie van de paters, al dan niet geordend aanwezig te zijn. Het materiaal dat ik me met zekerheid herinnerde uit 1951 wegens een specifiek karakter, was daar beslist niet bij, zodat na 1952 nog een aanzienlijk deel van de collectie der paters vanuit Rijckholt naar elders verdwenen moet zijn. Hierbij moeten nog al wat bewerkte gewefragmenten geweest zijn uit de locaties: D.3, D.9, D.13, D.15, D.17 en D.19. (D.1-D.28, tendele in BAI als 1929-XII-1-385). Clason (1979), maakt melding van een kaart die van Giffen in 1953 heeft gepubliceerd met gegevens van de vindplaatsen der Dominicanen (D.1-D.28). De betreffende kaart, die Clason op pag. 119 afbeeldt en waarvan het origineel niet meer op het B.A.I. zou zijn, werd echter zonder bronvermelding overgenomen van pater Moos (1937). De juiste gegevens zijn eveneens in 1937 door hem gepubliceerd. (Moos et al. 1937).

Noot 2. Bij een van zijn laatste "opgravingen" in 1954, aansluitend bij de plaats van de depotvondst 1951 (bij het zijravijn), ontdekte Hamal-Nandrin eveneens een depotvondst en wel van 21 grote klingen (tussen 15 en 19 cm), waarvan er meerdere onderling "joints" vormden (Ophoven-Nandrin, 1955). E.e.a. op aanwijzing van Rompelberg (mond. mededeling).

Noot 3. Leuwe Kooijmans (1979) maakt voor Michelsbergvindplaatsen van zijn "Dutch facies" zoals de Hazendonk, de Kraaienberg en het Vormer duidelijk, dat het bij het voorkomen van grotere werktuigen uit Rijckholt-vuursteen steeds om kant en klare exemplaren gaat.

Noot 4. Kernen uit Rijckholt-vuursteen van deze grootte zijn op de nederzettingen van de M.K.

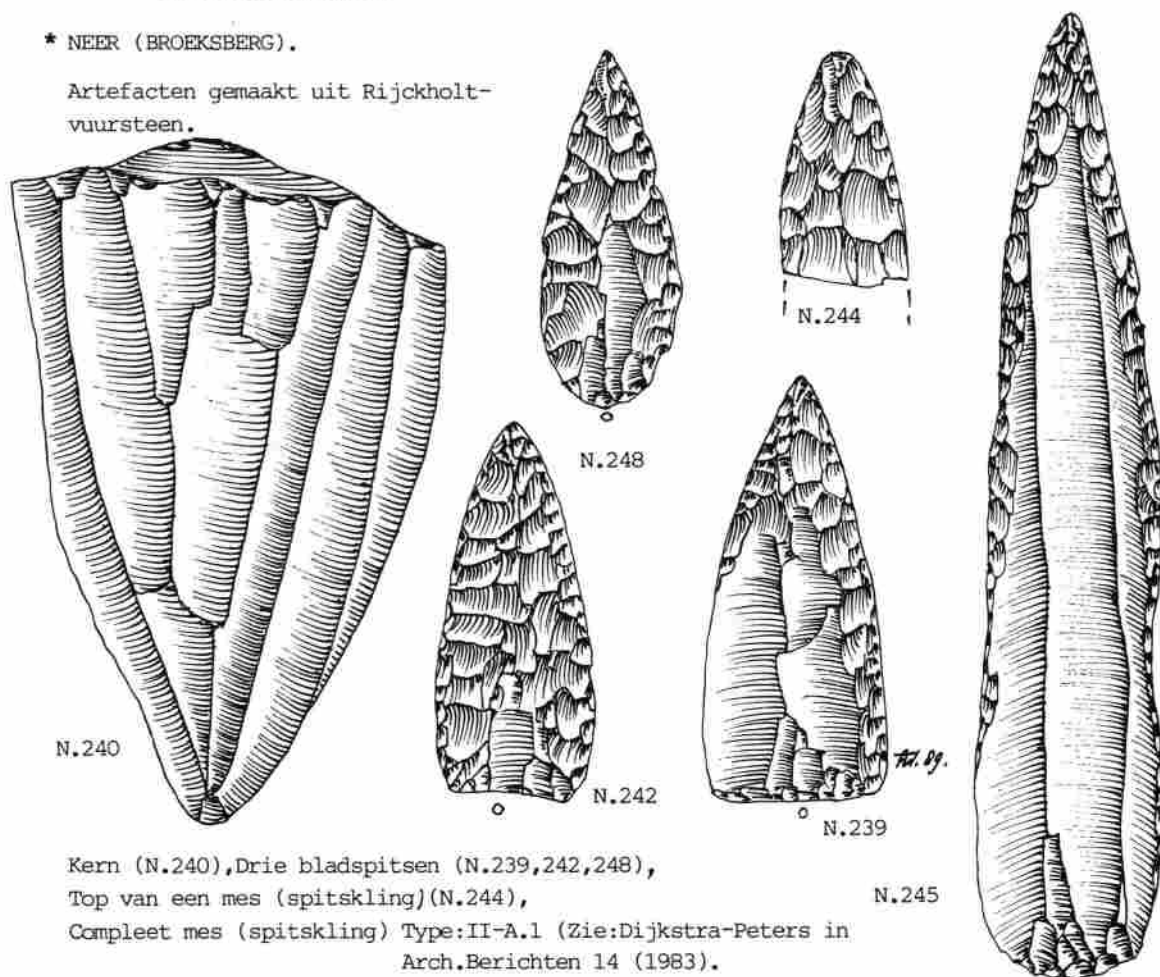
echter onbekend. Ze zijn ofwel in een "distributiepakket" niet aanwezig geweest of ze zijn op de betreffende nederzettingen volkomen "opgebruikt". Er is ons slechts één kern van deze Zuidlimburgse vuursteen bekend met een lengte van 9 cm uit de omgeving van Neer. Volgens Louwe Kooijmans (1979) komen ze ook niet voor op de Hazendonk, de Kraaienberg en het Vormer. (Zie *).

LITERATUUR

Clason, A.T. (1953) The flintminer as a farmer, hunter and antler collector. *Staringia* No.6.
 Franzen, D. en J. Franzen (1987) Een bijzonder kernsteentype van Rijckholt-St. Geertruid. *Archeologie in Limburg* No.33.
 Giffen, A.E. van, (1925) De Zuid-Limburgse vóórhistorische vuursteenindustrie tussen Rijckholt en St. Geertruid. *K.N.A.G.* 42.
 Giffen, A.E. van, (1953) De voorhistorische vuursteenexploitatie bij Rijckholt in Nederlands Limburg. *Melanges en hommage en Professeur Hamal-Nandrin*.
 Hamal-Nandrin, J. en J. Servais (1923) La Station Néolithique de Sainte-Geترude. *Revue Anthropologique*. No.9-10.
 Louwe Kooijmans, L.P. (1979) Rijckholt-type flint and the Michelsberg Culture in the Dutch River District. *Staringia* No.6.
 Moos, M.F., A. Giraud-Mounier et J. Leuret (1937) Fouilles à Rijckholt-Sainte Gertrude. *Bulletin de la Société Préhistorique Française*. No.6.
 Ophoven, M. en J. Hamal-Nandrin (1955) La Station Néolithique de Rijckholt-Sainte Gertrude (Limbourg Hollandais). *B.S.P.P.F.* 52.
 Verheylewegen, J. (1963) Evolution chronologique du néolithique au "Camp à Cayaux" de Spiennes. *Helinium* No.3.

* NEER (BROEKSBERG).

Artefacten gemaakt uit Rijckholt-vuursteen.

Kern (N.240), Drie bladspitsen (N.239, 242, 248),
 Top van een mes (spitskling) (N.244),
 Compleet mes (spitskling) Type: II-A.1 (Zie: Dijkstra-Peters in
Arch. Berichten 14 (1983).
 Mogelijk Michelsbergcultuur (M.K.) ? Collecties: Erven Beeren en A.W.

+ Fig.10.

UIT DE OUDE DOOS

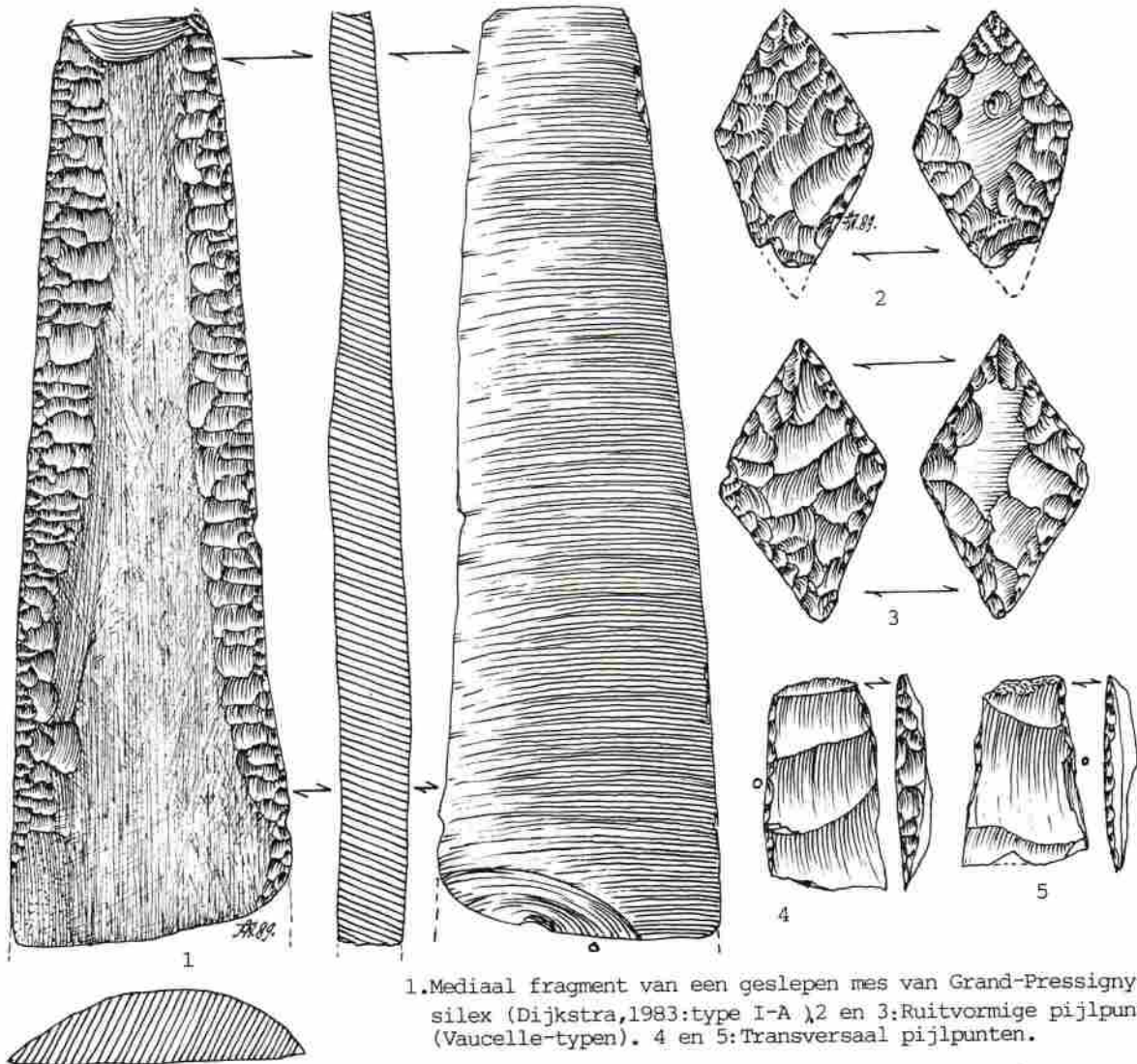
In "Archaeologische Berichten XIV", pag.99 zijn we gestart met de publikatie van een reeks archeologische ontdekkingen uit het verleden, die alhoewel gemeld aan de officiële instanties, nooit de publiciteit hebben gehaald. Wij schreven toen:

"Daar de plaats van herkomst vaak exact bekend is en de collecties nog aanwezig, kan het nuttig zijn voor invulling van recente gegevens en voor de totaliteit van de spreiding van bepaalde culturen, dergelijke ontdekkingen alsnog te publiceren". Van vele zijden, ook uit beroepsarcheologische wereld - voornamelijk de actieve groep in Zuid-Nederland - , heeft men dringend gevraagd, deze reeks artikelen te hervatten. (A.W.).

VINDPLAATS VAN DE S.O.M.-KULTUUR IN KESSEL (L.).

door
AD WOUTERS

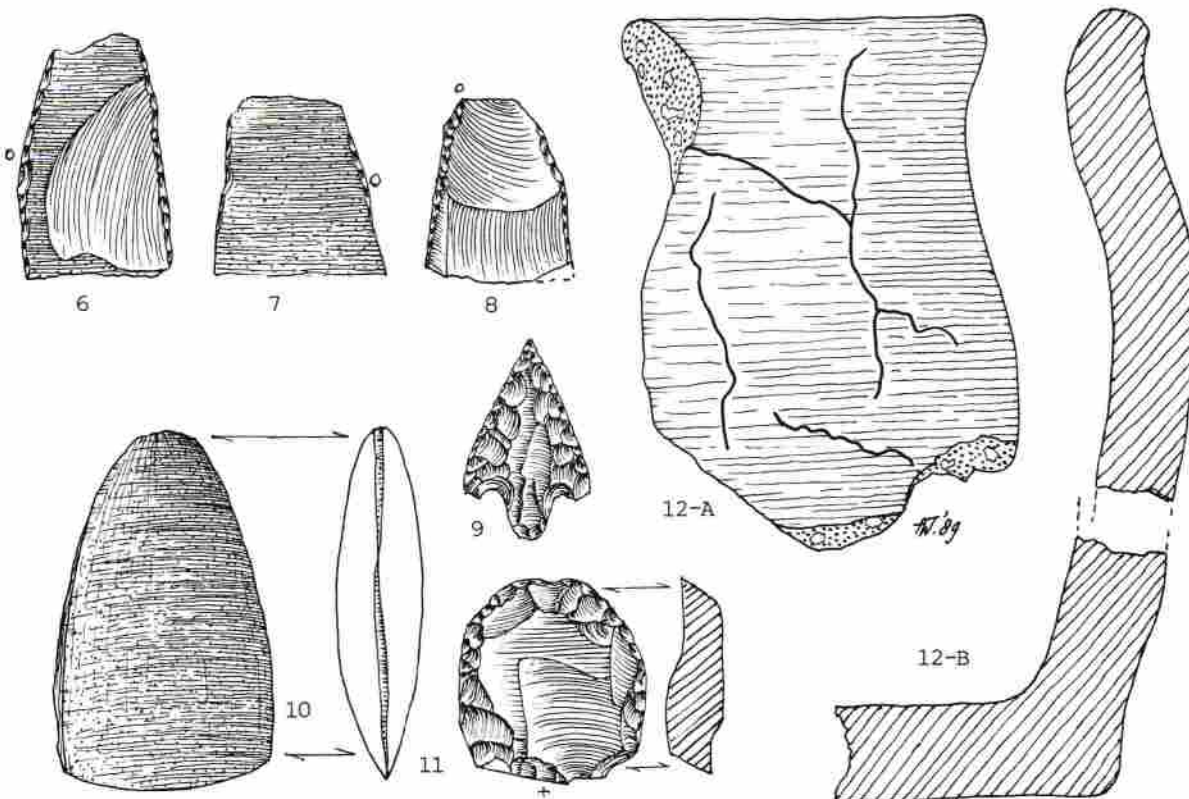
Bij het bouwrijp maken van een kavel landbouwgrond voor de aspergeteelt werd in het najaar van 1954 het betreffende perceel tot een diepte van 60 cm in dubbele voor omgezet.

1. Mediaal fragment van een geslepen mes van Grand-Pressigny-silex (Dijkstra, 1983: type I-A) 2 en 3: Ruitvormige pijlpunten (Vaucelle-typen). 4 en 5: Transversaal pijlpunten.

FIG. I: S.O.M.-VONDSTEN UIT KESSEL (Midden-Limburg).

Hierbij kwamen, vrij geconcentreerd, een aantal artefacten en zwaar verweerde potscherven naar boven, waarbij een geslepen en gepolijst mediaal fragment van een brede kling uit Grand-Pressigny-vuursteen bijzonder opviel (Zie: Fig. I-1). Aanvankelijk meenden wij daarom met de bekercultuur te maken te hebben. De aardewerk_scherven, de vele dwarssnijdende pijlpunten (transversaal-spitsen), het micro-bijltje en de twee typische voor ons land nagenoeg onbekende ruitvormige pijlpunten met oppervlakte-retouche, alles in een zo kleine concentratie bijeen, waren in genoemde context volkomen onbekend. Vergelijkingen met ons wel bekende complexen uit het "Bekken van Parijs" en de kennisname van het materiaal uit de opgravingen van De Loë en Rahir te Vaucelles (1904), aanwezig in het Centraal Museum in Brussel, gaven al spoedig de zekerheid met een vindplaats van de Seine-Oise-Marne (S.O.M.) cultuur te maken te hebben. Zeer waarschijnlijk hebben de S.O.M.-mensen een groot aandeel gehad in de verspreiding van de sporadische bijlen en vrij talrijke grote en brede messen en dolken van Touraine-silex (vuursteen van Grand-Pressigny), ook in deze streken. De brede kling uit de concentratie werd geslagen uit de honinggele Grand-Pressigny vuursteen met vele lichtere, gelig-witte vlekjes (Touraine-silex type I). Van dit artefact werden de ribben volledig weggeslepen alvorens het dorsaal-lateraal van vlakretouche te voorzien. Daarna

6,7 en 8: Transversaal pijlpunten (6 en 7 gemaakt uit afslagen van geslepen bijlen).
 9: Pijlpunt met middendoorn. 10: Micro-(votief?) bijltje.
 11: Schrabber. 12-A en 12-B: Dikwandige aardewerkscherven. Fig. II: S.O.M.-VONDSTEN uit KESSEL.
 (Midden-Limburg).

Fig.III:S.O.M. uit KESSEL (Midden-Limburg).

Geslepen bijl uit dioriet.
Ware grootte.
Gewicht:358 gram.

werd het artefact dorsaal gepolijst en later partieel weer nageretoucheerd voor opfris-sing van de laterale snijkanten. De kling toont duidelijke sporen van het gebruik als mes. De top van de kling moet, gezien de ter plaatse van de breuk convergerende retouches min of meer in een ronding zijn geeindigd. De beide breuk-einden zijn niet recent ontstaan.

De pijlpunten uit de concentratie zijn grotendeels van het hoge, vierhoekige type (Fig.I,4 en 5.Fig.II,6-8). Ter plekke werden veertien van deze zgn. transversaal spitsen gevonden, waarvan een drietal met schokbeschadigingen. Twee werden vervaardigd uit fragmenten van gebroken, geslepen bijlen (Fig.II,6 en 7).

Zeer uitzonderlijk zijn de hierboven al genoemde ruitvormige dubbelspitsen, die ons noch uit Michelsberg-noch uit de Chassey- of Vlaardingenkultuur bekend zijn. Behalve uit Vaucelles (B.), kennen we een dergelijke dubbelspits als losse vondst uit Helden (L.); uit Saint-Symphorien (Coll.:Verheyle-

weghen, Brussel) en uit de Condroz (Curtius-Museum, Luik). De kleine driehoekige spits met schachtdoorn en rudimentaire weerhaken (Fig.II,9) komt in het Neolithicum in meerdere kulturen voor. Uit de concentratie Kessel kwamen twee geslepen bijlen, beide vervaardigd uit dioriet (Fig.II,10 en Fig.III). De zijkanten zijn tendele vlak geslepen. Fig.II.10 is een micro-vorm. Deze hachettes zijn vrij algemeen in de S.O.M.-kultuur; meestal zijn ze echter doorboord om ze als hanger te kunnen gebruiken. Binnen een straal van 100 meter werden ook enkele grotere silex-bijlen van het Westeuropese type aangetroffen. Het is echter niet zeker of deze in relatie staan tot de hier besproken S.O.M.-concentratie. Behalve de bovengenoemde vondsten werden een tiental schrabbers gevonden van het "horseshoe-type" als afgebeeld in Fig.II,11; een honderdtal klingen en afslagen en een kern. De dikke potscherven waren sterk verweerd, slecht doorbakken en zwart op het breukvlak met een verschraling van vergruizelde kwarts- en kwartsiet rolstenen. Van een der potten kon met behulp van een randfragment, een bodemscherf en enkele buikfrag-

menten de vorm met grote waarschijnlijkheid worden gereconstrueerd. Het verloop der diktes der scherven en de ronding van het rand- en bodemfragment waren daarbij een goede hulp. De tonvormige pot met nagenoeg geen standvoet en een iets naar buiten buigende bovenrand heeft ongeveer een hoogte gehad van 22 cm, een bovenwijdte van 15 cm en een voetdoorsnede van ruim 10 cm.

Potten van dit type zijn voor de S.O.M.-ceramiek vrij algemeen (Vgl. Childe-Sandars, 1950; de Loë-Rahir, 1905; Mariën, 1950).

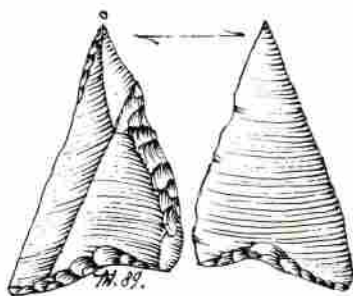
De Laat-Neolithische concentratie uit Kessel, hier beschreven, kan met vrij grote zekerheid het restant representeren van een kleine verblijfplaats van de Seine-Oise-Marne-kultuur.

We hopen later nog op de complexiteit van de tendele naverwante Chassey-, Michelsberg-, Vlaardingen-, Cortaillod-, Cerny-, Horgen- en S.O.M. culturen terug te komen; e.e.a. in relatie tot o.a. de zgn. Limburgercultuur en de opeenvolgende fasen van de vuursteenmijnbouw in Frankrijk, België, Duitsland en Zuid-Limburg.

Coll.: Erven J. Beeren en A. Wouters

Literatuur:

- Childe, V. en N. Sandars (1950) La civilisation de Seine-Oise-Marne. L'Anthrop. 54.
 Dijkstra, P. en H. Peeters (1983) Neolithische messen uit Noord-Brabant. Arch. Berichten XIV.
 Loë de, A. en E. Rahir (1905) Fouilles au "Trou-des-Blaireaux" à Vaucelles. Bull. Soc. Anthr. 24.
 Mariën, M. (1950) Potteries de la civilisation de Seine-Oise-Marne en Belgique. Bull. Musées r.d'Art et d'Hist. 22.
 Mariën, M. (1952) La civilisation de Seine-Oise-Marne en Belgique. L'Anthrop. 54.
 Modderman, P. (1964) The Neolithic Burial Vault at Stein. Anal. Praehist. Leidensia I.
 Modderman, P. (1969) Helden-Kessel A.N.
 Vlaeminck, J. (1971) Découverte d'un habitat S.O.M. à Lesdain. AFAH. 41.
 Wouters, A. (1983) Uit de Oude Doos. Arch. Berichten XIV.

BK-SPITS UIT MONTFORT (Limb.)

Niet ver van de in april 1954 ontdekte, eerste Bandkeramiek-nederzetting op de zandgronden in Montfort (M.II) troffen we 35 jaar later in april 1989 een verdwaalde BK-spits aan (zie tekening). De spits vertoont een vuilwitte patina, mogelijk ontstaan door ligging in het vuur. De door ons in 1954 geredde "Huiver-Omalien" vondsten, beschreven en afgebeeld in de dissertatie van R. Newell:

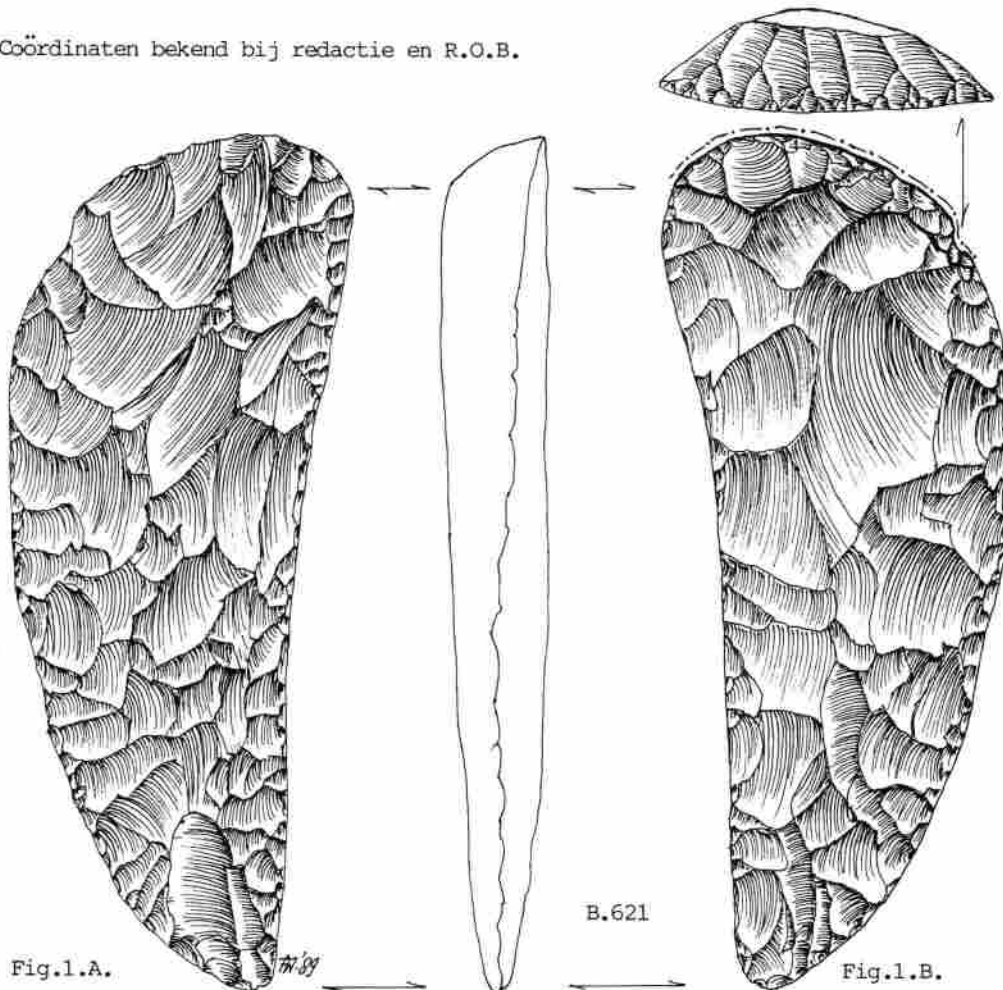
"The Mesolithic Affinities and Typological Relations of the Dutch Bandkeramik Flint Industry" (London, 1969), werden ook afgebeeld in hoofdstuk VI van: "Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein" (Modderman: Ned. Oudheden III, pag. 165-189. 1970). De aldaar op Fig. 15, pag. 179 afgebeelde BK-bijlen (Shoelast-celts) zijn echter niet op 1:1, maar als 1:2 afgebeeld. Mogelijk komt deze vondst in 1989 niet meer als "Huiver-Omalien" over?

A.W. Den Bosch.

FRAGMENT VAN EEN "SIKKELBLAD" (KOUTER?),
NAGERETOCHEERD TOT SCHRABBER.

Ten zuiden van de uitzichttoren bij De Hoorn (Budel-Dorplein), niet ver van de Belgische grens en de Hammonterbeek, werd het fragment gevonden van een vuurstenen "sikkel", die waarschijnlijk ter plaatse van de schachting was gebroken.

Coördinaten bekend bij redactie en R.O.B.

Kombinatie-artefact van mes en schrabber, gemaakt op een gebroken "sikkel" (ploegkouter?). BUDEL-DORPLEIN.

Op het breukvlak was al in prehistorische tijd een schrabberkap geretoucheerd (Zie Fig. 1.B bij de stippellijn). Het artefact is in zijn geheel gelig-bruin gepatineerd; ook de nageretoucheerde schrabberkap. Het werktuig is bovendien nog overdekt met een intense spiegelglans met uitzondering van de schrabberkap die dof is. Dit doffe gedeelte is in Fig. 1.B. aangegeven met een vette lijnbegrenzing.

Ter plaatse van een recente kleine beschadiging blijkt het artefact (in vlakretouche) geslagen te zijn uit een lichtgrijze vuursteen die wij ook kennen uit Engelse prehistorische vindplaatsen. We moeten constateren dat het artefact zijn spiegelglans reeds kreeg tijdens het gebruik als grijze vuurstenen

"sikkel" en vóór het naretoucheren tot schrabber. De bruine patinerings is nadien pas ontstaan door disperse humaten en/of ijzeroxyden in de zure grond.

De snede van het proximale gedeelte en vooral de punt zelf zijn zeer zwaar afgerond en afgesleten en beslist ongeschikt voor het snijden van granen, riet of anderszins. De convexe laterale zijde van het artefact heeft in het midden boven het proximale gedeelte nog een optimale snijdende functie behouden en is niet nageretoucheerd zoals de concave laterale zijde.

De schrabberkap toont een gebruiksretouché die volkomen afwijkt van de laterale zijden van het artefact, dat na de naretouchering als een combi-werktuig van mes en schrabber beschouwd kan worden.

Bij de bestudering van meerdere Bronstijd-IJzertijd "sikkels" uit Zuid-Nederland frappeerde ons steeds weer de zeer intense slijtages en significante afrondingen van de proximale delen van deze artefacten, waarbij de punt en onmiddellijke omgeving het wel uitzonderlijk zwaar te verduren hebben gehad. Een dergelijke afslijting is niet te verklaren bij sikkels en zeker niet op en rondom de puntgedeelten. De vele ons bekende intens gebruikte sikkelmessen uit de samengestelde Bandkeramische (BK) sikkels vertonen deze zware abrasie in veel en veel mindere mate, terwijl ze toch veel kwetsbaarder waren.

Uit het begin van de vijftiger jaren herinneren wij ons een lezing op een der correspondentendagen van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) in Amersfoort, waar de heer A. Bruijn voor het eerst zijn twijfels uitte over de zogenaamde "sikkels" uit de late Brons- en vroege IJzertijd. Deze visie werd later door hem uitgewerkt in een intern rapport van de ROB (Jaarverslag 1984) dat de heer Bruijn ons bereidwillig ter publicatie aanreikte (Zie: Een vuursteen "sikkel" uit Meedenblik.).

In de onmiddellijke omgeving van de vindplaats van het hier beschreven artefact werden al in 1954 door ir. W. Kam scherven van bronstijd aardewerk ontdekt, die door prof. W. Glasbergen werden gemeld (Zie: Wouters, 1954: Brabants Heem pag. 43).

Uit deze omgeving werd ook de Hilversumurn met "hoefijzervormige handvatsels" gevonden (De Laet-Glasbergen, 1959: De Voor-geschiedenis der Lage Landen. pag. 139).

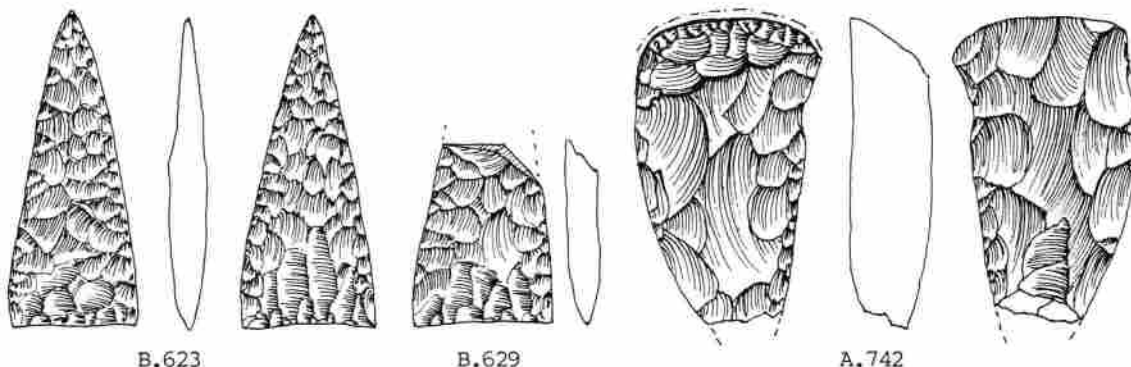

Fig. 2. Slanke driehoekige pijlpunten uit Budel-Dorplein (De Hoorn)

Fig. 3. Schrabber op een fragment van een "sikkel". Alphen (N.Br.) Keienakker

Een zestal slanke driehoekige pijlpunten (zie Fig.2) uit dit gebied wijzen eveneens op het einde van de Midden Bronstijd (col.F.Davids,W.Kam en A.Wouters).

De vraag dringt zich op: is deze zgn. "sikkel", die wij ook in dit geval mét Bruijn liever als ploegkouter willen zien, in relatie te brengen met de Hilversumurn van Glasbergen, de Bronstijd scherven van Kam en de slanke Bronstijd pijlpunten uit de zelfde omgeving ten zuidwesten van de Hoorn in Budel-Dorplein? Zijn deze "sikkels" dan al in gebruik geweest in de Midden Bronstijd? En heeft de gebruikte Engelse vuursteen van de onderhavige "sikkel" iets te maken met de wederzijdse beïnvloeding die men veronderstelt tussen de Zuid-Engelse Wessexcultuur en de Hilversumcultuur?

Vraagtekens die mogelijk toch tot nadenken stemmen?

De "sikkel-schrabber" uit Budel-Dorplein riep een gelijksoortige vondst in herinnering die pastoor Willem Binck in 1957 deed toen we op zijn zgn. "stenenakker" in Alphen liepen (vgl. Peeters, 1983: Arch. Berichten XIV, pag. 32).

Het betrof een fragment van een "sikkel" van vuil-wit en zwart gevlekte adventieve grijze silex met een prachtige spiegelglans en door gebruik nagenoeg volledig afgesleten ribben (zie Fig.3).

Ook hier was de concave laterale snede afgerond en onbruikbaar als sikkel, terwijl de convexe zijde nog een volledige snijfunctie had. Ook dit "sikkelfragment" is nageretoucheerd tot een korte schrabber en ook hier is de schrabberkap volkomen dof. Het is een toevalligheid dat beide boven beschreven "sikkelfragmenten" werden hergebruikt als schrabbers; het is geen toeval dat ze, met meerdere andere "sikkels" die we bestudeerden, secundaire kenmerken vertonen die een groot vraagteken plaatsen bij hun gebruik als sikkels.

Op enkele interessante proeven met nagemaakte "sikkels", gebruikt als "kouter" voor het versnijden van een vegetatiedek, hopen we later met een fotoserie terug te komen.

A.W.

EEN VUURSTENEN "SIKKEL" UIT MEDEMBLIK
door
ANTON BRUIJN *

In de slibbodem van het IJsselmeer, even voor de haven van Medemblik, werd in 1984 door de sportduiker J. van der Heijden een vuurstenen artefact gevonden. Het voorwerp behoort tot de gereedschappen uit de Late Bronstijd en Vroege IJzertijd en is in de archeologie bekend onder de benaming vuurstenen sikkel (afb.1). Het voorwerp heeft een grootste lengte, breedte en dikte van respectievelijk 19,1 cm, 5,5 cm en 1,3 cm.

Het gehele voorwerp is overdekt met een diep-zwarte moeraspatina, waardoor de oorspronkelijke kleur van de vuursteen niet meer met zekerheid vastgesteld kan worden, althans niet zonder het risico van beschadiging.

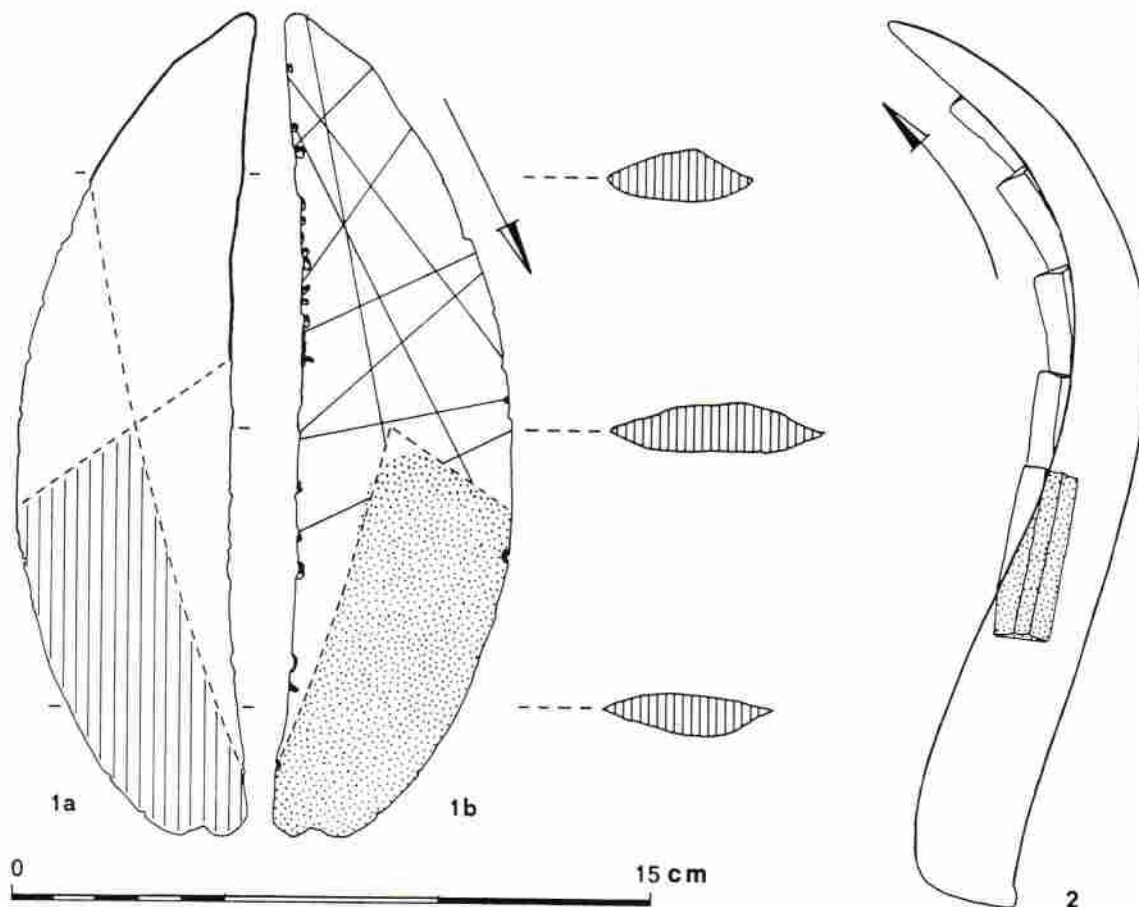
Het gehele oppervlak vertoont een vlakke, niet alternerende bewerking in contra-coupe-techniek. Een vrij duidelijk, niet

* Anton Bruijn zal in nr.2 van "Archeologie" terugkomen op de "sikkels" met een reeks overtuigende foto's.

glanzend gedeelte op onder-en bovenzijde,markeert de vorm van een bevestiging in een handgreep of anderszins.Aan weerszijden van de sterker blinkende top is duidelijk rondslijtage aanwezig.In Noord-Nederland zijn talrijke van dergelijke sikkels bekend en als zodanig is de vondst bij Medemblik niet uitzonderlijk te noemen.In het algemeen echter zijn de Nederlandse stukken toevallige vondsten,gedaan bij het verrichten van agrarische werkzaamheden als ploegen of aardappels rooien.Opmerkelijk is,dat bij onderzoekingen in Bronstijd nederzettingen,blijkbaar alleen maar fragmenten of snippers van deze artefacten worden aangetroffen.Als regel kan bij vuurstenen werktuigen een logisch verband vastgesteld worden tussen de functie van het artefact en de vindplaats.Zo worden krabbers voor bewerking van been of huiden vrijwel uitsluitend gevonden in de nederzetting.Pijlpunten worden wel aangetroffen als bijgaven in een graf;voor wat de functie betreft zouden we dat een on-eigenlijk gebruik kunnen noemen.In nederzettingen worden ze weinig aangetroffen.De grote massa van de pijlpunten is verzameld door de amateurs in het vrije veld,waar zij oorspronkelijk verloren gingen in de vegetatie tijdens de jacht.Een van de steel gevlogen stenen bijl kan aanvankelijk onvindbaar verdwijnen in een moeras en een verklaring zijn voor het feit dat vaak in laaggelegen gebieden losse bijlvondsten worden gedaan.

De talrijke losse sikkelvondsten en het ontbreken ervan in de nederzettingen wijzen dan ook op een gebruik buiten de nederzetting.Het verlies van de pijlpunt of bijl mag begrijpelijk zijn,dat geldt zeker niet voor het verlies van een echte sikkel.Indien de sikkel werkelijk een sikkel zou zijn,dan zou de oogstende boer onderweg tussen huis en akker,of op zijn akker bij het snijden van gras of graan zijn handgereedschappen moeten verliezen.Gezien de aard van de lokatie en de te verrichten handelingen een onvoorstelbare zaak.Hoewel de vorm van de vuurstenen sikkel een aan het materiaal vuursteen aangepaste voorloper zou kunnen zijn van de latere in metaal uitgevoerde "klassieke"sikkelvorm,is er mijns inziens voldoende reden om te twifelen aan de functie als sikkel.Deze twijfel geldt de Nederlandse sikkels;zij tonen een ander scala van gebruikssporen dan bijvoorbeeld de Deense exemplaren,die door Meeks werden bestudeerd (N.D.Meeks et al.,Journal of Archaeological Science 9,1982,317-340).De Nederlandse sikkels zijn vaak secundair bewerkt en zo versleten,dat analyseren van de gebruikssporen een onmogelijke opgave is.De sikkelvondst bij Medemblik,die in een uitzonderlijke goede staat verkeert,werd aanleiding,de in de loop der jaren verzamelde gegevens te evalueren tot een conclusie inzake het gebruik.

Kiezelpartikeltjes in en op graanstengels veroorzaken een sterke polijstglans op vuursteen als daarmee graan wordt gesneden.Onder een microscoop kan waargenomen worden,dat achter kleine oneffenheden of gaatjes in de vuursteen een "komeetstaartje" wordt uitgepolijst in een richting,tegengesteld aan de gebruiksbeweging.Dit verschijnsel komt nauwkeurig overeen met dat op sikkelklingen uit de veel oudere bandkeramische cultuur,die slechts in één richting gebruikt konden worden (zie afb.2).De polijstrichting loopt van het handvat naar het uiteinde van de kling.

Afb.1a:De sikkel van Medemblik bovenzijde.De verdikte contourlijn geeft de rondslijtage aan. Het gearceerde gedeelte is dof.Het niet gearceerde gedeelte heeft hoogglans.

Afb.1b:De sikkel van Medemblik onderzijde.De repeterende krasrichtingen zijn aangegeven.De gebruiksretouches langs de snede zijn de som van onder-en bovenzijde.De niet glanzende partij is gepuncteerd.De pijl geeft de polijstrichting aan.

Afb.2:Schematische voorstelling van een Bandkeramische sikkel.De klingen zijn gemonteerd in de oogtak van een hertegewei.De pijl geeft de polijstrichting aan.(Getekend naar een exemplaar aanwezig in het Nat.Arch.Mus. te Sofia.Inv.nr.3143).

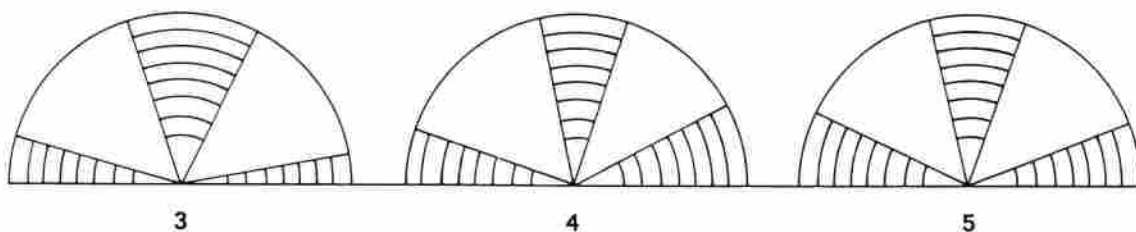
Bij de Bronstijd-sikkels is de polijstrichting juist andersom, dus van de punt uit naar de schachtings- of handvatzijde (afb.1.b). Geconstateerd moet dus worden, dat de gebruiksrichting tegengesteld is aan die van de (oudere) sikkels. Door bij het oogsten van het graan een slag te maken als met een zeis of zicht, dus te maaien, en niet naar de werker toe te snijden als met een sikkel (bandkeramische), zou de aanwezige polijstrichting verkregen kunnen worden. Een snijdende scherpte van het gereedschap is dan wel gewenst, hoewel gebleken is, dat een bundel graan met één hand vastgehouden ook nog wel met een vrij bot gereedschap in de andere hand afgeslagen kan worden. Uiteraard is er een grens aan de botheid om nog redelijk te kunnen werken. De snede van de Bronstijd-sikkels is vaak zo sterk rondgesleten, dat de bruikbaarheid als snijdend handgereedschap in twijfel moet worden getrokken. De grens van bruikbaarheid als sikkel wordt v \acute{e} r overschreden bij een exemplaar uit de gemeente Rolde en thans in partikulier bezit.

De uiterste top van deze sikkkel ontbreekt en gezien het ontbreken van glans op het breukvlak is dit een recente beschadiging. Vanaf de oorspronkelijke top is de snede van de sikkkel afgespleten over een lengte van ongeveer 10 cm, en veranderd in een plat vlak van 5 tot 7 mm breedte. Dit vlak vertoont sterke hoogglans en op de hoeken met de onder- en bovenzijde van het gereedschap is duidelijke rondslijtage waar te nemen. Zowel de glans als de slijtage kunnen onmogelijk ontstaan zijn bij een gebruik als sikkkel, aangezien de snede ontbreekt. Om de werkelijke functie van de sikkkel te achterhalen, moet dus gezocht worden naar een handeling, waarbij het ontbreken van de snede geen bezwaar is; eventueel naar een gebruik, waarbij het ontbreken van de snede wél een bezwaar is, maar door de aard van de handeling het ontbreken pas veel later wordt opgemerkt en voordien de glans en rondslijting nog heeft kunnen ontstaan. Specifieke kenmerken van een dergelijk gebruik zouden aantoonbaar moeten zijn.

Reeds lang is bekend, dat op de voorwerpen talrijke krassen en krasjes te vinden zijn die niet corresponderen met de polijstrichting; wellicht waren zij ontstaan door het veelvuldig, recentelijk bewerken van het cultuurland waarin de stukken werden aangetroffen.

Een in 1984 bij een opgraving te Kesteren, uit vaste grond onder de moderne cultuurlaag aan het licht gekomen sikkkel werd onderzocht op krassporen. De hoeken die de krassen vormden met de polijstrichting werden getekend en vergeleken met die van de sikkkel uit Medemblik, die tijdens de historische agrarische grondbewerking zich bevond in de bodem van de Zuiderzee.

De krassen werden ook opgemeten bij een te Wijchen in jong cultuurland gevonden exemplaar. Gelet op de zeer verschillende vondstomstandigheden, was de verwachting dat, indien de krassen door de recente situatie bepaald waren, er duidelijk verschillende kraspatronen te zien zouden zijn.

Afb.3 Schematische voorstelling van de repeterende krashoeken ten opzichte van de polijstrichting bij de sikkkel uit Medemblik.

Afb.4 Idem bij de sikkkel uit Kesteren.

Afb.5 Idem bij de sikkkel uit Wijchen.

Afb.3, 4, en 5 tonen de opmerkelijke overeenkomst in hoeken waaronder de polijstrichting door de krassen gesneden wordt. In feite zijn de krasrichtingen beperkt tot enkele hoofdgroepen, die met een ruime marge spelen rond de 20-, 90- en 160 graden. Het lijkt duidelijk dat de vondstomstandigheden hoogstens verantwoordelijk zijn voor incidentele krassen, terwijl

de vele malen repeterende krasrichtingen ontstaan zijn onafhankelijk van de vondstsituatie, tijdens het oorspronkelijk gebruik van de artefacten.

Glans en krassen ontbreken op bepaalde gedeelten van de sikkels. Op die plaatsen zijn zij niet blootgesteld geweest aan polijsting en is de vuursteen dof gebleven. Op een of andere wijze moeten ze dus opgesloten zijn geweest in een vassing of iets dergelijks. Door geringe beweging binnen de vassing kan op de hoogste delen soms enige friktieglans ontstaan. Bij de Nederlandse vondsten komen veel exemplaren voor die blijkbaar bij het gebruik zijn omgekeerd, zodanig dat de top als benedeneind en het benedeneind als top heeft gefungeerd. Gewoonlijk zijn dergelijke stukken ongeschikt voor het beoordelen van de oorspronkelijke glans- en niet-glanspatronen. De exemplaren met weinig of geen beschadigingen of nabewerking geven alle, als zij niet te lang of te kort in gebruik zijn geweest, een zelfde dof- en glanspatroon te zien. Dit patroon wijkt in vorm af van dat bij Deense exemplaren, waarbij de doffe partij een zodanig brede zône evenwijdig aan de rug van het voorwerp beslaat, dat slechts een smalle partij langs de snede hoogglans vertoont. Een goed "leesbaar" dof-glanspatroon, karakteristiek voor Nederlandse stukken, kan waargenomen worden op de sikkel van Medemblik (afb. 1).

Deze afbeelding geeft tevens de minieme gebruiksretouches en de grens van rondslijtages langs de rug en de snede van dit uitzonderlijk goed bewaard gebleven voorwerp. De rondslijtage is het sterkst bij de top en reikt langs de rug en snede van de sikkel tot een punt, dat vrij nauwkeurig in het verlengde ligt van de begrenzingslijnen van de doffe schachtingsvlek (afb. 1a). Al de in het voorgaande vastgestelde verschijnselen zijn ontstaan bij het gebruik van de zogenaamde sikkels. Het gebruik buiten de nederzetting is niet in strijd met een interpretatie als sikkel; het verlies van het voorwerp mijns inziens wel. De polijst- en gebruiksrichting is tegengesteld aan die van sikkels uit bijvoorbeeld de bandceramische cultuur. Het ontbreken van de snede, zoals vastgesteld bij het exemplaar uit Rolde, was niet van betekenis of werd niet opgemerkt, hetgeen voor een gebruik als snijdend handgereedschap onmogelijk is. Er moet dus een ander gebruik bestaan, waarbij het ontstaan van hoogglans en rondslijtage gelijktijdig optreden. Dat andere gebruik moet gekenmerkt worden door een vast patroon van handelingen, dat het geconstateerde krassenpatroon oplevert en een logische relatie heeft tot de vorm van het doffe schachtingsgedeelte van het gereedschap. Als dat gebruik bovendien een mogelijke verklaring oplevert voor de aanwezigheid en intensiteit van gebruiksretouches en rondslijtage, dan is wellicht de werkelijke functie van de Nederlandse Bronstijd-sikkel gevonden.

In de eerste plaats dienen wij een ander ontstaan van de hoogglans te vinden dan bij een gebruik als sikkel. Richten wij een door luchtdruk gedreven zandstraal op het oppervlak van een vuursteen, dan wordt dat vlak niet glanzend maar juist gematteerd. Vuursteen artefacten die geruime tijd aan de oppervlakte liggen in een zandverstuiving, verkrijgen echter wel een hoogglans. Deze glans is bekend onder de benaming "windlak".

Uiteraard lakt de wind niet, maar hij jaagt het fijne zand horizontaal over het vlak en door de wisselende windrichtingen, vertoont de ontstane hoogglans dan ook geen aanwijsbare polijstrichting. Door een vuursteen in een bepaalde stand door het zand te laten snijden, bijvoorbeeld als de tand van een eg, wordt een vergelijkbaar contact, maar nog in veel sterkere mate tussen zand en voorwerp tot stand gebracht. Vergeleken met "windlakken" blijft de "windrichting" bij deze handeling in hoofdzaak dezelfde. Reeds binnen enkele minuten ontstaat glans, die bij continuering van de handeling zich ontwikkelt tot een sterk, duidelijk gerichte polijstglans met "komeetstaartjes" achter de oneffenheden van het oppervlak, terwijl gelijktijdig afronding van de scherpe kanten van de vuursteen optreedt. Dit beeld komt overeen met dat op de vuurstenen "sikkels". Bij een eventueel gebruik van de "sikkels" als tanden van een eg, zou niet alleen het juiste karakter en de richting van de hoogglans verkregen worden, maar ook zou de mogelijkheid tot verlies in het veld aan waarschijnlijkheid winnen. Het doorwerken met de eg, als van één van de tanden de snede afspat bij stoten tegen een steen of iets dergelijks is beslist een zeer plausibele verklaring voor dit verschijnsel.

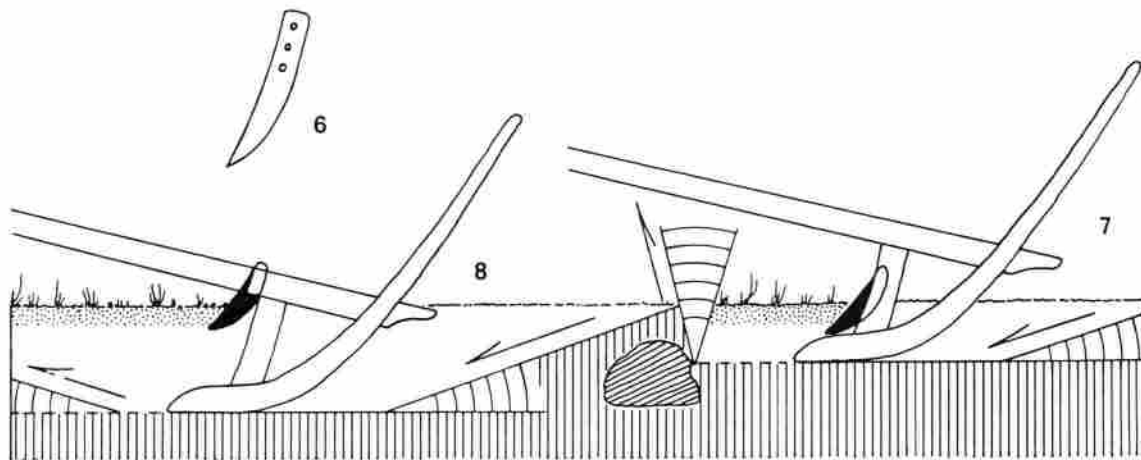
Er zijn echter ook de nodige bezwaren tegen het gebruik als eg aan te voeren. Zowel het glans-dofpatroon alsook het vereiste krassenpatroon zijn niet goed verklaarbaar. Zeer onlogisch is het gebruik van "dure" geïmporteerde vuurstenen egtanden, terwijl eenvoudige houten tanden vanaf de eg van Dorregeest tot en met de eggen van in de twintigste eeuw toe, hun bruikbaarheid hebben bewezen.

Met behoud van de handeling, het door de grond trekken, die de hoogglans en rondslijtage oplevert, moet naar een gebruik gezocht worden, waarbij een aantal handelingen de drie groepen van krasrichtingen doet ontstaan en waarbij het materiaal vuursteen te verkiezen is boven hout, been of brons.

Die handelingen en dat voordeel treffen wij aan bij een gebruik van de "sikkel" in een Bronstijd-ploeg; het eergetouw. Deze gedachte is bepaald niet nieuw; meer dan 30 jaar geleden bracht ik deze ploeghypothese op een correspondentendag van de ROB te Amersfoort. De idee werd overgenomen door H.K. de Raaf (Westerheem, 18 (1969): 80-88; 110-117; 154-163; 206-219 en 242-253, die de sikkel als ploegschaar trachtte te verklaren. Het eerste denken in deze bepaalde richting werd ingegeven door de herontdekking van de afgesprongen snede van de sikkel van Rolde. Door wat dieper te "ploegen" zijn thans een aantal nieuwe gegevens ter beschikking gekomen, die een herziening en precisering van het gebruik in het eergetouw mogelijk maken.

De hardheid en grotere slijtvastheid van vuursteen zal bij het gebruik in een ploeg inderdaad voordelen hebben boven materialen als hout, been of brons. Bij het invoeren in de grond, en het uitlopen van de ploeg aan het einde van de "voor" kunnen grovere zandkorrels de vastgestelde in- en uitgaande kras hoeken veroorzaken, terwijl het omtrekken of lichten van de ploeg bij koerscorrecties of voor obstakels, aansprakelijk kunnen worden gesteld voor de meer verticale kraspartijen. Er resten nog enkele vragen. Hoe, en met welk doel, zou een vuurstenen "sikkel" in een eergetouw aangebracht worden?

Uiteraard moet er een logisch verband tussen dit hoe en waarom bestaan. De vastgestelde polijstrichting verstrekt een hard gegeven in zake de stand van de "sikkel" in het eergetouw, waarvan de gebruiksbeweging bekend is; de punt en de snede waren benedenwaarts en schuin naar voren gericht. In deze stand dringt zich de gelijkenis op met de nog in onze eeuw bekende ploegkouter. Deze kouters dienden om bij het ploegen de grond verticaal te doorsnijden en konden -vanzelfspekend- ,al naar de gewenste ploegdiepte, hoger of lager gesteld worden door een pen en gatverbinding met de ploegboom (afb.6). Door de aard van het materiaal vuursteen, is de constructie met pen en gat voor de "sikkels" uitgesloten. Om beter breukbestendig te zijn, werd gewoonlijk het weinig stootvaste vuursteen zoveel mogelijk opgesloten in hout, hoorn of been. Verwacht mag worden, dat ook de "sikkel" op een dergelijke manier in het eergetouw werd bevestigd. Om de juiste vorm van het in hout ingesloten, nu op de "sikkels" doffe gedeelte te verkrijgen, is het nodig hem op twee verschillende manieren te plaatsen; de functionele stand mag daarbij niet veranderen (afb.7 en 8).

Afb.7 Reconstructie van een type eergetouw met de kouter in de schachting voor ondiep eren. Schematisch aangegeven het ontstaan van de krashoeken bij het inbrengen en het lichten van het eergetouw.

Afb.8 Eergetouw met de kouter in een stand voor dieper eren en aangegeven het ontstaan van de krashoeken bij het inbrengen en uit de grond lopen van het eergetouw.

Het gebruik met een verschillende hoogte-instelling benadrukt ook op dit punt de overeenkomst met de latere ploegkouter. De zogenoemde Bronstijd-sikkels tonen de vorm, de gebruiksstand, het hoogteverstellen, de gebruikssporen en de slijtage van een kouter. Afgezien van het materiaal van vervaardiging is het verschil tussen ploegkouter en eergetouwkouter alleen gelegen in het verschil tussen ploegen en eren. Bij het eren had de vuurstenen kouter waarschijnlijk alleen tot doel, het scheuren van een eventueel vegetatiedek of zode te bevorderen. Het uitzonderlijk fraaie artefact van Medemblik is een belangrijke aanwinst. Het is één van de zeldzame Nederlandse stukken, waarop met succes analyse van de besproken verschijnselen toegepast kan worden. Als in toekomstige publikaties dit type artefact als KOUTER wordt vermeld, dan hebben de stenen van Rolde en Medemblik niet voor niets gesproken.

Voor publikatie geschikte vondstmeldingen kunnen t.a.t. aan de hoofdredakteur worden toegezonden. Voor eventuele tekeningen of foto's van goede kwaliteit, die de meldingen kunnen verduidelijken, kan kosteloos een beroep gedaan worden op een van onze tekenaars of fotografen.

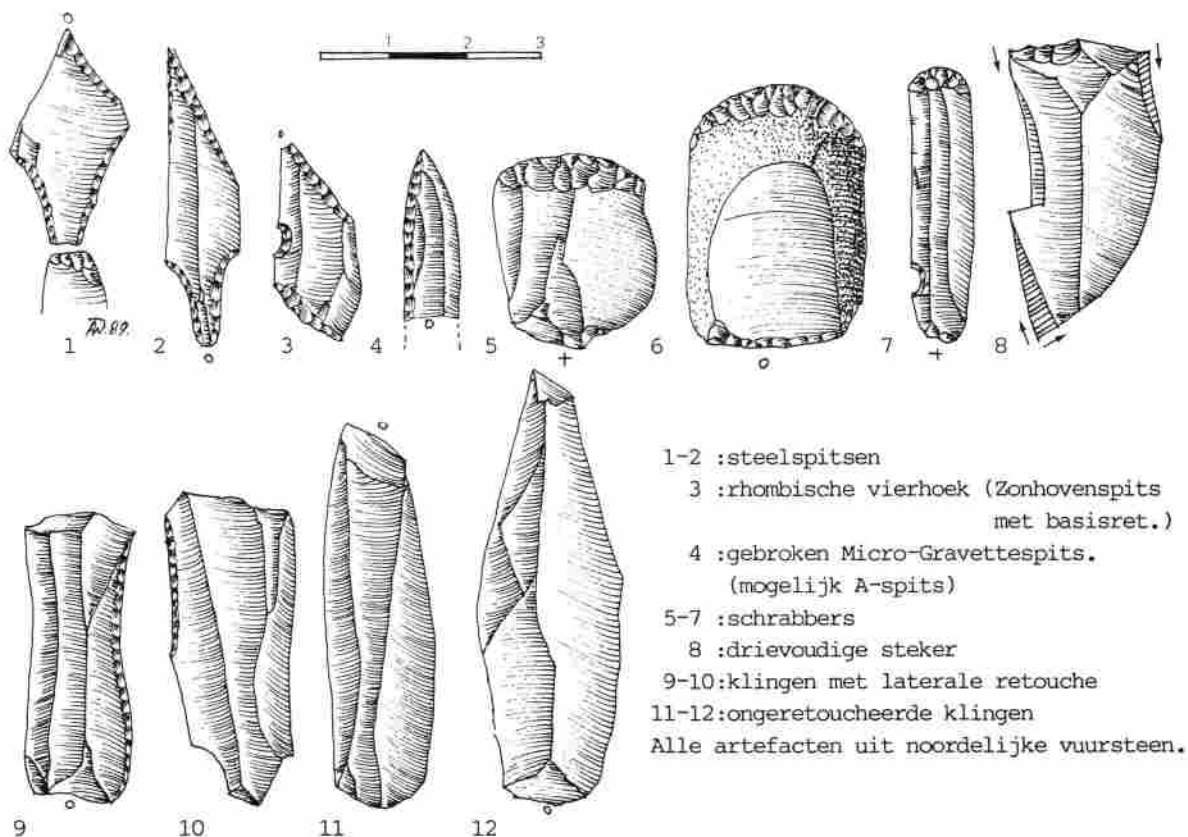
AHRENSBURGIEN VAN DE HAVELTERBERG.

In 1978 maakte A. Wouters sr. in "Archaeologische Berichten IV", melding van een kleine concentratie artefacten behorend tot de steelspitsvoerende Ahrensburgcultuur onder Havelterberg.

Deze werktuigen werden ontdekt door Anton Wouters tijdens een excursie van een achttal amateurarcheologen onder leiding van Tjerk Vermaning.

De vindplaats heeft opnieuw enkele artefacten opgeleverd, waaronder een gave steelspits. De vondsten uit 1978 werden aan Vermaning geschonken. De concentratie heeft zich bevonden in het stuifgebied op de grens van Drenthe en Friesland, enige kilometers achter de kazerne aldaar. De collectie bevindt zich in de verzameling van Klaas Geertsma (stad Groningen).

Behalve onder Havelterberg en op de Ginkelse Heide is onlangs ook in Friesland een derde vrijwel zekere vindplaats van de Ahrensburgcultuur boven de grote rivieren ontdekt. Deze is momenteel in bewerking op het B.A.I. in Groningen (mond. meded. van F. de Vries).

1-2 :steelspitsen
 3 :rhombische vierhoek (Zonhovenspits met basisret.)
 4 :gebroken Micro-Gravettespits. (mogelijk A-spits)
 5-7 :schrabbers
 8 :drievoudige steker
 9-10:klingen met laterale retouche
 11-12:ongeretoucheerde klingen
 Alle artefacten uit noordelijke vuursteen.

Ahrensburgcultuur. Vindplaats: Havelterberg. Collectie: K. Geertsma. Tekeningen op ware grootte.

Verder zijn er van boven de grote rivieren nog twee steelspitsen bekend als "losse vondst".

Eén van de Goudsberg bij Lunteren (Arch.Ber.nr.18,p.109) en één uit Gramsbergen.Deze laatste werd gevonden niet ver van de door A.Kleinjan ontdekte concentraties die drs D.Stapert beschreef in "Archäologisches Korrespondenzblatt" (IX-1979 pp. 161-166).De concentratie Gramsbergen I was gelegen boven een sediment dat pollenanalytisch (Casparie) en met de C-14-datering (11130 ± 60 BP.GrN.8074) in de Alleröd geplaatst kon worden.Het artefactcomplex past volkomen in het Ahrensburgien, alleen de steelspitsen ontbreken.Stapert deelt de vondsten in bij het preboreaale Mesolithicum n.a.v. een C-14-datering van pinus-houtskoolresten uit een verlaging in de vondstconcentratie (9326 ± 60 BP.GrN.7793).De samenhang van deze laatste datering met de artefacten is volgens Stapert niet met zekerheid vastgesteld.De samenhang van de steelspits met de concentratie is evenmin met enige zekerheid te bewijzen.De mogelijkheden dat Gramsbergen I toch wel eens tot het Ahrensburgien te rekenen is,zijn beslist niet uit te sluiten.De vondst van een Lyngbybijl met meandergraving en een vogelkopsculptuur uit het IJsselgebied ten noorden van Zwolle (samenvloeiing Zwarte Water en Vecht) is eveneens een indicatie van het voorkomen van het Ahrensburgien in Overijssel (A.W. in Arch.Ber.nr.10-11, pp.233-234).

Bekijken we nu het verspreidingspatroon van de vindplaatsen van de Ahrensburgers van de Rijn-Maas-groep in het licht van het steeds toenemend aantal vondsten bóven de grote rivieren,dan lijkt het erop,dat er twee hoofdroutes naar de zoetwatermeren in de droogliggende Noordzeevlakte zijn geweest.

Een via het rivierenstelsel van de Rijn vanuit Duitsland (Caltenhardt,Wennemen,Letmathe,Lünen,Enkum,Clausheide,Altenrath, Odenthal,Gahlen),zich voortzettend in ons land (Ginkel,Lunteren) en via de IJssel (Gramsbergen,Zwolle) naar Zuidwest Drenthe en Friesland (Havelterberg en de nieuwe site nog in bewerking bij het B.A.I.).

De andere route vanuit België liep via het rivierenstelsel van de Maas,eveneens naar de meren in de Zuidelijke Noordzeevlakte(Zie ons artikel in Arch.Ber.nr.18 pp.63-138).

Nu is men geneigd te veronderstellen dat deze twee routes aan twee verschillende kudden rendieren met de daarop min of meer gelijktijdig jagende Ahrensburgers toe te schrijven zouden zijn.Maar kijken we naar het trekgedrag van het huidige Europese rendier,dan zien we ook een andere mogelijkheid.

Een rendierkudde heeft na ongeveer 40 à 50 jaar zijn route zo uitgeput,dat deze niet meer voldoende voedsel oplevert.

Abrupt verandert zo'n gigantische kudde rendieren hun route dan voor zo'n 40 à 50 jaar om daarna weer naar de eerste route terug te keren.Verklaart dit instinktief mechanisme mogelijk het verspreidingspatroon van de Ahrensburgvindplaatsen?

Onze gehele,nogal revolutionaire visie op het trekgedrag van de rendieren met in hun kielzog de Ahrensburgers,ontwikkelde zich naar aanleiding van vuursteenvariëteiten op de sites,maar vooral naar aanleiding van - nog steeds in aantal toenemende - rendierbotten,opgevist van de bodem van de Noordzee,die de zelfde typische bewerkingssporen vertonen als beschreven door dr.Alfred Rust,opgegraven op zijn beroemde Ahrensburgvind-

plaats Stellmoor (Die Grabungen beim Hof Stellmoor, 1936 a en 1936 b).

Als prof. L. Louwe Kooijmans in "Sporen in het Land" (1985, p. 142) schrijft dat opgebaggerde botvondsten hem weinig vertellen over de reconstructie van het milieu, is dat zeer zeker niet in alle gevallen waar.

Govert van Noort en Ad Wouters.

GRAVURES VAN EEN VIS EN EEN BISON UIT LOON OP ZAND

In betrekkelijk korte tijd werden op een vindplaats onder Loon op Zand (N.Br.), waar ook jongpaleolithische artefacten werden verzameld - waarschijnlijk behorend tot de Tjongercomponent - een sculptuur van een vis met aanvullende graving en een gravure van een bison ontdekt.

De door de heer H. Brummer gevonden vissculptuur met graving werd vervaardigd uit een afslag die nagenoeg uitsluitend bestaat uit een typische pseudocortex die aan de onderzijde nog slechts het restant van een translucide vuursteen laat zien ter grootte van 8 mm. Deze vuursteen die op de Zuidnederlandse jongpaleolithische vindplaatsen vrij veel voorkomt, werd ook op de vindplaats van beide gravures herhaaldelijk gebruikt voor 't vervaardigen van juist de artefacten van de beste kwaliteit. (voor wat deze vuursteen betreft, zie o.a.: Wouters, 1984: Arch. Ber. nr. 15 p. 74; Van Grunsven, 1987: Arch. Ber. nr. 18 p. 40 en Van Noort-Wouters, 1987: Arch. Ber. 18 p. 77-79).

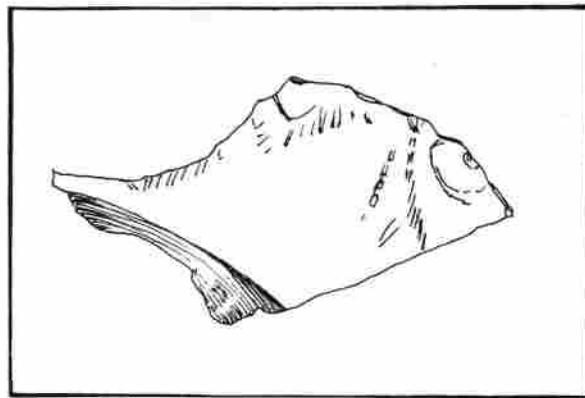

Fig.1

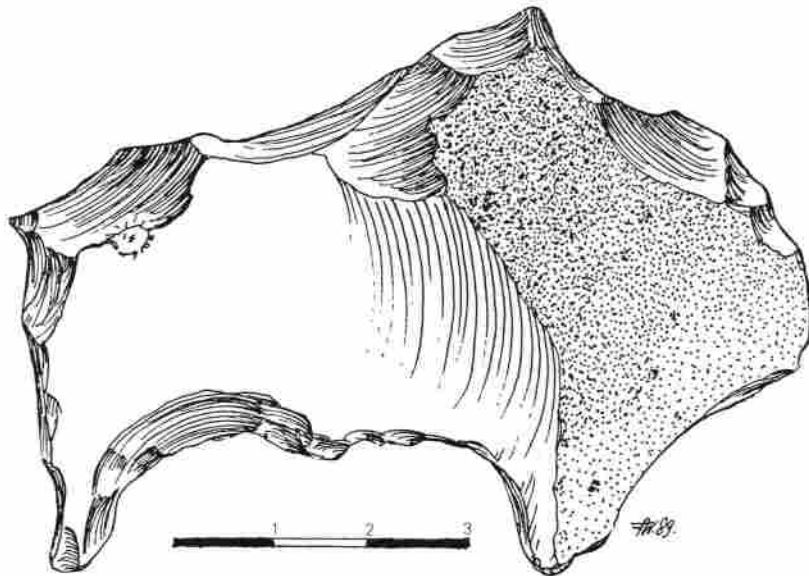
Vis-sculptuur met graving uit Loon op Zand.

Afbeelding op ware grootte.

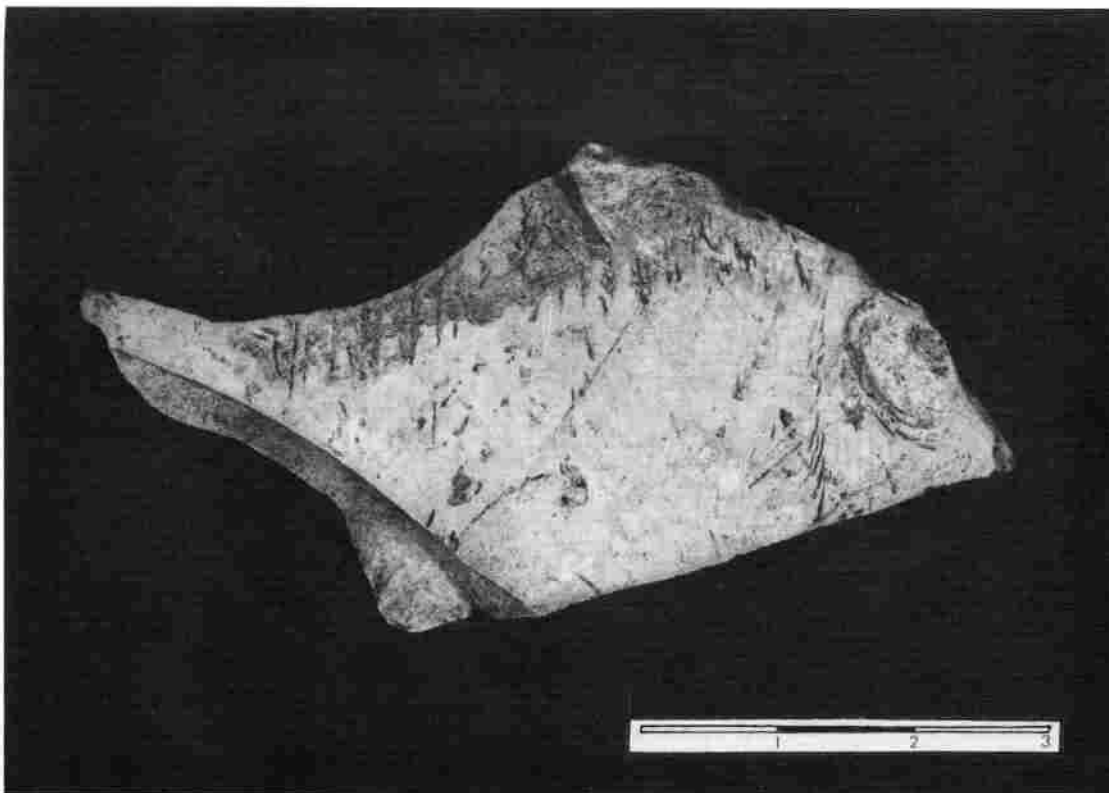
Collectie: H. Brummer.

Tekening: F. Somers.

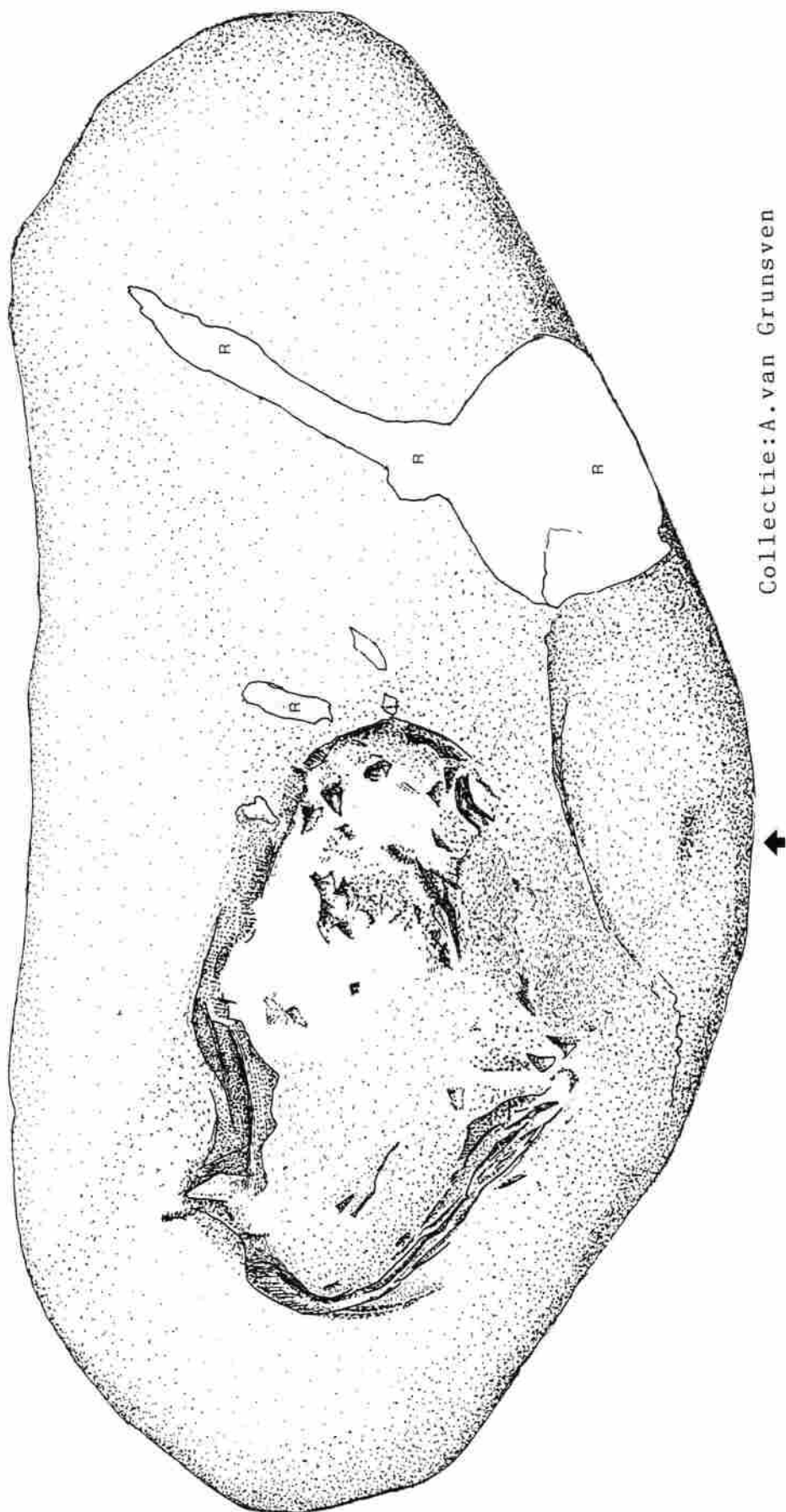
In de pseudocortex van deze sculptuur werden met een vuurstenen kling in een uiterst fijne lijnvoering, het oog, de kieuwlijn en de rugvinnen aangegeven (zie Fig. 1 en de foto). Het geheel geeft een gedetailleerde natuurgetrouwe weergave van de vis en is een schitterend kleinood te noemen. Jongpaleolithische visgravures al of niet in combinatie met sculpturen zijn o.a. bekend uit Abri Blanchard, Lespugue, Laurier-Basse, Gorge d'enfer en Les Eyzies.

De "Bison-sculpture van Norgervaart" uit de voormalige collectie van Tjerk Vermaning. Er werd bewust gebruik gemaakt van de cortex om de zware, behaarde koppartij van de bison te accentueren. Tekening naar kleurenfoto van A.W.

Sculpture van een vis met gravering uit Loon op Zand op een afslag met dikke pseudo-cortex van de typische translucide (Noordzee?)-silex. Collectie: H. Brummer

Collectie: A. van Grunsven

Fig.2
 Bizon-gravure uit Loon op zand. De afbeelding is op ware grootte.
 De gravure is vervaardigd met een burijn en de snede van een kling
 op een kwartsietische zandsteen met een gewicht van 2600 gram.
 R= recente beschadigingen.
 Tekening: F. Somers.

Het graveren van een sculptuur is uit ons land bekend van de Tjongersite Budel II (N.Br.), waar op een roofvogelkop een ruitmotief werd gegraveerd (Arch.Ber.nr.11-12,p.23,Wouters).

De gravure van de bison werd al in 1982 op de zelfde vindplaats ontdekt door de heer A.van Grunsvan.De gravering is aangebracht op een grijs-groene kwartsietische zandsteen die een beige patina vertoont en 2600 gram weegt.Jammer genoeg heeft een landbouwwerktuig lelijke beschadigingen achter gelaten op de zijde van de steen waarop de gravure is aangebracht.Dit geeft echter wel een brevet van echtheid;er is namelijk een zeer duidelijk verschil te zien tussen het oude oppervlak met gravure en de ongepatineerde recente beschadigingen (Zie Fig.2). Deze gravure is aangebracht zowel met een burijn (steker) als met een kling.Afbeeldingen van bisons zijn o.a. bekend uit Tuc d'Audubert en Isturitz.(1.*)

Beide vondsten die bijzonder overtuigend zijn, verdienen de volle aandacht van alle amateurarcheologen.Laat men niet alleen naar typologisch interessante vuurstenen artefacten kijken.Laat men ook letten op klopstenen,retouchoirs,aambeelden,gewei-fragmenten en botten.Vooral afslagen en ook gemodificeerde artefacten met cortexresten zal men beter moeten bekijken.Gebruik bij deze studie een goed strijklicht, waardoor eventuele gravures meer geaccentueerd worden.Op deze wijze zijn er in de afgelopen perioden al meerdere gravures in verzamelingen herontdekt die anders nimmer bekend zouden zijn geworden.De "Danser van Wanssum" is daar een prachtig voorbeeld van.

Frans Somers.

(1*).

Na het paard is de bison door de jongpaleolithische mens het meest afgebeeld. Zowel als grottschildering, gravure en combinatie van sculptuur met gravure. Bekend zijn de bisonfiguren van Les Eyzies, Laugerie-Basse, La Madeleine, Altamira, Lascaux, Combarelles, La Grèze, Gargas, Roc de Sers, Villars, La Mouthe, Pêche Merle, La Colombière, Les Trois Frères en honderden anderen. Uit ons land kennen we uit het Jong Paleo de bisonsculpture van Norgervaart van Tjerk Vermaning (Zie: Musch, 1985 in Arch. Ber. nr. 16, p. 113).

Combarelles De "aanvallende" bison van Loon op Zand, behoort qua type tot wat André Leroi-Gourhan "Stijl IV" noemt. Dit is de jongste fase van de jongpaleolithische kunst. Deze bison doet vooral denken aan de bisons van Les Combarelles en Le Portel. Stijl IV is vooral typerend voor het Laat-Magdalénien (V-VI), dat zelfs nog tot in de Allerödtijd doorloopt. De jongpaleolithische vondsten van Loon op Zand, waarvan vele geslagen uit de typische translucide Noordzeevuursteen met een dikke pseudocortex, behoren zeer waarschijnlijk tot een der "Epi-Gravettien Componenten" (Tjonger?). Ze zouden dus best eens in die zelfde Allerödtijd te plaatsen zijn.

A.W.

El Pindal

Montespan

Font de Gaume

Marsoulas

Teyat

Naar Leroi-Gourhan.

BRONZEN "URNENVELDMES" UIT DE
GELDERSE POORT

Bij een grind-en zandexploitatie werden door de gebroeders Böhmer meerdere archeologica geborgen, waaronder het hiernaast afgebeelde urnenveldmes.

Het eenzijdig snijdende artefact heeft een mooie dof-groene patina en is nagenoeg puntgaaf. Het lemmet heeft een grootste lengte, breedte en dikte van respectievelijk 144 mm, 24 mm en 5 mm (rugdikte). Gewicht: 95 gram.

De schachtkoker loopt taps toe met een verlopende doorsnede van 23 mm tot 18 mm en heeft een opening voor de nagel die de benen of houten handgreep moet fixeren.

Het mes heeft geen enkele versiering. Dit type urnenveldmes kan gedateerd worden tussen 800 en 700 BP. Het is vrij algemeen in westelijke regio's van Midden-Europa.

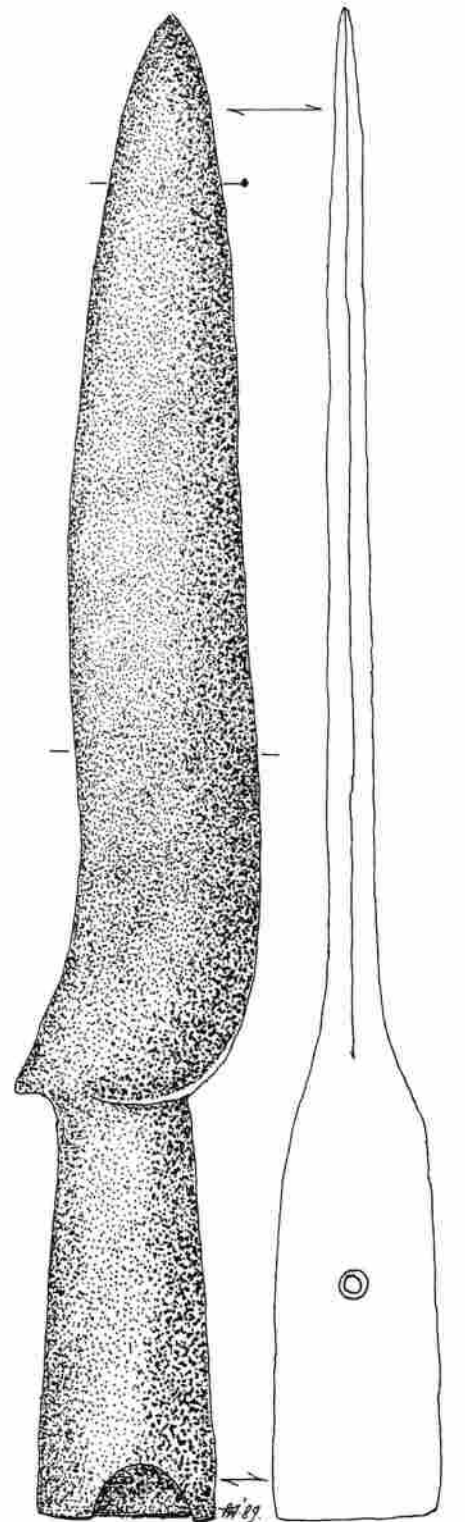
In ons land zijn ze veel zeldzamer dan de bronzen kokerbijlen en de vele vormen van bronzen speerpunten. Het is nog een open vraag of dit type urnenveldmes ook in ons eigen land werd gegoten.

Zeer zeldzaam zijn echter de urnenveldmessen zonder schachthuls, maar met een massieve, rechtstreeks aan het lemmet vastgegoten handgreep, die een dubbele T-vormige opsluiting kent voor een veiliger en gemakkelijker gebruik.

Er zijn slechts een tiental van deze prachtige, altijd rijk versierde urnenveldmessen uit West-Europa bekend, waarvan een vijftal uit ons land. Ten zuiden van de grote rivieren werden ze tot nu toe niet aangetroffen.

De datering ligt waarschijnlijk tussen 950 en 800 BP.

Reeds vroeger werden uit deze grindwinning door arbeiders een drietal kokerbijlen geborgen met nagenoeg rechthoekige dwarsdoorsneden van de koker en vrij kleine oortjes. Een van deze bijlen had een vleugelversiering. Datering in de achtste eeuw BP. Deze bijlen kwamen door verkoop bij een buitenlandse handelaar terecht.

URNENVELDMES
Gelderse Poort.
Vinders en collectie: Gebrs. BÖHMER, ULFT.

A.W.

HET OUD-PALEOLITHICUM VAN DE HOUTSE AKKERS (W.Brabant)

door

T.Reijers

Inleiding

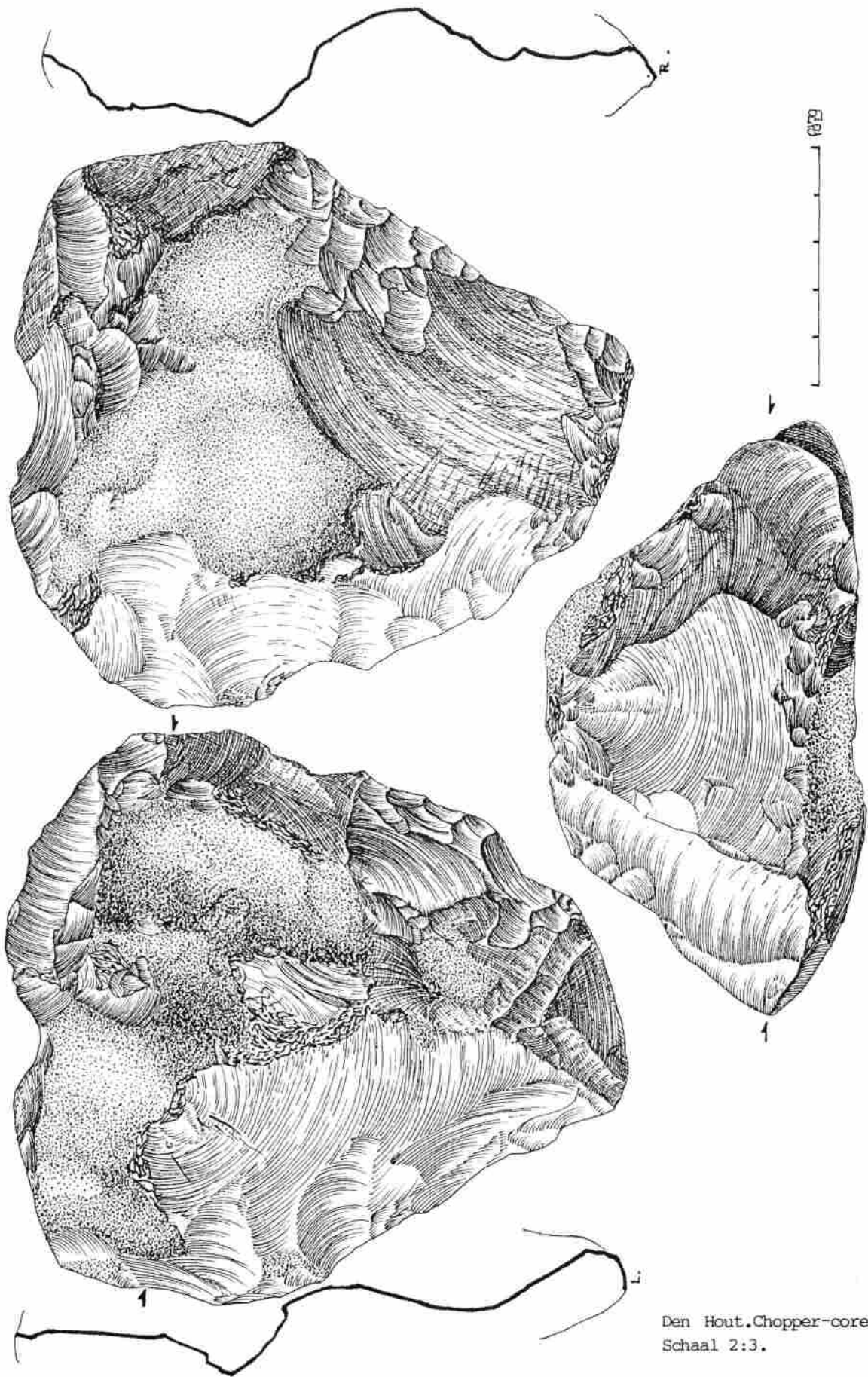
Sinds 1979 wordt er in de omgeving van het plaatsje Den Hout, gelegen ten noordoosten van Breda, gezocht naar artefacten uit de oudere steentijdperioden. Reden hiervoor is, dat in dit gebied de Formatie van Sterksel dagzoomt. Deze formatie is vooral door afzettingen van de Rijn en de Maas gevormd tijdens het vroegpleistocene Bavelien (Zagwijn en De Jong 1983/84), en het oudere deel van het "Cromerien complex" (Doppert et al. 1975). Samen met, van oost naar west verlopend, de Formatie van Tegelen en de Formatie van Kedichem, vormt deze de ondergrond van West Brabant.

In meerdere zandgroeves zijn verkenningen uitgevoerd naar het voorkomen van archeologisch materiaal in situ. Tot nu toe is er slechts één concentratie artefacten aangetroffen in een dergelijke situatie. Op dit materiaal wordt hieronder nader ingegaan.

Op meerdere plaatsen in het gebied zijn in de zandgroeves hout- en boomresten aangetroffen. Het gaat hier om verspoelde houtresten, die in een blauwgrijze leem zijn ingebed. Op één plaats werd in een profielwand een compacte laag bestaande uit houtresten, humus en ander organisch materiaal aangetroffen. Deze laag werd door een roodgekleurde zandlaag afgedekt met daarboven ongeveer 3 meter sediment, bestaande uit grofzandig materiaal. Deze vondst was aanleiding om een melding te doen aan de heer J. Broertjes van de Rijks Geologische Dienst, district Zuid. Zijn bezoek resulteerde in een onderzoek door medewerkers van de R.G.D. in november 1982. Doel daarvan was om te onderzoeken om welke formatie(s) het precies ging. Om dit doel te bereiken werden o.m. korrelgrootte, grind- en mineralen samenstelling bepaald, alsmede pollenonderzoek van de aanwezige plantenresten uitgevoerd. Op 2 mei 1983 werden de groeves opnieuw onderzocht door de heren Ruegg en Zandstra van de R.G.D.

De resultaten daarvan zijn door Zandstra vastgelegd in "Rapport nr. 781" van de Sedimentpetrologische afdeling van de R.G.D. De voorlopige conclusie is, dat de afzettingen tot de Formatie van Sterksel kunnen worden gerekend en dat er veel insnijdingen (geulopvullingen) in het gebied voorkomen. Vooral het feit dat er veel geulopvullingen zijn aangetoond is interessant, daar de randen van dergelijke geulen, voor zover ze niet in glaciële omstandigheden zijn gevormd, aantrekkelijke plaatsen zijn geweest voor de middenpleistocene mens.

De Houtse Akkers worden doorsneden door het Markkanaal. Tijdens grondopspuitingen uit dit kanaal zijn enkele stukken zwaar gefossiliseerd bot van dieren meegekomen, waaronder het linker gedeelte van de schedel van het oerrund. Momenteel (nov. 1988) wordt er weer zand opgespoten in een groeve, zodat mogelijk het aantal fossiele beenderresten kan toenemen. Belangrijk hierbij is, er op te letten of deze botten, zoals bij Nederviersel, bewerkt zijn. Ook met de mogelijkheid van artefacten die mee opgespoten worden uit diepe, voor onderzoek ontoegankelijke

Den Hout-Chopper-core
Schaal 2:3.

lagen zal rekening gehouden moeten worden.

Vindplaatsen en artefacten

Gelet op de vondstomstandigheden en de conditie waarin artefacten voorkomen, zijn deze in een drietal groepen in te delen:

1 - Licht gerolde oppervlaktevondsten.

Deze artefacten, behorend tot de Heidelbergcultuur, zijn nu van een tweetal concentraties bekend, alsmede enkele als losse vondst. In volgorde van hun ontdekking zijn deze vondsten genummerd met vooraf de toevoeging H.A. (Houtse Akkers). De twee concentraties hebben de nummers H.A.2 en H.A.9.

2 - Zwaar gerolde oppervlaktevondsten.

Deze artefacten zijn in het gehele gebied te verzamelen. Hoewel zwaar gerold, zijn ze toch als artefact te herkennen aan kenmerken als bifaciale bewerking en duidelijke "hinges" bij enkelvoudige choppers. Daar deze vondsten, afgaande op hun zwaar gerold uiterlijk, samen met ander grind mede de afzettingen vormen, kan als tijdstip van vervaardiging het beste een Vroeg- of Pré Cromer ouderdom aangehouden worden.

3 - Artefacten in een geologische context.

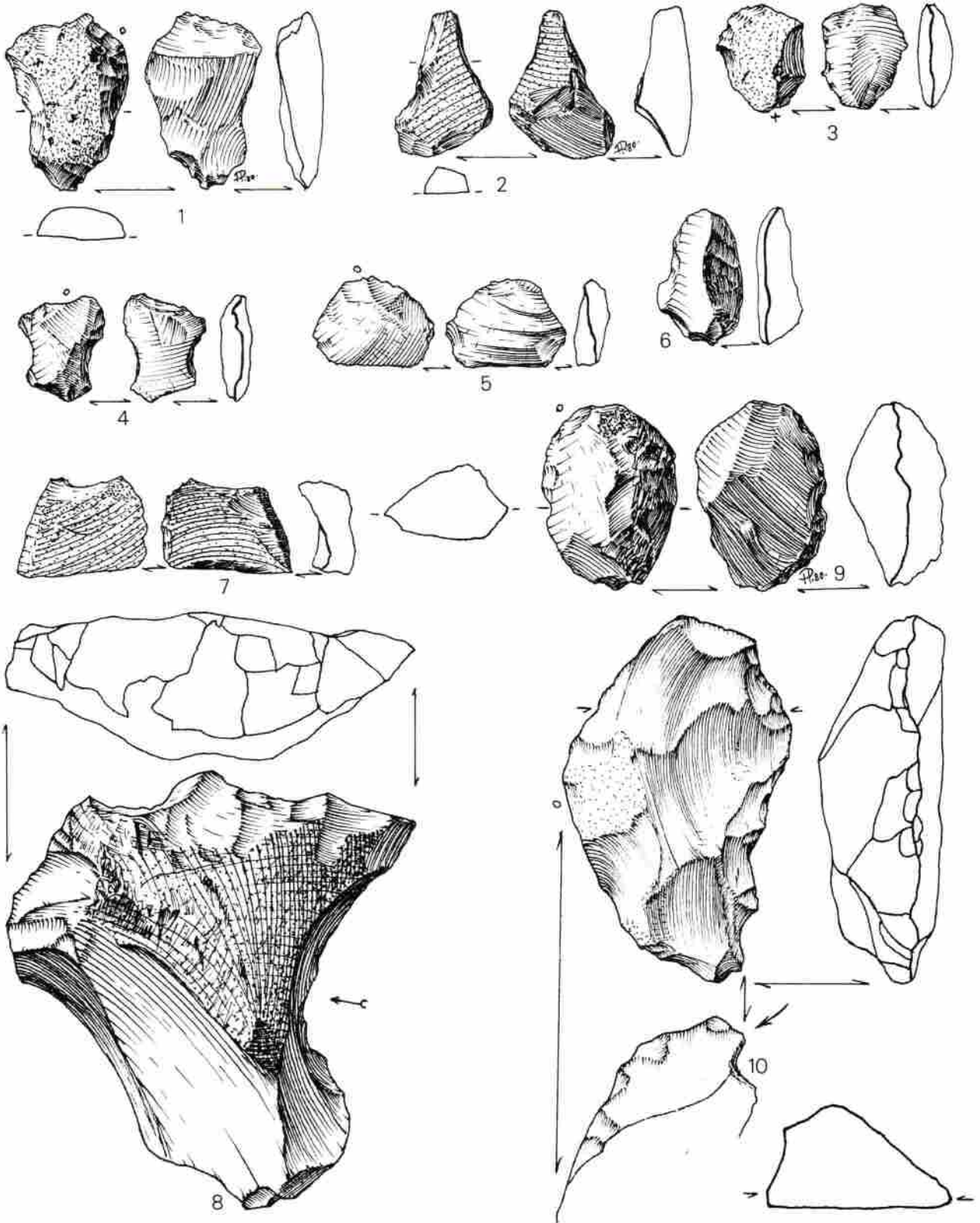
Er is slechts één concentratie vondsten bekend uit een dergelijke situatie (H.A.13). Alhoewel licht afgerond hebben deze toch de meeste waarde, daar ook hun geologische ligging in het onderzoek betrokken kan worden.

De eerste vondst in dit gebied werd medio de jaren zeventig gedaan door L. Moelands uit Breda. Daar er in die tijd nog weinig bekend was uit het Oud-Paleolithicum, werd het stuk nog niet als artefact herkend. In november 1979 werd het voorwerp getypeerd als zijnde een Abbeville biface (Dijkstra-v.d. Lee).

In augustus 1979 werd er een choppingtool aangetroffen, geslagen uit zwart gespikkelde vuursteen. Op dezelfde plaats werden er later nog meerdere honderden artefacten gevonden, eveneens vervaardigd uit deze vuursteen, alsook artefacten geslagen uit een meer grijsbruine vuursteensoort. Groot probleem van deze vondstconcentratie, die in secundaire positie naast het Markkanaal werd aangetroffen, is de vraag of de artefacten plaats-eigen zijn of niet. Is deze vuursteensoort van zuidelijke oorsprong, getransporteerd door Rijn of Maas, of is ze verzameld langs de vroegere Noordzeekust? Gelet op de zeer fijne beschadigingen die op de cortexdelen voorkomen en die in de branding ontstaan kunnen zijn, moet ook met deze mogelijkheid rekening gehouden worden. Een opmerkelijke vondst in deze concentratie is een 26 cm lang bifaciaal bewerkt artefact, vervaardigd uit vulkanisch gesteente. In het Afrikaanse Oldowan zou het stuk beter op zijn plaats zijn.

Ook uit Bakel zijn artefacten van deze vuursteen bekend, die eveneens in secundaire ligging werden aangetroffen (Thoe Schwartzenberg 1980).

Een belangrijke ontdekking in verband met deze vuursteensoort werd enkele jaren geleden door W. de Jonge uit Schelle (België) gedaan. In de omgeving van Nederviersel, waar men de rech-

Artefacten uit de vindplaats Den Hout. Schaal 1;1.

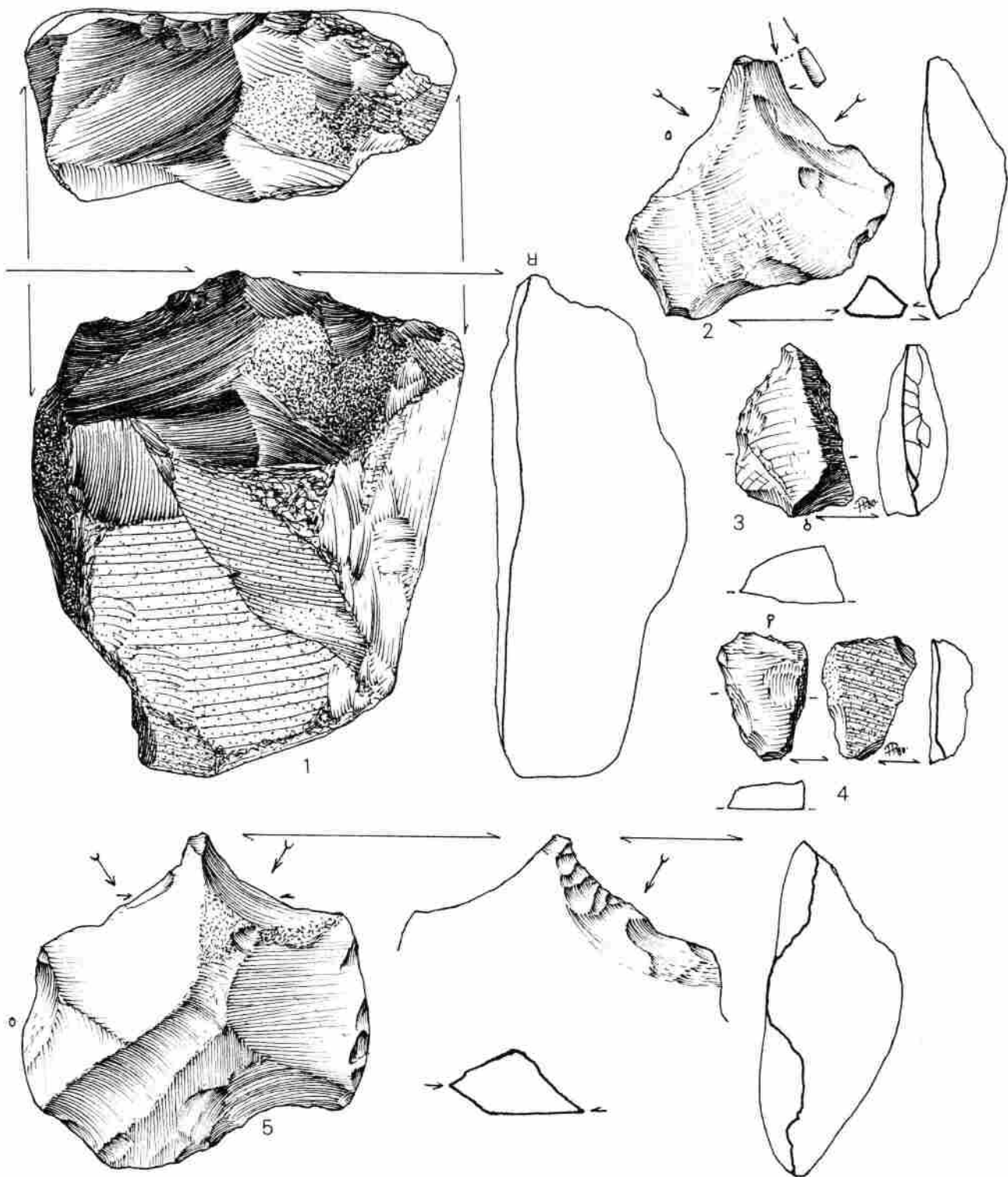
terover van het Albertkanaal had verbreed en uitgediept voor de grotere scheepvaart, trof hij artefacten aan vervaardigd uit de zelfde soort vuursteen. Behalve de vuursteensoort zijn de artefacttypen, waaronder choppers, choppingtools, gekerfde werktuigen, een aantal hachereaux, schaven, proto- en gewone bifaces en geretoucheerde klingvormige afslagen, identiek aan die van de Houtse Akkers en Bakel. Interessant is het voorkomen van een klein aantal primitieve klingkernen. Evenals bij de vondsten van de Houtse Akkers is er sprake van glanspatina. Sommige artefacten zijn rood verkleurd door de laag waarin ze oorspronkelijk gelegen hebben. Bij dit materiaal is ook gefossiliseerd bot aangetroffen, dat bewerkt is en dezelfde kleur- en glanspatina heeft.

Prof. Fr. van Noten, verbonden aan het Koninklijk Instituut voor M. Afrika in Tervuren, sprak zich sceptisch uit over het artificieel karakter van de vondsten. Prof. P. M. Vermeersch, verbonden aan het Laboratorium voor Aardwetenschappen te Leuven is daarentegen van mening dat het inderdaad artefacten betreft. Volgens Vermeersch behoort het materiaal thuis in de geologische formatie van de "Vlaamse Vallei" en is daarom te dateren op 650.000 jaar BC. Deze vallei, te vergelijken met de Centrale Slenk in Brabant, bevindt zich op ongeveer 10 à 15 meter diepte in het betreffende gebied waar de vondsten zijn gedaan. De grond die samen met de artefacten bij werkzaamheden in het Albertkanaal werd omhooggebracht, komt ook van deze diepte.

Een andere factor die er voor pleit dat het hier om een gesloten vondstconcentratie uit een oorspronkelijke ligging gaat, is het feit dat bij verder onderzoek over een lengte van 15 km langs het kanaal geen artefacten in de omhoog gebrachte grond werden aangetroffen.

De concentraties H.A.2 en H.A.9.

Hoewel enkel bekend als oppervlaktevondst, zijn deze vindplaatsen toch als gesloten vondstconcentratie te beschouwen. Na jarenlange verkenningen op deze plaatsen zijn er in het terrein duidelijke grenzen af te bakenen, waarbinnen artefacten te verzamelen zijn. De assemblages, waarvan de artefacten in dezelfde mate zijn afgerond, omvatten de voor het Heidelbergien karakteristieke elementen: choppers, choppingtools, pointed choppers, schaven, gekerfde werktuigen enz. Ook zijn in verschillende exemplaren de zgn. "Nasenschaber" bekend geworden. Dit type werktuig bestaat uit een platte steen met een werkpunt die d.m.v. aldan niet alternerende afslagen verkregen is. A. Rust beeldt in zijn publikatie over de artefacten "der Altonaer Stufe" dergelijke werktuigen af op plaat 77 en 78. Naast kleine en handgrote zijn er ook zeer grote, vele kilo's zware choppers gevonden. Deze werktuigen konden enkel met beide handen gehanteerd worden. De benaming "bottenkraker" is hier misschien wel het best op zijn plaats. Ook is er een zgn. beenderzaag gevonden. Deze is vervaardigd uit een grote fijnkorrelige kwartsiet, waarvan één rand bifaciaal bewerkt is. Dergelijke werktuigen hebben mogelijk een passieve functie gehad, door het vast in de bodem te zetten en het te bewerken voorwerp, hout of bot, er langs te bewegen. Een andere aanwijzing dat er van gesloten vondstconcentraties sprake is, is het voorkomen van klopstenen, malstenen, aambeelden en afslagen. Dit soort vondsten getuigen van het ter

Artefacten uit de vindplaats Den Hout. Schaal 1:1.

plaatse vervaardigen van werktuigen. Een aantal "malstenen" van beide vindplaatsen geven een zelfde beeld te zien. Als malsteen werden ovale rolstenen van kwartsiet uitgekozen, waarvan één zijde plat was. De slijtage-sporen zitten op nagenoeg dezelfde plaats.

Er zijn nu op H.A.2 293 artefacten geborgen en op H.A.9 176 stuks. Voor beide vindplaatsen geldt, dat kwartsiet het meest gebruikte materiaal is, gevolgd door vuursteen. Witte kwarts is slechts in enkele gevallen gebruikt. De hierboven genoemde steensoorten zijn lokaal voorhanden. In de verschillende groeves komen deze gesteenten in een grindbank in het bovenste deel van het profiel voor. De bewoning zal dus na afzetting van deze grindlaag hebben plaatsgevonden.

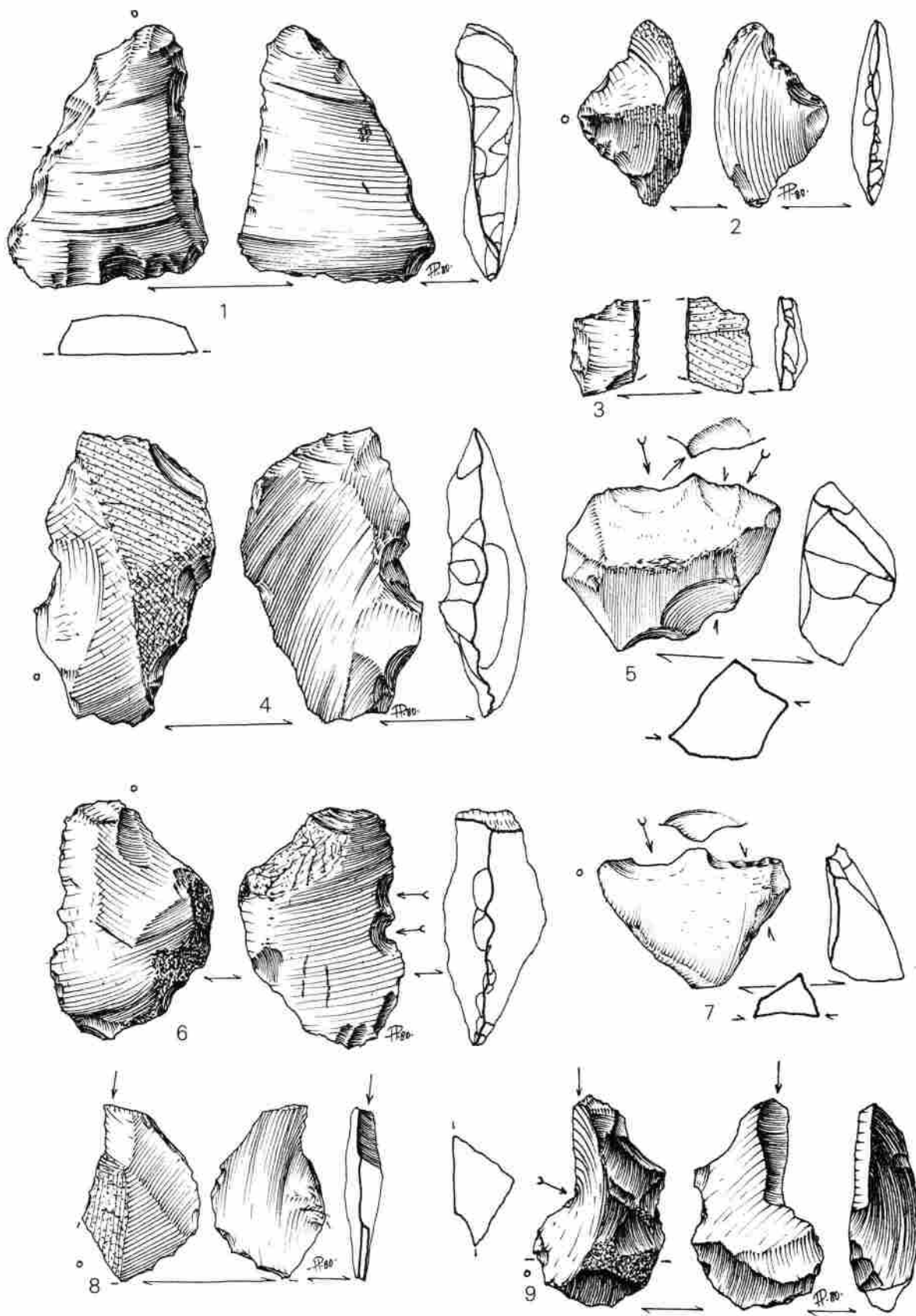
Vindplaats H.A.13 *

Deze vindplaats is gelegen in een kleine, thans verlaten zand-groeve. De eerste vondsten waren geen artefacten, maar de al eerder genoemde houtresten. Deze resten lagen op de bodem van de groeve ingebed in een blauwgrijze leem. Om meer duidelijkheid te krijgen over de geologische gelaagdheid ter plaatse, werd in de zuidwand van de groeve een profiel schoongemaakt. Daarbij kwam op een diepte van ongeveer 2,5 meter een platte steen van kwartsiet te voorschijn, waarvan één rand afgebroken (?) was. De voornaamste reden om de steen te bergen was het feit dat hij uit een van nature steenvrij sediment kwam. Later werd het artificiële karakter ervan herkend. Nadat het duidelijk was dat het hier om een artefact ging, werden in dezelfde wand, alsook in de noordwand van de groeve verdere onderzoekingen verricht. Hierbij zijn in de noordwand een negentiental artefacten uit een goede in situ gekomen. Over de gehele lengte van het al reeds afgestoken profiel bleek, in tegenstelling tot de zuidwand, een grindbankje met een dikte van 10 à 20 cm te verlopen. Uit deze grindlaag, die mogelijk het basismateriaal voor de artefacten geleverd zal hebben, kwamen de artefacten te voorschijn. Deze artefactvoerende laag rust op een leemlaag en is door roodgekleurd, grofzandig sediment afgedekt. De volgende werktuigen zijn thans geborgen: 2 concave choppers, 8 choppers met beitelvormige snede (chisel edged choppers), 4 pointed choppers, 1 getande chopper, 1 choppingtool, 1 rugmesje, 1 boortje en één bewerkt stuk vuursteen.

Behalve het rugmesje met bifaciale retouche en de choppingtool zijn alle werktuigen unifaciaal bewerkt. Deze manier van bewerken is overheersend in de Tiglien component van het C.C.C. Mede om deze reden maakt het artefactcomplex een primitievere indruk dan de aan de oppervlakte geborgen Heidelberg artefacten. De stratigrafische positie van de artefacten maakt een datering in het onderste deel van het Cromerien aannemelijk. De eventueel nog aanwezige artefacten liggen momenteel goed beschermd in de groeve, zodat er nog mogelijkheden aanwezig zijn voor toekomstig onderzoek.

Slot

De op de Houtse Akkers voorkomende vindplaatsen van Heidelberg artefacten zijn maar enkele van een veel groter aantal die in Nederland en omliggende gebieden worden aangetroffen. Hoewel het in de meeste gevallen om oppervlaktevindplaatsen

Artefacten uit de vindplaats Den Hout. Schaal 1:1.

gaat, ligt hun betekenis in het feit dat ze getuigen van een bewoning in de Noorwesteuropese laagvlakte in het vroegste deel van het Midden Pleistoceen.

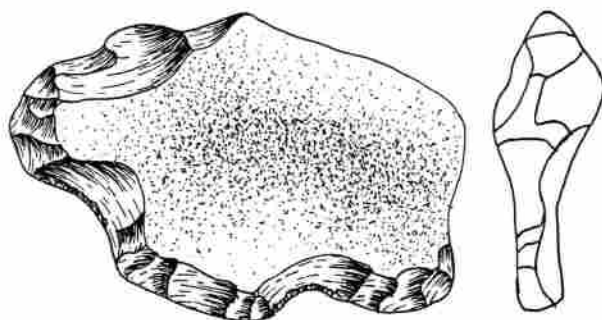
Mede door vondsten van deze ouderdom wordt de vraag wáár een eventuele ontwikkeling van hominiden zou hebben plaats gevonden weer interessant. Afrika, bekend door vondsten van fossiele hominide resten en artefacten uit het overgangsgebied Plio/Pleistoceen, is "altijd" beschouwd als hét continent waar iets dergelijks heeft plaats gevonden. Alhoewel vondsten van hominiden uit deze oude perioden uit Europa (nog) niet bekend zijn, kan er gewoon niet voorbij gegaan worden aan artefactassemblages die wel een dergelijke hoge ouderdom (kunnen) hebben. Het wordt om deze reden dan ook steeds aannemelijker, dat er behalve in Afrika, ook in Europa (en elders) een ontwikkeling heeft plaats gevonden.

De vondsten die in het begin van deze eeuw gedaan zijn in o.a. het Franse Cantal-gebied en in East Anglia, en die door vakarcheologen zijn weggeredeneerd als zijnde "eolithen", door de natuur gevormde stenen, zijn opnieuw de moeite van het bestuderen waard. Het is te hopen dat toekomstige archeologen, die niet alleen hun vroegere vakgenoten passief naschrijven, de moed hebben deze vondsten, indien die nog voorhanden zijn, opnieuw te gaan bekijken. Ook de artefacten die de laatste tijd gedaan zijn uit het overgangsgebied Plio/Pleistoceen zouden in een dergelijk onderzoek betrokken moeten worden.

Verder rest mij nog P. Dijkstra en H. Peeters te danken voor het vervaardigen van de tekeningen.

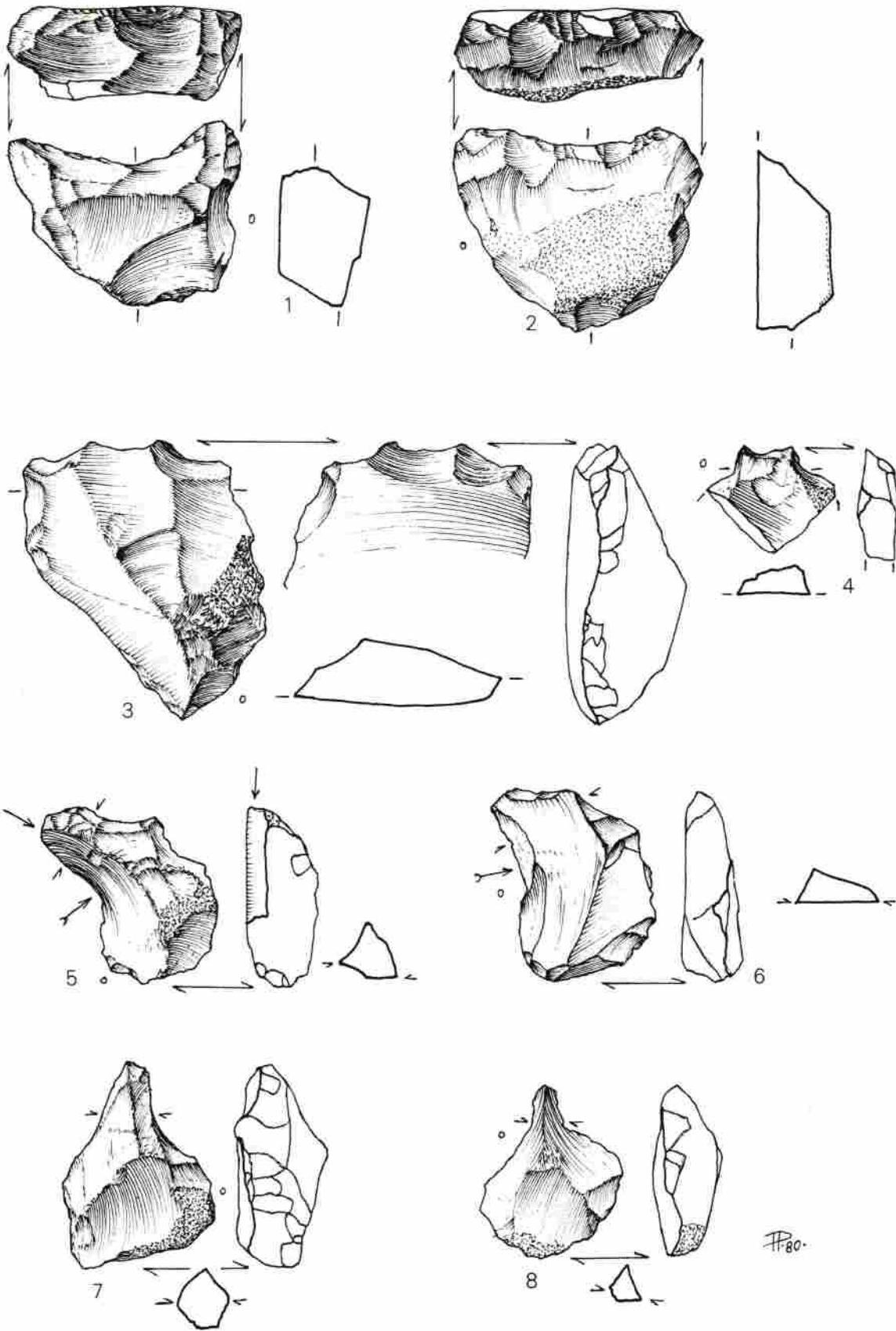
De gegevens uit Nederviersel werden verkregen van W. de Jonge uit Schelle, waarvoor eveneens mijn hartelijke dank.

Breda, 1988.

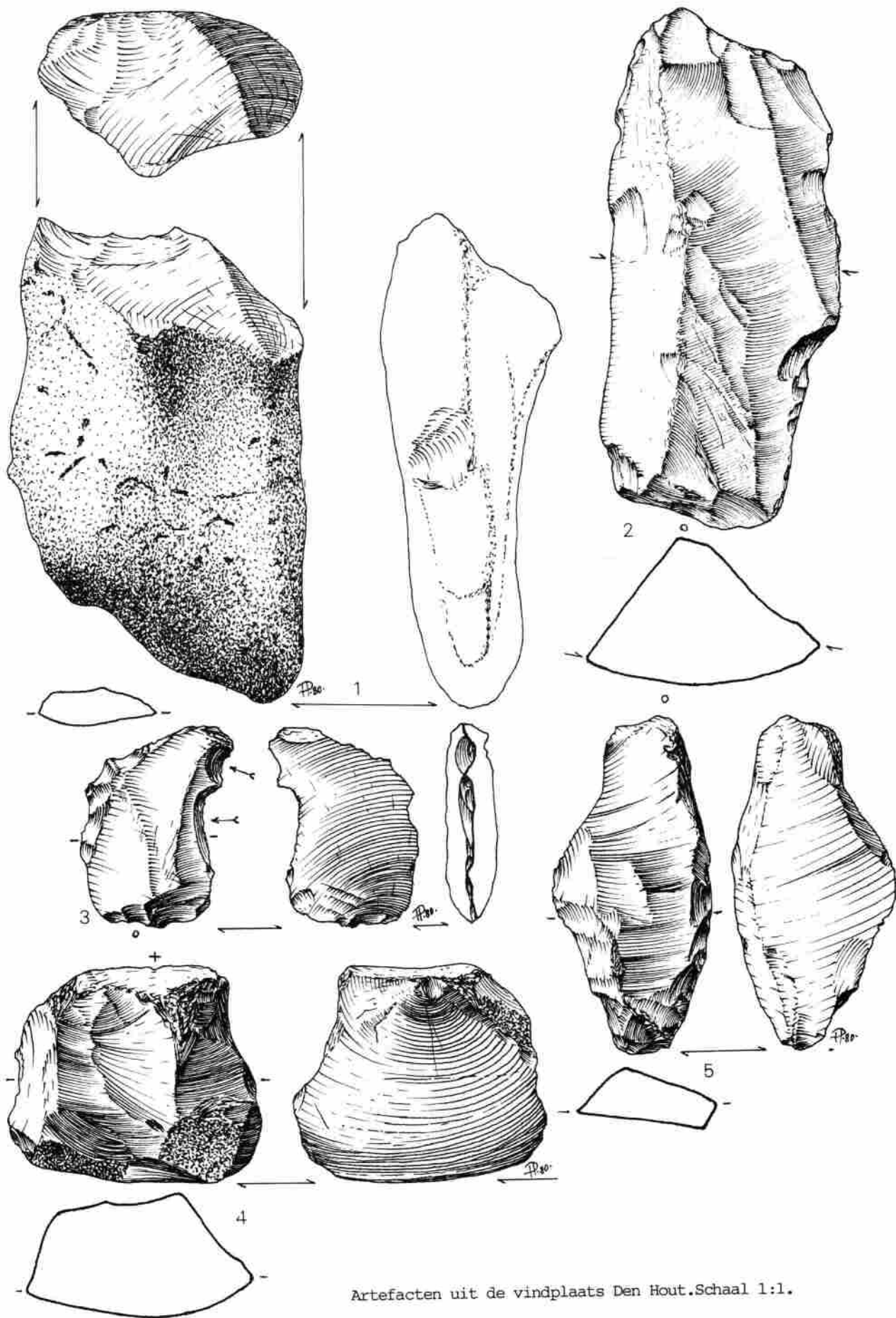

Den Hout. Sculptuur van een beer (H.A.I.).

Zowel nek-, kop-, als de pootpartijen zijn door een duidelijke en opzettelijke retouchering langs de randen aangebracht. Schaal 2:3.

Artefacten uit de vindplaats Den Hout. Schaal 1:1.

Artefacten uit de vindplaats Den Hout. Schaal 1:1.

Literatuur

- Dijkstra, P. en A. van der Lee., 1980: Oudpaleolithische vondsten uit Den Hout en Duizel, prov. Noord Brabant, Archaeol. Berichten nr. 7, pp 60-62.
- Doppert, J.W. Chr., 1975: Foraminiferenzonering van het Ned. Onder Kwartair en het Tertiair. (In Zagwijn et al.: Toelichting bij de geologische overzichtskaarten van Nederland).
- Franssen, C. J. H. en A. Wouters., 1983: De Heidelbergcomponent van het C.C.C. in de stuwwallen, Arch. Ber. nr. 13 pp 21 e.v.
- Rust, A., 1956: Artefakte aus der Zeit des Homo Heidelbergensis in Süd- und Norddeutschland.
- Rust, A. en G. Steffens., 1962: Die Artefakte der Altonaer Stufe von Wittenbergen.
- Schwartzenberg, G. F. thoe., 1980: Oudpaleolithische vondsten in Noord-Brabant, Arch. Ber. nr. 7, pp 63-65.
- Wouters, A., C. J. H. Franssen en A. Kessels., 1981: Typologie van de artefacten van de Chopper-Choppingtool Complexen, Arch. Ber. nr. 10, pp 18-115.
- Zagwijn, W. H. en J. de Jong., 1983/84: Die Interglaziale von Bavel und Leerdam und ihre stratigraphische Stellung im niederländischen Früh-Pleistozän. Mededelingen R.G.D. 37-(3), pp 156-169.
- Zagwijn, W. H. en C. J. Staalduinen., 1975: Toelichting bij de geologische overzichtskaarten van Nederland.

* De Belangrijkste vindplaats H.A.13 met in situ-vondsten, zullen t.z.t. in dit tijdschrift uitvoerig besproken worden, geïllustreerd met tekeningen en foto's.

IN MEMORIAM TJERK VERMANING

door

Anton van der Lee

Op 11 oktober 1987 overleed in het ziekenhuis te Groningen de bekende Drentse praktijkarcheoloog Tjerk Vermaning in de leeftijd van 58 jaar. Op 15 oktober vond, onder grote belangstelling uit archeologische kringen, de crematie plaats. Volgens de wens van de overledene werd later zijn as uitgestrooid op de befaamde vindplaats Hoogersmilde, zijn eerste grote ontdekking. Een leven met vele ups and downs had zijn einde genomen, naar menselijke maatstaven te vroeg.

Tjerk Vermaning is een van de meest markante figuren geweest onder degenen, die zich in deze eeuw in Nederland met oudheidkundig bodemonderzoek hebben bezig gehouden. Er zijn tijdens zijn leven al vier boeken over hem verschenen, wat op zichzelf al uitzonderlijk mag worden genoemd. Een autodidact, die ondanks zijn gebrekkige schoolopleiding - drie winters lagere school - wist door te dringen tot de top in een specialisme als de Steentijd, enkel en alleen dank zij intelligentie en inzicht, een aan fanatisme grenzende inzet en een groot doorzettingsvermogen. De omstandigheden waren zonder meer in zijn nadeel. Vanaf zijn vroegste jeugd was hij gedwongen om langs de weg zijn brood te verdienen. Een schip was zijn huis en de dagelijkse zorgen voor het levensonderhoud van zijn gezin hielden hem voortdurend bezig. Meestal blijven in dergelijke omstandigheden de interesses beperkt tot strikt materiële zaken, maar Tjerk had wel degelijk belangstelling voor vele andere dingen: voor de herkomst van het leven, van de mens, voor geschiedenis en prehistorie. Dit laatste werd voor hem ten slotte niet alleen een hobby, maar een passie, een levensvervulling.

Tjerk Vermaning wilde nadrukkelijk een plaats veroveren in de maatschappij via de archeologie. Daarvoor had hij alles over; hij heeft er soms letterlijk honger voor geleden. Achteraf gezien kan men zich afvragen of de prijs, die hij voor zijn bekendheid heeft betaald, niet veel te hoog is geweest. Fysiek bleek hij niet opgewassen te zijn tegen spanningen, die zijn hobby met zich mee bracht. Ook psychisch was de druk soms te zwaar en dan gooide hij er tijdelijk het bijltje bij neer. Tjerk is zeker een omstreden figuur geweest, een "steen des aanstoets en een teken van tegenspraak", waar omheen de emoties hoog konden oplaaien. Men kan er niet omheen, hem in bepaald opzicht ook als een tragische figuur te zien. Het lijkt geen twijfel, dat hij aan de archeologie te hoge verwachtingen heeft gesteld, hoger dan die wetenschap te bieden had. Dit resulteerde in frustraties, die op geheel verschillende wijze tot uiting kwamen.

Op zoek naar erkenning trad Vermaning nogal eens in de publiciteit met overtrokken uitspraken over eigen kunnen en over de betekenis van zijn ontdekkingen, maar daarbij mag niet worden vergeten dat anderen veelal in dit opzicht suggesties deden, die dan door Tjerk gretig werden overgenomen en eventueel nog wat geaccentueerd. Niettemin had hij van officiële zijde meer waardering verdiend dan hij heeft gekregen. Bij de publicatie van zijn vondsten werd hij niet betrokken. Het stak hem, dat niemand van de beroepsarcheologen hem feliciteerde met zijn succes, dat toch het resultaat was van jarenlang systematisch zoeken, gebaseerd op een grondige geologische kennis. Maar wat erger was: zijn dierbare stukken werden hem ook nog afhandig gemaakt door een beroep op de wettelijke bepalingen over schatvondsten; hij kreeg zelfs niet eens de toegezegde afgietsels en foto's voor zijn drijvend museum. Toen hem dat ook nog eens met de artefacten van Hijken gebeurde, was de maat vol. Noch de cultuurprijs van de provincie

Drenthe, noch de tijdelijke financiële regeling m.b.t. vergoeding voor zijn speurwerk konden compensatie bieden voor de irritatie. Vermaning keerde zich af van de beroepsarcheologen, die hij alleen nog maar trachtte belachelijk te maken. Voor journalisten werd hij een dankbaar object, want hij verkondigde zijn opvattingen op niet mis te verstane, soms ongenueanceerde wijze. Hij verweet met name de professionele archeologen, dat hun kennis zich beperkte tot de theorie in plaats van de praktijk. De pers maakte van hem een David, die tegen Goliath vocht en het kritiekloze publiek smulde daarvan.

TJERK VERMANING, 1978

FOTO: A.W.

Op 15 maart 1975 sloeg het noodlot toe voor Tjerk Vermaning en de zijnen, toen de Groningse "steentijdspecialisten" hem van vervalsing beschuldigden en daarmee alleen maar aantoonde, dat ze nog incompetenter waren dan ze door de Drentse praktijkman waren afgeschilderd. In hoeverre de slechte verstandhouding van invloed is geweest op de door drs Stapert en prof. Waterbolk uitgebrachte aanklacht, is niet vast te stellen. Tjerk kon helaas niet relativiseren. Niet alleen hijzelf, maar ook zijn gezin leed ernstig on-

der de situatie. Weliswaar werd hij tenslotte vrijgesproken van alles wat hem ten laste was gelegd, maar de hele rechtsgang was weinig verheffend en een volledige rehabilitatie bleef uit, mede als gevolg van obstructie door degenen die vreesden, daardoor gezichtsverlies te lijden.

Wanneer wij ons afvragen, wat de betekenis van Tjerk Vermaning is geweest voor het archeologisch onderzoek in Nederland, dan mogen wij op de eerste plaats vaststellen, dat hij het Oud en Midden-Paleolithicum in Nederland heeft opgevijseld van het niveau van de losse toevalsvondst tot dat van de gesloten vondstcomplexen. Daarbij komt hem de verdienste toe, dat hij hierin is geslaagd dank zij een systematische, gerichte exploratie van zijn omgeving. Daarnaast heeft hij de Nederlandse bewoningsgeschiedenis ingevuld met voor ons land nieuwe tradities, zoals het Micro-Moustérien. Hij was de ontdekker van de eerste vondstgroep in Nederland met Font Robertspitsen, de vindplaats Norgervaart en bovendien vond hij daar de fraaie steensculptuur in de vorm van een bison. Maar de betekenis van Vermaning blijft niet beperkt tot hetgeen hijzelf heeft ontdekt. Door zijn vondsten zijn vele anderen op het spoor van het Oud en Midden-Paleolithicum in Nederland gezet. Zijn onafhankelijke houding heeft bovendien bijgedragen tot de emancipatie van onze Steentijdamateurs die, in de steek gelaten door de professionele archeologen op dat gebied, hun niet geringe krachten gingen bundelen in de APAN en in Archaeologische Berichten.

Soms zou men wensen, de geschiedenisboeken van de toekomst te kunnen inzien. Wat Tjerk Vermaning betreft ligt het in de rede te veronderstellen, dat zijn plaats daarin van grotere importantie zal zijn dan die van zijn belagers. De tijd zal alles onthullen en tenslotte zal de waarheid zegevieren over de leugen, de eerlijkheid over het bedrog. Hoe eerder, hoe liever, want de archeologische wetenschap is er immers alleen maar bij gebaat, dat alle positieve krachten de gelederen weer sluiten en tezamen het werk aanpakken, waarvoor Tjerk Vermaning in zijn leven de aanzetten heeft gegeven, gewild en ongewild. Hij heeft gezaaid, maar is aan oogsten nauwelijks toegekomen. Dat is een van de tragische aspecten van zijn leven in dienst van de archeologie.

Den Bosch, 1988

Enige maanden voor zijn dood schreef Tjerk Vermaning een dankbetuiging die hij als afscheid aan zijn beste vrienden toestuurde. Hij schreef:

"Bij deze doe ik jullie een exemplaar van het boek: "TJERK VERMANING, EEN LEVEN TUSSEN STENEN" toekomen. In het blauwe koft zit een dankbetuiging die ik persoonlijk zelf heb geschreven. Het is mijn "DANK" voor alles wat jullie voor mij hebben gedaan. Lees deze dankbetuiging goed en aandachtig door.

Vriendelijke groeten.

Tjerk Vermaning
Woonark "Intermezzo"
Groene Dijk 17. 9406 XM ASSEN.

DANKBETUIGING door Tjerk Vermaning

Bij de totstandkoming van het boek: "Tjerk Vermaning, een leven tussen stenen" leek het mij nu eens de ideale gelegenheid om mijn dank te kunnen uitbrengen aan al die mensen die mij en mijn gezin bijstand verleenden, in de voor ons zo moeilijke jaren tussen 1976 en 1981.

En meende ik bij deze gelegenheid er goed aan te doen, een dankbetuiging te gaan schrijven, voor al die mensen die jarenlang streden tegen het justitieel en wetenschappelijk onrecht, mij aangedaan. Ik wil dan ook langs

deze weg mijn dank uitbrengen aan al die mensen die mij steunden en troosten bij het overlijden van mijn vrouw, Grada. Ook wil ik tenslotte nog mijn dank uitbrengen aan al die mensen die blijk van medeleven toonden.

Nu de gelegenheid zich eindelijk voordoet om deze dankbetuiging te kunnen plaatsen....., beschouw ik het als mijn menselijke plicht om langs deze weg mijn bijzondere waardering en erkentelijkheid aan al deze mensen te moeten betuigen.

Ik schrijf deze dankbetuiging, omdat ik wil dat na mijn dood een ieder zal weten, welke mensen het waren die mij hulp en bijstand boden in de strijd tegen de draak die "ONRECHT" heet. En welke mensen het waren, die ten koste van eigen geld en tijd mijn eer en goede naam verdedigden, zowel tegen klasse-justitie, als tegen de vriendjes politiek der beroeps-archeologen. En welke mensen het waren, die voor mijn onschuld een getuige-eed durfden af te leggen: zowel voor de Rechtbank te Assen (1977), als voor het Hoger Gerechtshof te Leeuwarden (1978).

En welke mensen het tenslotte waren, die zich als trouwe vrienden aan mijn zijde schaarden tijdens de zo bedroefde stervensnacht van mijn vrouw Grada, in het Wilhelmina Ziekenhuis te Assen in de nacht van 7 op 8 maart 1981. Een nacht, die ik nooit zal vergeten.

Welnu, de namen van deze trouwe vrienden die mij hulp, troost en bijstand boden, zullen straks worden vermeld. Reeds jarenlang was het al mijn bedoeling om in een of ander boek een dankbetuiging te plaatsen. Doch jammer genoeg kreeg ik daarvoor nooit de kans. Toen schrijver Pieter Terpstra mij verzocht om medewerking aan de totstandkoming van een boek over mijn persoon, zag ik eindelijk de kans om aan mijn zo begeerde trekken te komen. Nu, of nooit. Welnu. Deze kans werd mij dit maal gegund door de Friese Pers Boekerij bv van Drachten. Daar het boek: "Tjerk Vermaning, een leven tussen stenen" door de Friese Pers Boekerij bv te Drachten zou worden uitgegeven, verzocht ik deze uitgever maatschappij een dankbetuiging in het boek te willen plaatsen. Dit bleek helaas niet mogelijk te zijn. Toch vond men zich bereid om aan mijn wensen te willen voldoen. Deze uitgeverij drukte 25 brochures van mijn dankbetuiging, die gratis aan mij werden verstrekt. Ook daarvoor mijn welgemeende dank. Omdat ik nooit de kans kreeg om mijn geschreven dank onder woorden te kunnen brengen, zo verscheen deze "DANKBETUIGING" wel wat aan de late kant. Doch een bekend spreekwoord zegt: Beter laat dan nooit. Dit moeten de mensen me dan maar vergeven.

Eén ding mag men nooit vergeten: Mijn dank jegens alle mensen die mij hulp en bijstand boden wordt hier voor altijd vastgelegd. En mijn dank is groot. Mogen de namen van al deze mensen in onze herinnering blijven. Zij hebben dat verdiend.

Mijn uitzonderlijke dank gaat uit naar de heren:

De hooggeleerde heer Prof. Ir. D. Goosen uit Enschede (Overijssel).
De zeergeleerde heer Dr. Ir. C. J. H. Franssen uit Bennekom (Gelderland).
De zeergeleerde heer Dr. J. Buma uit Nijmegen (Gelderland).
De zeergeleerde heer P. J. A. Beersma uit De Punt (Drenthe).
De zeergeleerde heer A. M. Wouters uit Lent (Gelderland).
De weledele heer E. Horn uit Sellingen (Groningen).
De weledele heer J. E. Musch uit Anloo (Drenthe).
De weledele heer A. van der Lee uit 's-Hertogenbosch (Noord Brabant).

Mijn bijzondere dank gaat uit naar de dames:

Mevrouw E. Beersma uit De Punt (Drenthe).
Mevrouw P. Wouters uit Lent (Gelderland).
Mevrouw R. Horn uit Sellingen (Groningen).

Mevrouw G.Sloots uit Veendam (Groningen).
Mevrouw B.van der Lee uit 's-Hertogenbosch (Noord Brabant)

Mijn dank aan de mensen die vertrouwen in mij stelden:

De weledele heer P.Dijkstra uit Veldhoven (Noord Brabant).
De weledele heer H.van Westing uit Eext (Drenthe).
De weledele heer B.Hoeksema uit Emmen (Drenthe).
De weledele heer B.Duppen uit Arnhem (Gelderland).
De weledele heer J.Musch uit Anloo (Drenthe).
De weledele heer D.Veen uit Stadskanaal (Groningen).
De weledele heer H.Veen uit Borger (Drenthe).
De weledele heer P.Kroezinga uit Gasselte (Drenthe).
De weledele heer C.Valkenburg uit Groningen (Groningen).

Een slotwoord aan deze dankbetuiging.

Ik moet er met klem op wijzen, dat al deze namen in verband staan met de tijd tussen 1976 en 1981. Het zijn de namen van mensen die óf in mijn verdediging hebben gezeten, óf als praktijk-archeoloog zich hebben doen inspannen om bewijzen te verzamelen van mijn onschuld aan vervalsing. Maar ook de namen van mensen die in die tijd een blijk van medeleven toonden, tijdens het overlijden van mijn vrouw Grada.

Een aparte dank verdienen nog de heren A.Hoekstra en R.Seidel uit Assen. Ook deze mensen toonden meerdere malen hun medeleven. Verder wil ik ieder bedanken die met het gezin Vermaning heeft meegeleefd.

Met grote dankbaarheid,

Tjerk Vermaning.

A.W. Den Bosch.

EEN WEL ERG LATE VONDSTMELDING
door
Anton van der Lee

In 1970 overleed te Deventer op hoge leeftijd dr. J. Butter, een van de "pioniers" van het Steentijd-onderzoek in Nederland. Vooral in de jaren tussen 1920 en 1940 publiceerde hij regelmatig in tijdschriften als De Levende Natuur en het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, zoals ook zijn tijdgenoten als Oppenheim, Popping en Van der Vlugt dat deden. Dit was een gevolg van het feit, dat er in die tijd nog geen periodiek voor amateur-archeologen in Nederland bestond, zodat men met archeologische onderwerpen naar in wezen anders gerichte tijdschriften moest gaan. Het is begrijpelijk dat de redacties daarbij als eis stelden, dat de artikelen in ieder geval zoveel mogelijk met de aard van het tijdschrift in overeenstemming gebracht moesten worden en we zien dan ook, hoe b.v. R.M.H. Oppenheim zijn "Omwervingen in oernederland", een serie artikelen over het Mesolithicum in Nederlandse stuifgebieden, steeds vergezeld laat gaan van uitgebreide natuurbeschrijvingen om zijn bijdragen in De Levende Natuur geplaatst te krijgen.

J. Butter, die al vroeg zijn ouders verloor, groeide op bij een oom en tante in Winkel (Z.H.). Hij doorliep de Normalschool te Haarlem en vond zijn plaats in het onderwijs. Daarna studeerde hij voor de MO-akten Nederlands en Aardrijkskunde, en i.v.m. het laatste vak koos hij als bijspecialisatie Archeologie. In 1931 publiceerde hij het boekje "Les silex de

Budel", waarin hij zijn vondsten uit de stuifsterreinen bij de Budelse zinkfabriek wereldkundig maakte. Duidelijk is, dat hij daarin nog geen scheiding wist aan te brengen tussen Jong-Paleolithicum en Mesolithicum. Hij ging er namelijk steevast van uit dat alles wat in een verstuiving bij elkaar werd gevonden, ook werkelijk bij elkaar hoorde en dus van één en dezelfde ouderdom was. Niemand heeft hem dat ooit uit het hoofd kunnen praten.

Dr. Butter is nooit getrouwd. Als vrijgezel leefde hij temidden van een onvoorstelbare chaos, waarin hij kennelijk zelf goed zijn weg wist te vinden. Toen hij in januari 1970 op 87-jarige leeftijd overleed, bleek dat hij zijn grote collectie fossiele botten had nagelaten aan het Natuurhistorisch Museum in Leiden en zijn archeologica aan de R.O.B. Dientengevolge heeft dr. A. Verlinde van de Rijksdienst dagenlang gewerkt om ter plaatse uit te zoeken, wat men in Amersfoort de moeite waard vond om mee te nemen. De rest, elf grote bananendozen vol, mocht met het grove huisvuil mee. Dit laatste is overigens niet gebeurd, dank zij het feit dat de hr. L.W. Jeswiet uit Gorssel, wiens vader met Butter bevriend was geweest, zich over die spullen ontfermde en ze een jaar of vijftien bewaarde. Toen dat tenslotte te bezwaarlijk werd, heeft de auteur de zaken overgenomen en opgeslagen.

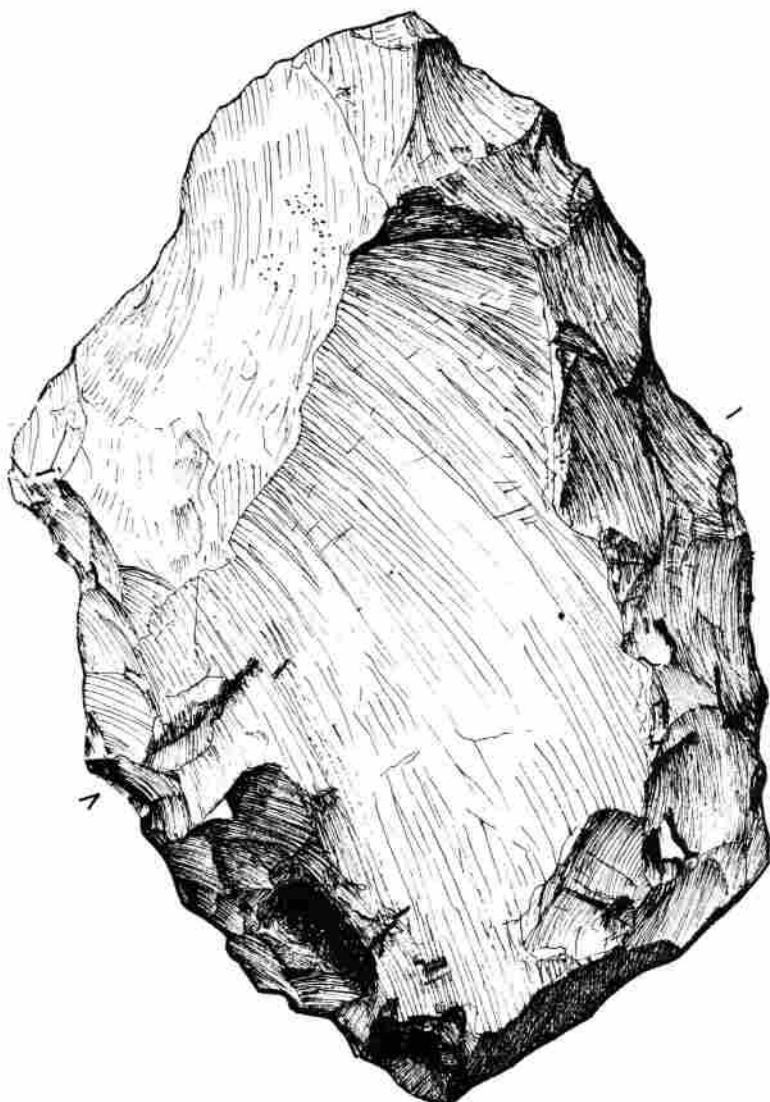
Tot het materiaal dat zo in mijn bezit kwam, behoorden o.a. de twee oude stenen werktuigen, die hierbij zijn afgebeeld en waarvan Frans Somers de tekeningen vervaardigde. Ik ben hem daarvoor zeer erkentelijk. Het grootste exemplaar draagt als opschrift: "Warte Emst 2/9 '34". Emst is gelegen ten zuiden van Epe (Veluwe). Het kleine artefact is in eerste instantie beschreven geweest met rode inkt. Later is de tekst opgefrist in blauw, maar niet volledig. Leesbaar blijft "Holten, B....., 16 Juli 1930", maar het opschrift van een steen, die op dezelfde dag is gevonden wijst uit, dat er "Borkeld" heeft gestaan.

Beide stukken behoren tot de C.C.C-traditie. De vondst van Holten is een getande schaver met brede rug uit witte silex met een gelige patina. Hij is vervaardigd op een bufferafslag (code: 4.8.7.23.4.). Voor de wijze van coderen zie A.M. Wouters, C.J.H. Franssen en A.M.L. Kessels: Typologie van de Chopper-Choppingtoolcomplexen, A.B. 10, 1981.

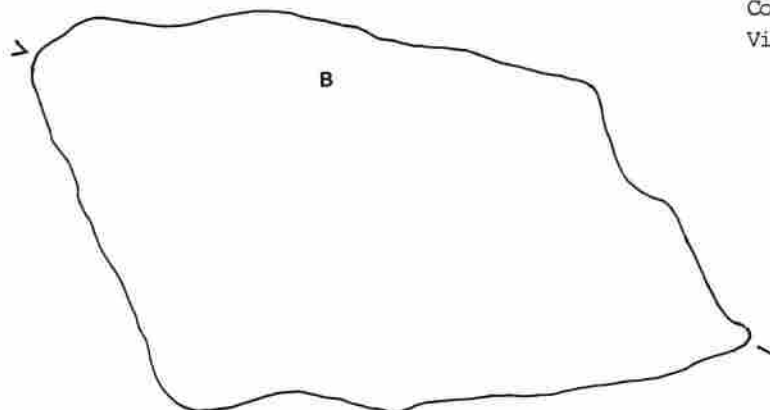
Het grote artefact van Emst is een typische CCC-protobiface. Het heeft aan de dorsale zijde een sterke aanslag van mangaanoxijde, waardoor de witte, eveneens geel gepatineerde vuursteen vooral in de diepere delen vrijwel geheel zwart is geworden. Aan de dorsale zijde is echter al in prehistorische tijd een vorstspijting afgesprongen, het wat lichter gearceerde vlak links van de top. De mangaanoxijde-aanslag op dit vlak is aanmerkelijk minder. De codering van het werktuig is: 4.9.7.14.24.

Beide vondsten zijn uit historisch oogpunt interessant. Het zijn namelijk de eerste CCC-artefacten, die in Nederland zijn gevonden en waarvan het artificieële karakter door de vinder is onderkend. Pas daarna kwamen de vondsten van Wezep, gedaan door majoor Mallinckrodt in 1938, waarvan althans een gedeelte echte (CCC-) artefacten zijn. Ze werden echter te vroeg gedaan om erkenning te vinden (Franssen-Wouters, 1980). Zelfs een halve eeuw later hebben Nederlandse professionele archeologen daar nog alle moeite mee. Ook dr. Butter heeft beslist niet beseft, hoe oud de artefacten waren. In 1933 schreef hij nog: "Aucun reste certain de l'homme paléolithique ni des produits de son industrie n'a été trouvé sur le territoire des Pays Bas (Butter, 1933). Overigens was deze stellingname niet juist, gezien o.a. de vuistbijl van Rolde (Van Giffen, 1924, Stapert, 1976), de Tjongervondsten van H.J. Popping en de eigen vondsten van Butter uit Budel. Niettemin blijft het een verdienste, dat Butter in de stukken van Emst en Holten echte werktuigen

heeft herkend en dat hij ze daarom heeft bewaard. En gelukkig behoefde ook de vuilnismen er zich niet over te ontfermen.

A GETANDE SCHAVER MET
BREDE RUG.
Code:4.8.7.23.4.
Vindpl.:HOLTEN, BORKEL '30.

B CCC-PROTOBIFACE
Code:4.9.7.14.24.
Vindpl.:EMST (VELUWE).

Vinder:J.BUTTER
Collectie:A.v.d.LEE.
Tekeningen:F.SOMERS.

Literatuur

- Butter, J. (1933) Report of XVI International Geological Congress. Washington, U.S.A.
- Franssen, C. en A. Wouters (1980) Mea culpa van de redactie. Arch. Berichten VII VII, pp 4-6.
- Giffen, A.E. van, (1924) Verslag van de Commissie van Bestuur over het Provinciaal Museum van Oudheden en Geschiedkundige Voorwerpen in Drenthe aan de Gedeputeerde Staten over 1933. Assen.
- Stapert, D. (1976) Middle Palaeolithic finds from the Northern Netherlands. Palaeohistoria XVIII, pp 43-86 *.

* Stapert komt op basis van uiterst discutabele overwegingen tot de slotsom, dat dit stuk niet paleolithisch zou kunnen zijn. Kenners zijn deze mening niet toegeedaan.

AANTALLEN, EEN THEORETISCHE BENADERING

door

J.W.P. van der Drift

We zijn allemaal opgegroeid met het idee dat oude dingen zeldzaam zijn. Ook bij de archeoloog die zich in zijn opleiding meer op de antieke wereld dan op het Paleolithicum heeft gericht leeft die gedachte. Daarom neigt hij ertoe, de grote aantallen waarin we het CCC aantreffen te beschouwen als een argument tegen het artificiële karakter ervan. Het technische verschil tussen artefakten en geofakten is in Archaeologische Berichten eerder besproken en valt buiten het bestek van dit artikeltje. Ik wil hier met een rekenvoorbeeld aantonen dat de grootte van de vondstaantallen een uitsluitend emotionele en niet wetenschappelijke reden vormt voor afwijzing van het CCC.

Dat de pleistocene mens onze breedtegraad kon bevolken is inmiddels voldoende aangetoond. Zijn levenswijze als rondtrekkende jagers en voedselverzamelaars was daarvoor ook uitermate geschikt. Zelfs nu nog biedt deze traditionele "primitieve" levenswijze de enige mogelijkheid om een volk te laten overleven in de meest extreme klimaten, zoals de poolgordel of woestijnen. Overigens zijn ook jagers-verzamelaars beter af in de gematigde zones. Bij een vochtig klimaat met een gemiddelde juli-temperatuur van 14,4 graden Celsius bereiken zij een maximale bevolkingsdichtheid van meer dan 90 mensen per 100 vierkante kilometer. De bewoning van het verre noorden is niet alleen door vrijwillige expansiedrift of nieuwsgierigheid tot stand gekomen; er is een meer dwingende reden. Tijdens het koudste deel van het Weichselien lag de gemiddelde temperatuur van de warmste maand in ons land ver beneden de 8 graden. Dus was het te koud voor menselijke bewoning. Maar in Zuid-Europa werd plaatselijk het ideaal van 14,4 graden bereikt. Daar dreigde de overbevolking toen de temperatuur ging stijgen. Het wild migreerde naar het noorden, en zowel om contact te houden met de wildtrek-routes als door de dreigende overbevolking werd de mens gedwongen mee naar het noorden te gaan. Zeer waarschijnlijk heeft een dergelijk proces plaats gehad tijdens iedere warmteperiode in het pleistoceen. Weliswaar dreven de ijstijden de mensen telkens naar het zuiden, maar even goed dreven de warmte-fasen de mensen noodzakelijk naar het noorden. Tekens wanneer ons land bewoonbaar was, werd het daarom ook bewoond en dat maakt het mogelijk een rekenvoorbeeld te geven.

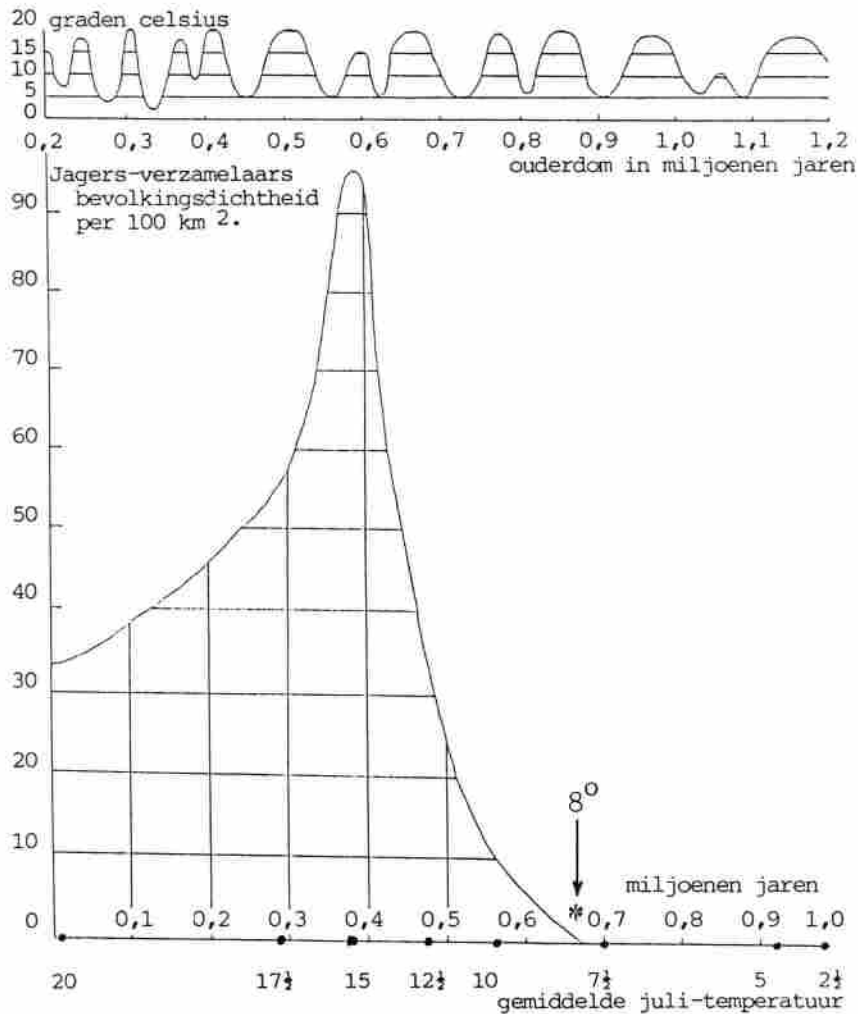

Fig.1

In de figuur heb ik de klimaatscurve voor ons land naar Felder en Bosch (1988) gegeven tussen 1,2 en 0,2 miljoen jaar geleden. Deze periode van een miljoen jaar kunnen we beschouwen als het optimum voor het CCC in ons land (laat-Waaliën tot en met vroeg-Saaliën). Wel twee derde van die tijd was de temperatuur in ons land boven de 8 graden. Dit heb ik in de figuur weergegeven door op twee derde van een horizontale as die is ingedeeld van 0 tot 1 miljoen jaar de temperatuur 8 graden te plaatsen. Datzelfde heb ik ook met andere temperaturen gedaan, bijvoorbeeld een juli-gemiddelde van 17 graden werd gedurende 300.000 jaar overschreden. Door nu een verticale as in te voeren kan ik het verband tussen temperatuur en bevolkingsdichtheid in een vochtig klimaat aangeven (naar Binford 1984). Deze curve geeft dan tevens het verband aan tussen de bevolkingsdichtheid en de tijd in de onderzochte periode. Het aantal manjaren bevolking in die betreffende één miljoen jaar is nu eenvoudig af te lezen. Dit is dan immers het aantal mensen (vertikale as) maal het aantal jaren (horizontale as), dus het totale oppervlak beneden de curve. Dit levert als resultaat 27 miljoen manjaren per 100 vierkante kilometer per 1 miljoen jaar op.

Een bezwaar tegen deze methode is dat ze berust op ethnologische gegevens betreffende de *Homo sapiens sapiens*. Het staat niet vast dat *Homo erectus* de voedselbronnen even efficiënt kon benutten als recente jagers-verza-

melaars. Ook mogen we pas bij de late Homo erectus redelijke bescherming tegen de kou door kleding verwachten. Tenslotte staat niet vast dat de Homo erectus even veel kinderen kreeg en er niet meer door ziekten verloor dan de moderne mens.

Deze bezwaren wil ik ruimschoots tegemoet komen; daarom mag U de koudste (rechter) helft van de grafiek wegstrepen, en verder nog de bovenste helft van wat er rest in verband met minder efficiëntie. Nu resten er nog 6 miljoen manjaren per 100 vierkante kilometer. Laten we het afronden op slechts één miljoen manjaren, om iedere skepticus tevreden te stellen. Dat is een gemiddelde dat 50.000 maal lager ligt dan onze huidige bevolking; inteelt-depressie en uitsterven zijn dan al reële gevaren. Dat is nog iets waar men te weinig bij stilstaat; als er werkelijk zo weinig voorhistorische Europeanen waren als men ons wil laten geloven waren ze uitgestorven.

Als U bedenkt hoe snel een CCC werktuig bij het gebruik wordt bevuild of verloren gaat, en hoe gemakkelijk een nieuw gemaakt wordt, lijkt me de produktie van één werktuig per persoon per dag een minimum. Voor een miljoen manjaren zijn dat dan 365 miljoen werktuigen per 100 vierkante km oftewel honderd miljard in ons hele land. Voor een goed begrip: dat zijn er 7000 per huidig hoofd van de bevolking, dus ook als Uw buurman verzamelt blijft er nog wat voor U over. Dit getal is natuurlijk een schatting; enerzijds heb ik alles aan de lage kant gehouden. Maar anderzijds is er door geologische processen ook veel verloren gegaan of onbereikbaar geworden. Het exacte aantal is niet te bepalen, maar deze benadering toont wel aan waarom het vaak moeilijker is pleistoceen grind te vinden zonder artefacten dan met artefacten. Voorkeurs lokaties die duizenden jaren lang keer op keer door rondtrekkende jagers-verzamelaars werden bezocht kunnen soms wel tientallen duizenden artefacten opleveren, waaronder veel archeologisch leengoed met verschillende patineringen. Wie dus beweert: "Dat kan niets zijn, want dat vind ik in iedere groeve" etaleert daarmee alleen zijn onbegrip.

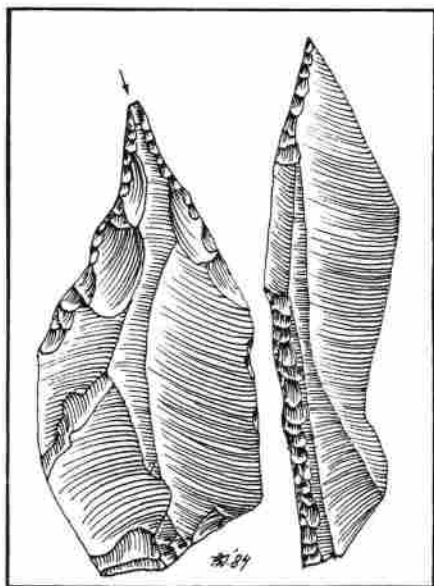
Opm.

Bij een gemiddelde juli temperatuur van 14,4 graden vermeldt Binford een maximale bevolkingsdichtheid van bijna een persoon per 10 vierkante kilometer. Dat is slechts een tiende van de waarde die hij zelf in zijn grafiek aangeeft. Aangezien die grafiek de basis vormt van mijn berekening heb ik de waarden zoals daarin aangegeven gehanteerd. Indien de waarden in die grafiek werkelijk tien maal te hoog zijn moet mijn berekening worden aangepast. Deze leidt dan tot tien miljard werktuigen in ons land uit de omschreven periode. Ook dat is nog een onverwacht groot aantal, en sluit duizenden vondsten van tienduizenden werktuigen niet uit.

Literatuur

- Binford, L.R. (1984) Die Vorzeit war ganz anders. Methoden und Ergebnisse der Neuen Archäologie. München.
- Felder, W.M. en P.W. Bosch (1988) Geologische kaart van Zuid-Limburg en omgeving (oppervlaktekaart). Rijks Geologische Dienst. Haarlem/Heerlen.

WIJ GEDENKEN

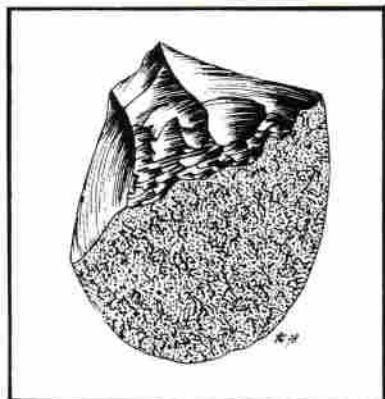

IN MEMORIAM SJENG BEEREN +

Op 6 aug.1988 overleed te Roermond de amateur-archeoloog Sjeng Beeren (geb.18 maart 1911). Hij bouwde een belangrijke verzameling artefacten op van vele lokaties rondom zijn woonplaats Neer, die goed op vindplaats bijeen werd gehouden. Hij had met veel archeologen uit 't hele land contacten en aan zijn vondsten werden meerdere artikelen gewijd. O.a.: "Jabeek uit Neer" (A.B.VII); Middenpaleolithicum uit het Leudal (A.B.XI); Een Grand-Pressignydolck uit Kessel-Eyk (A.B.XIV); "De Fransman", een jongpaleolithische vindplaats, behorend tot een der componenten van het Gravettien (A.B.XV); De Beker-cultuur van de Broeksberg (A.B.XVIII). Een belangrijke Meso-collectie wordt binnenkort posthuum gepubliceerd.

Zijn omvangrijke verzameling is in de familie gebleven en zal verder bewerkt worden. Wij verloren in Sjeng een goede vriend en behulpzaam en actief amateur-archeoloog. Zijn vrouw, kinderen en broer wensen wij veel steun en sterkte toe bij dit onverwachte verlies. Namens bestuur en redactie van de Stichting Archeologie,

A.W.

IN MEMORIAM JAN LEO REUBSAET +

Op 21 febr.1989 ging van ons heen de pionier van het Oud-Paleolithicum, Leo Reubsaet (geb. in Jabeek op 17 juni 1914).

Een van zijn zoons liet tijdens de rouwdienst in de kerk een brief van dank voorlezen namens moeder, de kinderen en kleinkinderen. Een mooier "in memoriam" als een fragment uit deze "toespraak" kunnen wij niet neerschrijven:

"Ik dank Onze Lieve Heer voor zo'n "prachtige" vader. Een vader, die een hardwerkend, zorgzaam, strijdend maar ook lijdend leven heeft geleid.

Hardwerkend, gedurende vele jaren, vaak onder barre omstandigheden ondergronds in de Staatsmijn Hendrik te Brunssum.

Zorgzaam, gedurende zijn hele leven, voor echtgenote, kinderen en kleinkinderen. Strijdend, enkel op karakter, tegen de Nederlandse beroepswetenschappers, die de door hem ontdekte "oudste" Jabeekcultuur negeerden. Strijdend, tegen het onrecht wat daarmee hem, maar zeker de Nederlandse geschiedschrijving werd aangedaan. Lijdend, onder het "onrecht" wat hem werd aangedaan. Lijdend ook onder zijn lichamelijke aftakeling.

Ik dank onze Vader Leo Reubsaet, voor hetgeen hij voor ons betekende. Ik dank Mevrouw Haan van Sonsbeek en dhr. Ad Wouters, voor hetgeen zij voor Vader betekenden. Zij hebben een grote bijdrage geleverd aan zijn boek over de "Jabeekcultuur" en de uiteindelijke erkenning van deze cultuur door vooraanstaande beroepsarcheologen. Zij waren zijn werkelijk trouwe vrienden in moeilijke tijden, ja tot aan zijn dood".....Van de amateur-archeologie waren bij de rouwdienst aanwezig Mevr. Haan van Sonsbeek, Anton van der Lee en Ad Wouters. Onze "Stichting" zal achter Reubsaet en zijn familie blijven staan. In dankbaarheid.

A.W.

UIT DE MEDIA

AFBEELDING VAN DE STERRENHEMEL UIT 35.000 BP.

In "Aller Welt", augustus 1986, wordt melding gemaakt van een wel zeer uitzonderlijke vondst, die door Russische archeologen is gedaan bij een opgraving in Siberië. Men ontdekte bij het onderzoek van een 35.000 jaar oude vindplaats een schild van een schildpad, waarin de voorhistorische jager een afbeelding van de toenmalige sterrenhemel heeft gegraveerd.

Men kan er o.a. het sterrenbeeld "Grote Beer" op onderscheiden. Merkwaardig is dat de ster Alioth, waarmee de "staart" van de Grote Beer begint en die bij alle navigatoren bekend is, op het prehistorisch kunstwerk lager geplaatst is dan wij tegenwoordig zouden doen. De kleine ster Alkor - die in de Romeinse tijd diende als ogentest voor de legioensoldaten - bevindt zich evenmin op de tegenwoordige plaats. De Poolster is het diepst ingekerfd. Ook het sterrenbeeld Cassiopeia is op het schild aangebracht.

De onnauwkeurigheden bij de weergave van de sterrenbeelden bewijzen juist de echtheid van de vondst. Een computerberekening heeft uitgewezen, dat de desbetreffende verschuivingen inderdaad sinds 35.000 jaar hebben plaatsgevonden.

Blijft de vraag, waarom de voorhistorische kunstenaar ook nog twee onbekende sterren in de Grote Beer heeft ingekerfd. En bovendien, waar haalde hij het schildpadschild vandaan in die koude tijd en op die koude plaats?

Als ondertitel bij het berichtje staat: "Archeologen geloven in een waardevolle steentijdvondst."

Gelukkig maar. Je zou in Nederland met een dergelijke vondst niet moeten komen aandragen, want het woord "vervalsing" zou je al bij voorbaat en van grote afstand tegemoet klinken.

Hier hadden sommigen al moeite met een onschuldige Danseres van Geldrop.

Anton van der Lee.

MERCKX WIL VALSHEID BEWIJZEN VAN DE "DANSERES VAN GELDROP"

(Eindhovens Dagblad van 1 dec.1988).

In 1985 liet René Merckx uit Eindhoven een "Rapport" verschijnen, waarin zo ongeveer iedereen die in Nederland met archeologie bezig is, beroepsmatig of als amateur, van vervalsing werd beschuldigd of verdacht. Het warrige stuk werd naar vele personen, instanties en de pers gestuurd, maar bij vrijwel alle geadresseerden leidde het slechts tot een geërgerd schouderophalen. Een van de hoofdrollen in het stuk was toebedeeld aan de "Danseres van Geldrop".

De bedenkingen van drs D. Stapert m.b.t. de echtheid werden door Merckx gretig overgenomen, want ze pasten volledig in zijn verwrongen beeld van de Nederlandse archeologische scène, waarin alleen maar vervalsers en bedriegers zouden acteren.

Nu mag (gelukkig) in een vrij land iedereen zijn eigen waanideeën hebben, althans zolang die niet strijdig zijn met de rechten van anderen, maar juist in dat opzicht ging de samen-

steller van het "Rapport" over de schreef door in grove bewoordingen Ad Wouters in direkt verband te brengen met de vermeende vervalsing van de Geldropse gravure. Wouters had echter met die vondst op geen enkele wijze te maken gehad. Hij kon dan ook de aantijgingen niet accepteren en op instigatie van de Stichting Archaeologische Berichten diende hij een aanklacht in wegens smaad. Er volgden zowel een strafrechterlijke als een civiele procedure en in beide processen werd de aangeklaagde veroordeeld, maar even goed als bij de zaak tegen wijlen Tjerk Vermaning deden zich in de rechtzaal weer wonderlijke verwickelingen voor.

Het zou voor de rechtbank voldoende zijn geweest vast te stellen, dat Ad Wouters noch bij het vinden, noch bij het publiceren van de danseres een rol had gespeeld en dat zijn verhuizing naar Nijmegen op geen enkele wijze verband hield met archeologische affaires, zodat simpel zou kunnen worden geconcludeerd, dat de beschuldigingen als smaad dienden te worden gekwalificeerd. In plaats daarvan liet de rechter zich aanvankelijk verleiden tot een discussie die niet ter zake diende. Merckx liet zijn visie publiceren in het "Eindhovens Dagblad" van 12 dec. 1986. Onder een "vette kop" schreef deze krant: "Gerechtigd onderzoek naar knoeierijen rond in '61 gevonden "Venus van Mierlo".

Tot verbazing van elk weldenkend mens had prof. Waterbolk zich ervoor geleend, op verzoek van de verdediging van Merckx te komen getuigen, ondanks het feit dat het "Rapport" ook voor het B.A.L. weinig vleidend was. Maar dat was voor Waterbolk kennelijk niet het belangrijkste. Hij kreeg nu namelijk na zoveel jaren de gelegenheid om Wouters, zijn grote tegenstrever in de zaak Vermaning, verdacht te kunnen maken in diens eigen Brabant. Mede in het kader van het dispuut rond de authenticiteit van de danseres trok hij de integriteit van Wouters openlijk in twijfel en het Eindhovens Dagblad vond het nodig, dit met een grote opmaak over de volle breedte van de pagina nog eens extra te accentueren. Later, nadat Merckx was veroordeeld, heeft deze krant weliswaar getracht, de aantasting van de goede naam en faam van Wouters wat te compenseren, maar het kwaad was geschied en opnieuw bleek, dat ook in een rechtstaat mensen volledig door de mangel kunnen worden gehaald zonder dat ze zich daar tegen kunnen weren.

Omdat prof. Waterbolk had gesteld dat door "dé beroepsarcheologen" werd getwijfeld aan de integriteit van Wouters, stuurde de getergde amateur naar de diverse instellingen en instituten voor professionele archeologie-beoefening een brief, waarin hij de vraag stelde, of zij het standpunt van Waterbolk deelden. Geen enkele instantie onderschreef echter de stellingname van de professor en in een aantal reacties werd in niet mis te verstane bewoordingen vastgelegd, dat men zich van de uitspraken en handelwijze van hun collega volledig distantieerde.

Houden we de getuigenverklaring van prof. Waterbolk nog eens tegen het licht, nadat de vondst van Wanssum door drs. L. Verhart wereldkundig is gemaakt - zie de bijdrage van P. Dijkstra en J. Groels, elders in dit nummer - dan is het duidelijk dat de Groningse archeoloog opnieuw volkomen op het verkeerde been is gezet door zijn vervalsingssprokenjager Stapert, naar wie hij

ook weer in dit geval zijn oor heeft laten hangen. Nu zullen er weinig Steentijdkenneren verdrietig zijn om het gezichtsverlies van dit duo. Daar staat tegenover, dat velen de "Danser van Wansum" met enthousiasme verwelkomen. In dit verband mag worden gereleveerd, dat een paar jaar geleden op gezag van Stapert de "Danseres van Geldrop" in het Noordbrabants Museum was voorzien van het bijschrift "Authenticiteit betwijfeld", maar dat de provinciale archeoloog drs. W.J.H. Verwers na een zeer positieve gedachtenwisseling met Jan Groels (de vinder), Pieter Dijkstra en ondergetekende dit bijschrift verwijderde. Achteraf gezien is het plezierig te kunnen constateren, dat de juistheid van deze beslissing, die in kringen van de Steentijd-amateurs werd gewaardeerd en die bijdroeg tot een betere onderlinge verstandhouding, door de nieuwe ontdekking is bevestigd.

De moraal: Denk positief, vooral ook in de archeologie, want een negatieve en pessimistische instelling brengt maar hoogst zelden iets goeds voort.

Anton van der Lee.

"MAN THE SCAVENGER"

(Archaeology Vol. 42 nr. 4-1989)

In het recente juli-augustus nummer van "Archaeology", orgaan van het al 110 jaar bestaande Archaeological Institute of America, schreef Prof. Robert J. Blumenschine, antropoloog aan de Rutgers universiteit in New Brunswick (New Jersey) een interessant artikel: "Man the Scavenger" (De aasetende mens). Hij bestudeerde in Tanzania (Olduvai) al jaren lang het gedragspatroon van de vroegste hominiden, waarbij zijn interesse vooral uitging naar de vaak grote massa's door de mens stukgeslagen zwaardere botten (radius, humerus etc.) en schedels waaruit o.a. het calorierijke, vette merg werd verkregen als aanvulling op een overwegend plantaardig dieet. Zijn twijfels over het paradigma van "Man the Hunter" die al deze vaak grote en in veel gevallen snelle dieren in zulke grote aantallen had bejaagd, deden hem besluiten een jaar lang het gedrag van roofdieren i.r.t. hun buit te bestuderen op de Serengeti Vlakte in de omgeving van Olduvai. Hij onderzocht daartoe ruim 250 "verse" karkassen waarbij hij vele nuttige tips kreeg van veteranen van de Serengeti Vlakte als Schaller en Kruuk. De resultaten van dit meest recente "praktikum" in de natuur gaven hem een meer gedifferentieerde kijk op het probleem "Man the Hunter" en "Man the Scavenger". Het meest opmerkelijk daarbij was wel het feit dat van alle karkassen van grotere dieren de zware extremiteiten nog volkomen intact waren achtergelaten, omdat ze blijkbaar niet door de kaken van leeuwen en hyena's konden worden gekraakt. Een dankbare buit voor "Man the Toolmaker" die voor het verkrijgen van merg met deze botten wél overweg kon. Blumenschine vat de resultaten van zijn onderzoek vrij summier samen waar hij schrijft: "We weten nog steeds niet welke relatieve plaats jachtbuit en aasbuit in de menselijke evolutie hebben ingenomen. We weten zelfs niet hoe vaak dierlijk voedsel verkregen werd, voor welk

doel dan ook. Alhoewel de jacht soms belangrijk werd in de loop van de menselijke evolutie, kunnen we toch niet aannemen dat aasvergaren en gebruiken nooit bestaan heeft.

Dat dit laatste tot voor kort werd afgewezen is als een soort "eerbetoon" aan het modelwoord "Man the Hunter" te beschouwen. Maar nog pas vorig jaar werd bijvoorbeeld melding gemaakt van "aaseten" in een verslag over groepen tropische jagers-verzamelaars wier gedrag meer dan twintig jaar zeer intensief werd bestudeerd.

In feite vindt de slogan "De jagende mens" zijn grootste ondersteuning in het retorisch standpunt, dat aaseten zoals hyena's weerzinwekkend en denigrerend is als we het vergelijken met de eetgewoonten van zijne majesteit de jagende leeuw. Maar juist zoals George Schaller aantoonde dat leeuwen ook vaak aas eten en Hans Kruuk - een andere oudgediende uit de Serengeti Vlakke - liet zien dat hyena's vaak jagen, zo toonde mijn studie in het vrije veld aan, dat in de vroege prehistorie "aaseten" niet noodzakelijkerwijs het doelloos zoeken naar rottend afval van vlees en huiden door wanhopige en domme hominiden behoefde te zijn.

Integendeel, het opsporen en voorzichtig ophalen van een karkas, het in de gaten houden van roofdieren, de dagelijkse en seizoengebonden verplaatsing van hun prooidieren, het gereedmaken van de artefacten voor het verwerken van een karkas, kortom een zeer grote kennis van het dynamisch ecosysteem om het iemand mogelijk te maken een "aasmaaltijd" te bemachtigen zonder zelf "maaltijd" te worden, eist een activiteit die evenveel verstand, technische geraffineerdheid en sociale complexiteit veronderstelde als jagen.

Ik heb mij geconcentreerd op door leeuwen achtergelaten, gedode dieren in oeverbegroeiingen; John Cavallo onderzocht vooral de kleinere karkassen, overgebleven van door luipaarden gedode dieren. We toonden gezamenlijk aan dat er voldoende diversiteit en aanbod was van "aasbuit" om een plausibele verklaring te kunnen geven m.b.t. het heden, voor de aanwezigheid van de vele intentioneel gekraakte, juist zwaardere botten op vroegarcheologische sites.

Alhoewel het mogelijk wel wat te prematuur is om bij hominiden "Man the Hunter" te vervangen door "Man the Scavenger", mogen we toch stellen dat aasdieren vergaren een gelijkwaardige aanspraak kan maken als jagen in de evolutie van de vroege mensheid. Het artikel van Blumenschine is verlucht met duidelijke kleurenfoto's en is het lezen alleszins waard.

Ook J.W.M. Roebroeks heeft in zijn voortreffelijk doctoraal proefschrift "From find scatters to early hominid behaviour: a study of Middle Palaeolithic riverside settlements at Maastricht-Belvédère" (Leiden, 1989), aandacht geschonken aan de kwestie scavenging in hoofdstuk 9 onder 9.4.: "Hunters, scavengers and background faunas".

Op dit proefschrift hopen we nog terug te komen.

A.W.

VISUEEL DENKEN GEDURENDE DE IJSTIJD

Randall White in "Scientific American" van juli 1989.

Voor wie zich interesseert voor de diepere betekenis van sie-

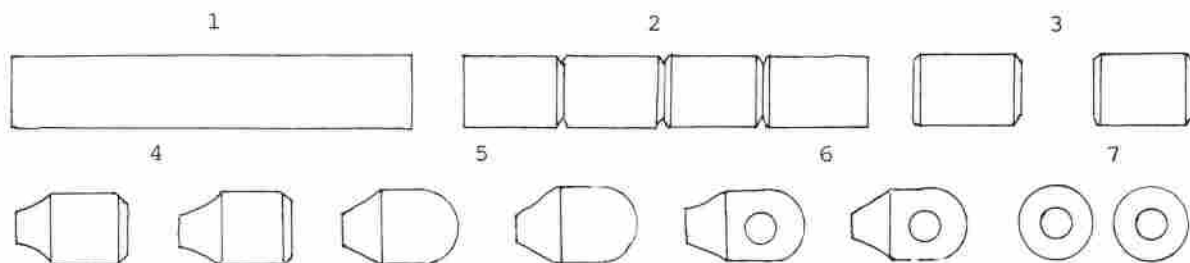
raden, afbeeldingen en sculpturen uit de oertijd verscheen een belangwekkend artikel in het bovenvermelde tijdschrift. Zonder iets ten nadele van de Amerikaanse auteur te willen zeggen, moeten we op voorhand opmerken, dat Randall White uiteraard een nogal beperkt zicht heeft op alles wat in Europa aan vondsten van deze aard is gedaan. Zo gaat hij er voetstoots van uit, dat fenomenen zoals sculpturen, sieraden en gravures voor het eerst in het Aurignacien zouden verschijnen. Er zijn echter zeker ook oudere "kunstuitingen" bekend van de Neanderthaler, de vroege Homo Sapiens en mogelijk zelfs van de Homo erectus. Daarbij ligt het voor de hand, dat plastische uitbeeldingen aan tweedimensionale zullen zijn vooraf gegaan, want tweedimensionale figuren vergen een groter abstractievermogen. Ondanks de bezwaren, die men tegen de "Amerikaanse" zienswijze zou kunnen inbrengen, is de visie van White zo de moeite waard, dat we hieronder zijn betoog zonder commentaar in grote lijnen laten volgen:

Na zo'n 2½ miljoen jaar, waarvan de archeologische vondsten erg weinig laten zien ten aanzien van vernieuwing en waarbij de artefacten uitsluitend werktuigen zijn, explodeert als het ware in Europa ongeveer 35000 jaar geleden met de komst van het Aurignacien een nieuw verschijnsel: lichaamsdecoraties, sculpturen en afbeeldingen. Waarom, zo vraagt de schrijver zich af, heeft dit zo plotseling plaats gevonden? Lange tijd werd aangenomen dat de evolutie tot de moderne mens, Homo sapiens sapiens, hiervan de oorzaak moest zijn, doch men is er thans van overtuigd, dat die ontwikkeling reeds 100.000 jaar of langer geleden in Afrika had plaats gevonden. Gedurende lange tijd heeft onze subspecies niets bezeten dat een symbolische betekenis had en de conclusie wordt getrokken dat de verandering hierin door culturele processen moet zijn ontstaan. De studie van deze eerste afbeeldingen heeft tot veelbelovende inzichten geleid ten aanzien van deze culturele ontwikkeling.

Hoe kwam in de eerste plaats een Amerikaanse archeoloog ertoe om dit onderzoek te verrichten? In de Amerikaanse musea bevinden zich omvangrijke collecties kunstwerken uit de ijstijd, afkomstig uit Frankrijk, die grotendeels nooit eerder werden bestudeerd of beschreven in publicaties. De waarde van dit artikel ligt mede in het feit dat de fraaie afbeeldingen in het algemeen niet eerder in andere publikaties werden afgedrukt. Het onderzoek van White richtte zich op het verschaffen van enige helderheid in de betekenis van dit plotselinge verschijnen van sieraden, sculpturen en gravures in grote hoeveelheden.

Op de vindplaatsen van het Aurignacien worden dikwijls voorwerpen aangetroffen, die omschreven worden als kralen of hangers. Deze voorwerpen zijn gemaakt van diverse soorten materiaal, zoals zachte steen, schelpen, tanden en vooral het ivoor van de slagstanden van de mammoet. Hoewel deze sieraden ook in het graf van de overledenen werden aangetroffen, geldt dit niet voor de alleroudste sieraden. Integendeel, deze komen met honderden tegelijk voor in de kampementen en op het oude loopvlak van de vroege Homo sapiens sapiens in Europa. Dit beperkt het aantal mogelijkheden met betrekking tot conclusies omtrent wie de sieraden gebruikte en waarom. Omdat men op deze sites ook onvoltooide sieraden aantreft, tezamen met afval, waren de

archeologen in staat om de productie stap voor stap te volgen. Als voorbeeld geeft de schrijver het vervaardigen van kralen uit ivoor van mammoetslagtanden. Hieronder werd dit schematisch getekend.

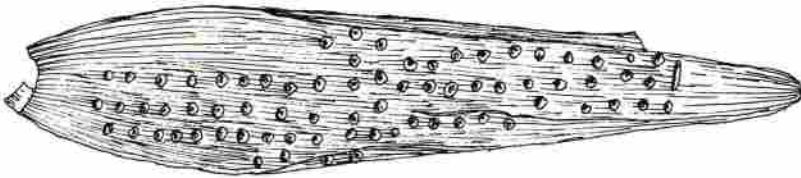
- Het vervaardigen van kralen in het Aurignacien (32000 BP).
1. Ivoor uit de buitenste lagen van een slagtaand werd verwijderd en afgewerkt tot potlood dikke staafjes.
 2. Vervolgens werden rondom rillen gestoken op afstanden van 1 tot 2 cm om het afbreken te vergemakkelijken.
 3. Van de afgebroken stukjes werden de lagen zodanig "afgepeld", dat er aan één uiteinde een ronding overbleef met een "steel" aan de andere kant. (3, 4 en 5).
 6. Hierna werd het produkt dicht bij de ronding van een gaatje voorzien.
 7. Daarna werd het halffabrikaat tot een kraal afgeslepen en uiteindelijk gepolijst. (Schematisch getekend).

Een zeer opvallende ontdekking was het feit dat sieraden voornamelijk werden gemaakt van materialen die niet uit de directe omgeving afkomstig waren, zelfs van honderden kilometers verder waren aangevoerd. Dat is een aanwijzing dat bijzondere waarde werd gehecht aan materiaal dat zeldzaam was en dat dit moeilijk te verkrijgen materiaal werd aangewend voor sociaal vertoon. Omdat op een aantal sites dergelijke sieraden in grotere hoeveelheden worden aangetroffen, wordt het mogelijk geacht dat dergelijke plaatsen voor dit sociaal vertoon een bijzondere betekenis hadden.

Een ander punt is, dat de makers van de sieraden het ruwe materiaal niet willekeurig uitkozen. Integendeel, de hangers die uit de tanden van beesten gemaakt werden, waren meestal afkomstig van carnivoren zoals de vos, de wolf, de hyena en de beer. Het is mogelijk dat door het gebruik van uitsluitend de tanden van bepaalde diersoorten bedoeld werd, de volledige eigenschappen van het soort op te roepen of voor te stellen. De gewoonte, het "geheel" voor te stellen door een "deel", wordt tegenwoordig nog waargenomen. Dat de keuze op roofdieren viel is hiermede in overeenstemming, omdat de afvalhopen aantonen dat de Aurignacien-groepen zich voor een groot deel van voedsel voorzagen door middel van jacht.

Hoe en door wie de sieraden werden gedragen is niet bekend, doch men weet van hedendaagse kleine gemeenschappen dat ornamenten de sociale positie en de economische status van de draager mede tot uitdrukking brengen. (Denk aan de betekenis van het dragen van een trouwring). Het plotseling op grote schaal

verschijnen van sieraden suggereert, dat "verschil" in de sociale status voor het eerst tot uitdrukking werd gebracht. De tweede mogelijkheid is, dat het vroege Aurignacien het tijdstip betrof waarop de techniek voor het eerst in staat was om sociale verschillen met behulp van sieraden aan te geven. Het vroege Aurignacien was een tijdperk van opmerkelijke vooruitgang. De sites waar de meeste sieraden werden geborgen zijn ook de plaatsen waar de eerste vormen van kunst werden aangetroffen, gegraveerd-geschilderd op kalksteen of sculptures uit ivoor, been, gewei of steen. Ook treft men op de vele sites abstracte motieven aan die met behulp van ingekraste kruisjes of door inkepingen of puntjes werden aangebracht. Omdat op dicht bij elkaar gelegen sites dezelfde motieven werden herkend, meent de schrijver dat het mogelijk tekens of symbolen betreffen die kenmerkend waren voor de nieuw ontstane sociale groeperingen. De schrijver is eveneens van mening dat deze abstracte aandoende ontwerpen toch voorstellingen van meest natuurlijke objecten betreffen.

Abri Blanchard
Aurignacien
32.000 BP.

Sculptuur met typische puntversiering van het Aurignacien.
Mogelijk stelt het voorwerp een vis voor.

Als voorbeeld voor zo'n beeldspraak beschrijft hij een speerpunt, die gemaakt was van rendiergewei en die een gespleten basis vertoonde. De vorm is op een bijzondere manier aangepast door de tip van de speerpunt af te slijpen tot hij op een snuit van een dier gelijk lijkt. Een ongewoon klein gaatje geeft aan waar het oog zit. De geslepen basis toont een sterke overeenkomst met een paar vinnen, zodat het geheel op een zeehond lijkt. Indien deze interpretatie juist is, dan zien we hier dat een speerpunt in beeldspraak een zeehond kan voorstellen. De schrijver wijst op het belang van dit nieuwe vermogen om begrippen te kunnen isoleren en in een andere vorm weer te geven, zoals b.v. "spitsheid", een eigenschap van een speerpunt, in een technische context zou kunnen worden uitgedrukt. Door het begrip "spitsheid" uit zijn natuurlijk verband te lichten was het voor de Aurignaciens mogelijk geworden om met alternatieve ontwerpen dit begrip aan te geven. Deze vorm van visueel denken is thans zo normaal, dat we er moeite mee hebben om ons te realiseren dat dit eens een revolutionaire ontwikkeling moet zijn geweest.

H. Boer.

Tonny Vos
Dahmen von Buchholz

VERSTOTEN

Toen de Noordzee nog land was

Met tekeningen van
Kees van Scherpenzeel
Fontein

De bekende jeugd-romanschrijfster over geschiedkundige en archeologische onderwerpen, Tonny Vos Dahmen von Buchholz, koos als leidraad voor haar nieuwste boek, waarvan de omslag hierboven verkleind staat afgebeeld, het artikel van Govert van Noort en Ad Wouters: "De Jagers-Verzamelaars van de Ahrensburgcultuur" (Arch. Berichten nr. 18).

In de "flaptekst" lezen we:

"Omstreeks 8.500 vóór Christus, aan het eind van de laatste IJstijd, is Nederland één vrijwel boomloze vlakte en de Noordzee een toendra, waarin enkele grote zoetwatermeren liggen.

Door dit onherbergzame gebied zwerven ontelbare rendieren op hun jaarlijkse trek. Zij worden gevolgd door mensen, die voor hun dagelijks bestaan vrijwel geheel afhankelijk zijn van het rendier. Wat maakt de waarde van een man uit in zo'n vrijwel bezitloze gemeenschap?

Wat kan de reden zijn van een groeiende haat tussen enkele jongeren? Wie is degene, die Snelle Laki in de toendra naar het leven staat? Wij volgen zo'n groepje prehistorische jagers vanuit hun winterverblijf in de grotten van de Ardennen tot aan het zoetwatermeer in de toendra, die nu door de Noordzee wordt bedekt en proberen ons te verplaatsen in het bestaan van de rendierjagers, die eens onze verre voorouders waren.

Tonny Vos is lid van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland en schreef vele boeken over oude culturen, die in binnen- en buitenland werden bekroond.

"VERSTOTEN" is gebaseerd op gegevens, die zij verkreeg van Govert van Noort en Ad Wouters, onderzoekers, die zich speciaal bezig hielden met de bestudering van de Noordzeebodem en het leven van de prehistorische rendierjagers."

Tot zover de "flaptekst". Tonny Vos schreef een spannend verhaal, uitstekend gedocumenteerd en daarom ook nog bijzonder leerzaam. Aanbevolen!

Govert van Noort

HET KORTSTONDIG BESTAAN VAN DE W.O.S.

door

ANTON VAN DER LEE

INLEIDING

De laatste jaren zijn er enkele initiatieven genomen om het Steentijdonderzoek door amateur-archeologen in ons land te bevorderen. Wij denken hierbij aan de oprichting van de APAN in 1979 en de Werkgroep Steentijdonderzoek in 1986.

Een kwart eeuw geleden leefden er op dit gebied in Noord-Brabant ook ideeën. Geen wonder, want deze provincie had nu eenmaal een grote traditie m.b.t. het onderzoek van de vroege prehistorie. Al in 1921 was Jan Ossewaarde op speurtocht gegaan in de Loonse en Drunense Duinen (Van der Lee, 1979) en in de jaren tot aan de Tweede Wereldoorlog werd zijn werk voortgezet door ds A. P. van der Vlugt en R.M.H. Oppenheim (Van Bezooen en Van der Lee, 1967/1968), terwijl b.v. dr. J. Butter in Budel actief was (Butter, 1931) en Klaas Dekker in Vessem (Arts en Deeben, 1981).

Na de oorlog, in de jaren 1950, kreeg het onderzoek nieuwe impulsen door A.M. Wouters, in samenwerking met dr. A. Bohmers van het B.A.I.-Groningen (Van der Lee, 1983). In deze periode nam het aantal Steentijdamateurs sterk toe. Er vormden zich een paar groepjes in Zuidoost-Brabant, met name rond Jan de Vries (met o.a. Jo Reinders, Jan Groels en Harry Kuenen) en Jan van Gemert; de laatste was vooral in de Peel werkzaam. In Tilburg werd gegraven door een groep onder leiding van frater Waldemar Melis (Peeters, 1971). Mede door het vertrek van Wouters naar Nijmegen in 1957 ging er behoefte ontstaan aan meer coördinatie, maar vooral aan meer deskundigheid en begeleiding.

Het antwoord was de oprichting van de W.O.S.

DE OPRICHTING

Op 26-2-1963 stuurt Jan van Gemert, kunstschilder en amateur-archeoloog uit Gemert, een circulaire uit naar de hem op dat ogenblik bekende amateurs om te komen tot de oprichting van een werkgroep. De eerste bijeenkomst vindt plaats in Old Dutch, Eindhoven, op 9 maart. Er worden spijkers met koppen geslagen, want in een rondschrijven van 12 maart wordt aangekondigd, dat de werkgroep is geformeerd. Er is een voorlopig bestuur benoemd met Jan van Gemert als voorzitter, Harry Kuenen (Meerveldhoven) als secretaris en Jan Groels (Eindhoven) als penningmeester; de laatste int al meteen de contributie.

Als leden van het eerste uur zijn toegetreden:

J. Bellemakers	St. Anthonis	J. Reinders	Eindhoven
R. Boesewinkel	Aalst-Waalre	H. Reinders	Eindhoven
R. van Brunschot	Eindhoven	J. Stalpers	Eindhoven
J. Driessens	Venlo	J. Thijssen	Vierlingsbeek
P. D. Gooren	St. Oedenrode	A. De Vries	Den Bosch
P. Wiro Heesters	St. Oedenrode	L. Wilders	Eindhoven
J. Hendriks	Tilburg	J. Willems	Geleen
A. van der Lee	Loon op Zand	E. Winter	Boxmeer

Later zal de groep haar vleugels verder uitslaan: er komen nog 12 leden bij, waaronder vier Belgen (uit Mechelen en Antwerpen), terwijl West-Brabant wordt vertegenwoordigd door J.H. Verhagen uit Oosterhout en L. Moelands uit Breda.

DE DOELSTELLINGEN

Het verslag van de oprichtingsvergadering laat duidelijk uitkomen wat de bedoeling is: "Door de aanwezige heren werd op animerende wijze gesproken over werkzaamheden voor de toekomst, waarbij diverse problemen de aandacht vroegen. Tenslotte was men het er toch zeer zeker over eens dat in het belang der wetenschap door deze groep, gesteund door en in samenwerking met de betreffende diensten, zeer vruchtbaar werk kan worden verricht. Het grote belang dat er alleen op technisch en wetenschappelijk verantwoorde wijze mag worden gewerkt, kwam als belangrijkste punt van de bespreking naar voren. De werkgroep zal dan ook hieraan de allergrootste aandacht besteden en alles in het werk stellen, allen bij het werk zoveel mogelijk te helpen en van advies te dienen en hierbij de hulp inroepen van deskundigen."

De ontwerp-statuten geven als doelstelling:

- a) De bevordering van de beoefening der archeologie, in het bijzonder van het lithicum, door amateur-archeologen, met gebruikmaking van alle middelen die dienstig zijn aan een wetenschappelijk verantwoorde wijze van werken.
- b) De versterking van de juiste ideeën over de taak van de amateur-archeoloog.

De werkgroep zal trachten dit doel langs wettige weg te bereiken door:

- a) Het bestuderen van de archeologie, in het bijzonder van het lithicum, in haar theoretische grondslagen en praktische beoefening.
- b) Het verspreiden van de aldus gevormde ideeën en praktijken of het doen van publicaties en eventueel het uitgeven van een orgaan.
- c) Het bevorderen van het onderling contact en het uitwisselen van ervaringen.
- d) Het geven van adviezen m.b.t. de beoefening der amateur-archeologie.
- e) Overleg en samenwerking onder behoud van eigen zelfstandigheid met andere organisaties, in het bijzonder de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort en het Biologisch-Archeologisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen.
- f) Andere middelen aan het doel bevorderlijk.

Eén bepaling in het ontwerp-statuuat springt in het oog. In art. 7 lid 2 wordt bepaald, dat elk lid is gehouden, zich in de uitoefening van zijn amateuristische activiteit te gedragen naar de regels, neergelegd in de code voor de amateur-archeoloog van de vereniging. Deze code zal worden vastgesteld door een commissie uit de leden.

Het belangrijkste punt daarbij is het respecteren van elkaars vindplaatsen. Dit gaat zelfs zo ver, dat iemand die zonder

enige indicatie een vindplaats ontdekt en later ervaart dat een collega daar al eerder heeft gezocht, zijn vondsten aan de eerste ontdekker overdraagt.

Het wetenschappelijk belang is duidelijk: op deze manier worden vondstcomplexen bijeen gehouden, wat met het oog op onderzoek en publicaties van grote betekenis is. Deze erecode werkte toen nog. Als voorbeeld mag gelden de door schrijver dezes in 1950 ontdekte vroegmesolithische vindplaats "De Konijnenberg" te Dongen, die negen jaar later ook door J.H. Verhagen werd gevonden. Toen de laatste vernam, dat hij ter plaatse niet de eerste was, stuurde hij prompt al zijn vondsten op (Van der Lee, 1971). Zo overhandigde de schrijver dezes op zijn beurt al zijn vondsten van de mesolithische vindplaats "het Kraaiven" te Tilburg aan J. Hendriks; jaren later werden ze, tezamen met de collectie Hendriks, in bruikleen terugontvangen (Peeters, 1971).

Inderdaad, zo'n 25 jaar geleden sprongen de meeste Brabantse amateurs zorgvuldig om met elkaars belangen.

DE VERENIGING DRAAIT

Op 11-5-1963 wordt in Grolsch Quelle te Eindhoven de volgende ledenvergadering gehouden. Het reglement is dan aan de orde, maar wat belangrijker is: het bestuur heeft Jan De Vries bereid gevonden een uiteenzetting te geven over opgravingstechnieken. Deze Jan De Vries is een tekenaar-constructeur en dan nog amateur-archeoloog, die thuis artefakten tekent voor dr. Bohmers t.b.v. een uitgebreide monografie over het Jong-Paleolithicum en Mesolithicum, gebaseerd op statistische verwerking van de vondsten. Bohmers werkt er al vele jaren aan, tezamen met A. Wouters en mr. J. Verheyleweghen.

De Vries begint al direkt te zorgen voor goede documentatie op het gebied van Steentijd-typologie. In dezelfde vergadering doet pater Wiro Heesters een verzoek om medewerking van de W.O.S.-leden bij zijn opgraving in Nijnsel (Heesters, 1969).

In een schrijven dd 10-6-1963 aan de leden wordt voor het eerst als definitieve naam van de groep vastgelegd: "Werkgroep Onderzoek Steentijd". Er zullen lidmaatschapskaarten worden uitgegeven en er komt een inventarisatie van de archeologische literatuur, die bij de individuele leden aanwezig is.

Bij gelegenheid van de volgende vergadering, op 5-10-1963, brengt Wiro Heesters verslag uit over zijn inmiddels afgesloten onderzoek te Nijnsel.

In december 1963 verschijnt het eerste gestencild mededelingenblad. Er wordt een beroep gedaan op de leden om altijd vooraf toestemming aan grondeigenaren te vragen, voordat men iets onderneemt en om bovendien de vondsten steeds te melden, hetzij via het bestuur, hetzij rechtstreeks aan dr. Bohmers. Bovendien worden de leden opgeroepen, goede opgravingstekeningen te maken. J. De Vries stelt hiervoor de in Nederland gebruikelijke symbolen ter beschikking.

De eerste jaarvergadering vindt plaats op 25-1-1964. Bij de bestuursverkiezing neemt L. Wilders de functie van secretaris over van Harry Kuenen. Dan blijft het even stil. Een tiental

naam A.N. van der LEE

adres Bergstraat 16 Loon op Zand

geboren 2-1-1936

werkgroep onderzoek steentijd - eindhoven

ondergetekende onderwerpt zich door zijn lidmaatschap aan de code neergelegd in de statuten en reglementen van de vereniging.

eindhoven, 1 januari 1964

(handtekening)

voor het bestuur [Signature]

bewijs van lidmaatschap

voor het jaar 19 64

1 januari 19 64 tot 1 januari 19 65

leden gaan op 30-1-1964 een dagje stenen zoeken bij de neolithische ateliers van Aubel (België). Op 6-5-1964 volgt het bericht, dat in het weekeinde van 23/24 mei collega Zuurdeeg uit Ede zal worden geholpen bij de opgraving van een Hamburgvindplaats. Bij die gelegenheid wordt nog eens benadrukt, wat het hoofddoel van de vereniging is, t.w.: stimulering van eigen activiteiten der leden, hulpverlening bij het realiseren van opgravingsplannen, verzameling, registratie en publicatie der gegevens in eigen kring en contact hierover met het B.A.I.

DE OPGRAVING KAPELWEG, WESTELBEERS

In het mededelingenblad van juli 1964 klinkt wat teleurstelling door. Het loopt allemaal niet zo vlot als was verwacht met het leggen van externe contacten. Binnen het bestuur heerst een gevoel van onzekerheid en gebrek aan houvast. Om zo snel mogelijk een bindend element tussen de leden te realiseren, wordt een opgraving in Westelbeers op touw gezet. Medelid G. Van Kemenade heeft daar vondsten gedaan, die wijzen op zowel Mesolithicum als Jong-Paleolithicum boven elkaar in het profiel. Afhankelijk van de voortgang van deze opgraving kan men daarna gaan assisteren in Horst-Sevenum op een vindplaats van Jan Van Gemert.

De opgraving Westelbeers gaat op 25 juli van start. Het wordt een succes. Duidelijk blijkt, dat dit soort activiteiten de leden tot saamenhorigheid brengt. De respons is groot en tot driemaal toe worden de niet opgekomen leden ervan in kennis gesteld, dat het werk wordt gecontinueerd, waarbij tussentijds verslag wordt gedaan van hetgeen is gevonden. Op 19 september wordt het graafwerk beëindigd. Er is dan een terrein van 12 x 5 m met de schop uitgegraven en ingetekend, tot een diepte van gemiddeld 1,20 m. Het aantal vondsten is relatief gering: 220 bewerkte stukken en 1254 stukken afval, met daarnaast nog interessante okerplaten, waarvan een doorboord, en een viertal slagstenen. Al dit materiaal wordt tot het Jong-Paleolithicum gerekend. Er zijn ook nog 64 mesolithische vondsten gedaan. Veel later zullen anderen, die geen lid zijn geweest van de W.O.S., de publicatie verzorgen (Arts en Deeben, 1976).

DE ONDERGANG

Uit het mededelingenblad van december 1964 blijkt, dat het bestuur nog steeds eraan twijfelt, of met de tot nu toe ontwikkelde activiteiten de zo ver verspreid wonende leden wel voldoende worden bereikt. Het wil dit punt aan de orde stellen in de vergadering van 12 december, waarin ook verslag zal worden gedaan van de opgraving Westelbeers. Het is het laatste wat we van de W.O.S. vernemen, want kort daarna slaat het noodlot toe.

Inmiddels is de verstandhouding tussen dr. Bohmers en zijn nu full-time tekenaar J. De Vries, die in de W.O.S. een dominerende rol speelt, aanmerkelijk verslechterd. De Vries gaat over naar de Stichting Z.W.O., maar die stuurt hem uitgerekend naar het B.A.I. voor het tekenen van stenen werktuigen. In die tijd verduistert De Vries ongeveer 300 artefakten uit de col-

lecties van het B.A.I. en verkoopt die stuk voor stuk in Zuid-Nederland en België. Hij geeft daarbij als motief, dat hij als "beroeps" geen particuliere collectie meer mag hebben en dat hij daarom zijn bezittingen van de hand doet. Enkele bestuursleden en leden van de W.O.S. kopen volkomen te goeder trouw. Maar G. Beex, de provinciale archeoloog van Noord-Brabant, wordt argwanend, wanneer hij in het zuiden steeds meer stukken ziet opduiken, die er typologisch gezien niet thuis horen. Hij slaat alarm, J. De Vries loopt tegen de lamp en wordt veroordeeld tot maandenlange gevangenisstraf.

Dr. Bohmers wordt er op aangekeken, omdat hij De Vries indertijd als assistent en tekenaar naar het B.A.I. had gehaald. Bovendien worden er aan boord van zijn jacht vuurwapens aangetroffen, die door De Vries zijn geleverd; maar tussen dit feit en de diefstallen bestaat geen enkel verband, al wordt dit wel gesuggered. Bohmers wordt door prof. dr. H. T. Waterbolk op non actief gesteld en wel op 29 december 1964, de dag dat hij met dr. Van der Waals, als eerste de spectaculaire vindplaats van Vermaning in Hoogersmilde had bezocht. Bohmers kreeg van de politierechter een boete voor wapenbezit, maar men heeft verder niets onregelmatig kunnen ontdekken; ook de fiscale recherche niet, die als laatste troef op hem werd afgestuurd.

Bohmers vroeg in januari 1967 zijn ontslag aan dat hem eervol werd verleend. Hij wendt zich volledig af van de archeologie en de monografie over het Jong-Paleolithicum en Mesolithicum, waar iedereen al jaren op gewacht heeft, zal nooit meer verschijnen.

Voor het bestuur van de W.O.S. zijn al deze ontwikkelingen rampzalig. De ondersteuning van het B.A.I. in de personen van De Vries en Bohmers is weggefallen. Enkele bestuursleden willen bovendien wat in de schaduw blijven met hun van De Vries gekochte spullen. Er wordt geen enkel initiatief meer genomen. De werkgroep wordt niet eens opgeheven; de W.O.S. gaat geruisloos ter ziele...

EPILOOG

Vijf jaar later ontvangen de voormalige W.O.S.-leden een brief, verzonden door Jan Groels en Harry Kuenen op 30-3-1970. Het is een uitnodiging namens het bestuur der Stichting "'t Oude Slot" te Zeelst voor een vergadering op 11 april in "'t Oude Slot" voor de eventuele oprichting van een archeologische werkgroep.

G. van Weelden uit Eindhoven stuurt, zonder enige ruggespraak met de initiatiefnemers, een oproep aan de Brabantse A.W.N.-leden om op dezelfde plaats en tijd bijeen te komen voor de oprichting van een A.W.N.-afdeling, maar verschijnt zelf niet ter vergadering. De verwarring is compleet.

Schrijver dezes, die de uitnodiging van twee kanten heeft gekregen en die op het punt staat tot het hoofdbestuur van de A.W.N. toe te treden, schaamt zich diep voor de flater van Van Weelden en bemiddelt. Op die dag wordt de Archeologische Werkgroep "'t Oude Slot" opgericht, die nog steeds bestaat en die het ideaal van de W.O.S. continueert: professioneel werkende Steentijd-amateurs te organiseren in een goede verstandhouding met de positieve krachten in de beroepswereld. De Archaeologische Werkgroep "t Oude Slot" nam meteen contact op met het B.A.I. in

Groningen. Prof. Waterbolk kwam, tezamen met de Indiase student Paddayya, poolshoogte nemen en beloofde wetenschappelijke ondersteuning. Kort daarna ging dr R. Newell de groep instrueren in het toepassen van een door hem ontwikkelde opgravingsmethode van een tot dan toe in ons land ongekende perfectie, gebaseerd op verwerking van de gegevens met een Philips P.1100 computer. De groep werd aan het werk gezet op de mesolithische site Westelbeers en heeft daar tot 1989 gegraven. Er werden zo'n 70.000 vondsten gedaan en om alle gegevens vast te leggen, moesten per vondst 80 cijfers worden ingevuld.

Ook noodopgravingen werden uitgevoerd, zoals op de vindplaats "De Aardborst" bij Oostelbeers. Daarnaast werd er in de eerste helft van de jaren zeventig enthousiast gewerkt aan de restauratie van de boerderij, waaraan de groep zijn naam ontleende en waarin ze gevestigd was. Dank zij de 8000 uren eigen inbreng werd de restauratie financieel haalbaar. Intussen werd dan ook nog onderzoek verricht naar het kasteel van Zeelst; op een deel van de funderingen daarvan was later de boerderij gebouwd.

Oorspronkelijk had de Archeologische Werkgroep "t Oude Slot" geen structuur, maar onder de bezielende leiding van Jan Groels werd er hard gewerkt. In 1978 werd de groep omgezet in een vereniging, die momenteel 46 leden telt.

Opvallend is, dat er uit haar gelederen een aantal beroepsarcheologen zijn voortgekomen, zoals drs W. van der Sande, de huidige provinciale archeoloog van Drenthe, dr N. Roymans, drs N. Arts, drs J. Deeben, door wie de werkgroep momenteel is ingeschakeld voor een onderzoek m.b.t. het Jong-Paleolithicum. Drs J. Bazelmans koos anthropologie als studierichting.*

Kennelijk is de groep een uitstekende kweekbodem. Ze realiseerde wat de W.O.S. in zijn kortstondige bestaan niet tot stand kon brengen.

* Hieraan kan worden toegevoegd onze redacteur drs H. Peeters sinds augustus 1989. Proficiat Hans.

LITERATUUR

- Arts, Nico en Deeben, Jos, 1976: Een Federmesser nederzetting langs de Kapeldijk te Westelbeers, provincie Noord-Brabant. Bijdragen tot de studie van Brabants Heem nr.15. Eindhoven.
- Arts, Nico en Deeben Jos, 1981: Prehistorische jagers en verzamelaars te Vessem, een model. Eindhoven.
- Bezooyen, A. van en Lee, A.N. van der, 1967/1968: De pioniers van het prehistorie-onderzoek in de Loonse en Drunense Duinen. Met Gansen Trou XVII en XVIII.
- Butter, J., 1931: Les silex de Budel. Maastricht.
- Heesters, P. Wiro, 1969: Mesolithische variaties. Brabants Heem XXI, pp 15-20.
- Lee, A. van der, 1971: Steentijdvindplaats "De Konijnenberg" te Dongen. Westerheem XX, pp 206-209.
- Lee, A. van der, 1979: Jan Ossewaarde, een vergeten amateur-archeoloog, 1905-1923. Westerheem XXVIII, pp 105-108.
- Lee, A. van der, 1983: A.M. Wouters, Archeoloog. Archaeologische Berichten XIV, pp 3-11.
- Peeters, R.M., 1971: Het onderzoek van de mesolithische cultuur te Tilburg. Historische Bijdragen. Orgaan van de Heemkundekring Tilborgh II, nr.4.

INHOUD

Introductie		2
P. Dijkstra en J. Groels	: De Danser van Wanssum. De Danseres van Geldrop kreeg een partner	4
Ad Wouters	: Het Mesolithicum	11
Ad Wouters	: Een depotvondst van neolithische ar- tefacten uit Rijckholt (Z. Limburg)	32
Ad Wouters	: Uit de oude doos. Vindplaats van de S.O.M.-cultuur in Kessel (L)	46
	BK-spits uit Montfort (L)	49
Ad Wouters	: Fragment van een "sikkelblad" (kou- ter?), nageretoucheerd tot schrabber	50
Anton Bruijn	: Een vuurstenen "sikkel" uit Medemblik	52
	Vondstmeldingen:	
Govert van Noort en Ad Wouters	: Ahrensburgien van de Havelterberg	59
Frans Somers	: Gravures van een vis en een bison uit Loon op Zand	61
Ad Wouters	: Bronzen "urnenveldmes" uit de Gelderse Poort	65
T. Reijers	: Het Oud-Paleolithicum van de Houtse Akkers (W. Brabant)	66
Anton van der Lee	: In memoriam Tjerk Vermaning	78
+ Tjerk Vermaning	: Dankbetuiging	
Anton van der Lee	: Een wel erg late vondstmelding	82
J.W.P. v.d. Drift	: Aantallen, een theoretische benade- ring	85
Ad Wouters	: Wij gedenken. In memoriam Sjeng Beeren en Jan Leo Reubsæet	88
	Uit de media:	
Anton van der Lee	: Afbeelding van de sterrenhemel uit 35.000 BP	89
Anton van der Lee	: Merckx wil valsheid bewijzen van de "Danseres van Geldrop"	89
Ad Wouters	: "Man the Scavenger"	91
H. Boer	: Visueel denken gedurende de ijstijd	92
Govert van Noort	: Boekbespreking: Tonny Vos Dahmen von Buchholz: Verstoten. Toen de Noordzee nog land was	96
Anton van der Lee	: Het kortstondig bestaan van de W.O.S.	97

- - -

